

{כו ע"א}

על ארגו של ספרים, דומה לכלי בתוך כלי"א [שאע"פ שהארגו מיוחד לספרים, אבל החליפה לא].

אמר רבי יהושע בן לוי, ספר תורה, לא מספיק לעשות כלי בתוך כלי אלא צריך לעשות לו מחיצה עשרה. מר זוטרא ביקר בבית רב אשי, ראה שמקומו של [המטה של] מר בר רב אשי מונח בו ספר תורה ועשה לו מחיצה עשרה. אמר לו, כמי [עשית כך]. והוא ענה: כרבי יהושע בן לוי. [מר זוטרא אמר] כל מה שאמר רבי יהושע בן לוי¹ [לעשות לו מחיצה עשרה, ואז מותר לבעול, היינו דווקא] כשאין לו בית אחר, והרי הרב יש לו בית אחר. אמר לו, לא שמתי לב [שיש לי חדר אחר איפה לשים את הספר תורה].

כמה ירחיק מהן ומן הצואה, ארבע אמות. אמר רבא אמר רב סחורה אמר רב הונא, לא שנו אלא לאחוריה, אבל לפניו, מרחיק כמלא עיניו [פי' כל מקום שרואה אותו], וכן לתפלה. [מקשה הגמ' וכן זה נכון, והרי רפרם בר פפא אמר בשם רב חסדא, עומד אדם כנגד בית הכסא [בריהוק ד' אמות] ומתפלל. במה מדובר כאן, בבית הכסא שאין בו צואה. [מקשה הגמ'] וכי זה נכון, והרי רב יוסף בר חנינא אמר, בית הכסא שאמר, אף על פי שאין בו צואה¹ [פי' שניקו אותו], ובית המרחץ שאמר [שאסור להרהר בו דברי תורה], אף על פי שאין בו אדם. אלא, במה מדובר כאן, [בבית הכסא] בחדש. והרי רבינא שאל את זה, הזמינו [מקום] לבית הכסא מה ההלכה [האם מותר לקרא שם ק"ש], יש הזמנה או אין הזמנה. [מסביר הגמ'] כאשר רבינא שאל כך, היינו להתפלל בתוכו, אבל כנגדו לא [שאל, שזה ודאי מותר]. אמר רבא, בתי כסא האלה של פרסיים [פי' היה בהם חפירה, ופיהם ברוח מן הכור והוא בשיפוע, והרעי מתגלגל ונופל לבור], אף על גב שיש בהם צואה, הם כאילו סתומים².

¹ ע"י ש"ע (א"ח סי' פג ס"א): אסור לקרות כנגד בית הכסא ישן, אפילו פינו ממנו הצואה. ויראה לי דהיינו כשאין לו מחיצות, אבל אם יש לו מחיצות, אף על פי שיש בו צואה, קורא כנגדו בסמוך ואינו חושש אם אין מגיע לו ריח רע. מ"ב: אסור לקרות - ר"ל לפניו כמלא עיניו ולאחריו ד"א ואם יש שם ריח רע צריך ד"א ממקום שכלה הריח:

פינו ממנו - ואיסורו מן התורה כיון שזה המקום מכבר דרכו להיות בו צואה אין לו מחנך קדוש ע"כ אם נסתפק לו אם הוא בה"כ ישן או חדש אזלינן לחומרא כדין כל ספק צואה לעיל בסימן ע"ו ס"ז:

כשאין לו מחיצות - כמו אחורי הגדר או אחורי הבתים. ופשוט דאפילו אם לא הזמינו מתחלה לאותו המקום לבה"כ כיון שהדרך לפנות שם נקרא בה"כ ישן וראה למעיל סימן מ"ב שכתבו שם הפוסקים דאם דרכו תמיד לצור תפילין בהסודר אסור להשתמש בו תשמיש אחר כאלו אומניה ע"ש:

מחיצות - נראה דאיידי במגיעות לארץ או עכ"פ עד פחות מג' טפחים סמוך לארץ דאמרינן לבוד דאל"ה אסור לדעת רב האי גאון המובא בב"י סימן פ"ז ע"ש:

אין מגיע - ואם מגיע ר"ר אסור עד שירחק ד"א ממקום שכלה הריח ובזה די אפילו לפניו לדעת המחבר. ודע לדעת המחבר להתיר אפילו במחיצות שאין גבוהות י"ד כדאיתא בב"י בזה חולקים עליו כל האחרונים ובגבוהות י"ד יש מן האחרונים שסוברין כוותיה והרבה מן האחרונים שחולקין גם בזה וטעמם דס"ל דכיון דהמחיצות מיוחדות לקבל צואה כמו צואה דיינינן להו וכגוף של רעי לקמן בסימן פ"ז דאסור אפילו אין בו ריח רע וכן מדברי הגר"א בביאורו משמע ג"כ שדעתו להחמיר בזה וכן בפמ"ג ובה"ח ושאר הרבה אחרונים זמנינו כולם מחמירין בזה וס"ל דצריך להרחיק מהמחיצות ד"א ולפניו כמלא עיניו אפילו פינו ממנו הצואה ואין בו ריח רע ולכן צריך לזהר שלא לקרות ולהתפלל ולדבר בד"ת בחצר כנגד בית הכסא כמלא עיניו אף על פי שהוא סגור ואי אפשר לראות הצואה שבו ולכן נכון לזהר כשעושה סוכה בחצר שיעשה בענין שלא יהיה מכוון מחיצות בה"כ נגד פתח הסוכה כשהיא פתוח דאז יהיה צריך לזהר בזה בעת שהוא מדבר ד"ת ושאר דברי קדושה וכן אם יש נגד חלון ביתו בית הכסא והחלון פתוח והוא עומד בביתו ופניו כלפי בית הכסא נכון לזהר מלדבר אז דברי תורה ומ"מ לעת הדחק יש לסמוך להקל אם אין מגיע לו ריח רע דאכא ס"ס [היינו הב"י והב"ח בסימן זה דמתיירין במחיצות גבוהות עשרה והר"א ש"ס בסימן ע"ט ס"ב דמתייר אפילו בצואה כשהוא ברשות אחרת אף דרואה אותה] ובעוצם עיניו לכ"ע מהני בכה"ג. עוד כתבו האחרונים דמה דאנו מחמירין במחיצות בה"כ לדונם מבחוץ כצואה דוקא במחיצות שאינם נעשים אלא בשביל בית הכסא כגון שעשה בחצר חדר מיוחד לזה אבל אם בנה במחיצה של בית שהסמיכה לאותה מחיצה אף על פי שאותה מחיצה הוא מחיצה של בה"כ ממש אין על אותה מחיצה דין בה"כ לענין זה ומותר לקרות אפילו בסמוך כיון שאין המחיצה מיוחדת לבה"כ לבד:

² ע"י ש"ע (א"ח סי' פג ס"ד): בית הכסא שהוא בחפירה ופיו ברוח ד' אמות מן הגומא, והוא עשוי במדרון בענין שהרעי מתגלגל ונופל מיד למרחוק וכן המי רגלים יורדין מיד לגומא, כסתום דמי ומותר לקרות בו אם אין בו ריח רע וגם אין משתינין בו חוץ לגומא. הגה: אבל אם משתינין בהם לפעמים, אסור להרהר בהם בדברי תורה, כ"ש לקרות ק"ש (הגהות מיימוני).

מ"ב: כסתום דמי - פי' דה"ל כאלו אין המקום הזה בה"כ כלל ובין שיש לו מחיצות מלמעלה על הגומא או לא:

משנה. זב שראה קרי, או נדה שפלטת שכתב זרע, או המשמשת שראתה נדה, צריכין טבילה¹ [לקרי כדי ללמוד תורה או להתפלל תפילת י"ח, אע"פ שהם טמאים ז' ימים, ואין טבילה זו מטהרתם], ורבי יהודה פוטר.

גמרא. שאלו שאלה, בעל קרי שראה זיבה, לרבי יהודה מה דינו. [האם] רבי יהודה פטר [זב מטבילת קרי דווקא] שם בזב [תחילה] שראה קרי [אחרי שנטמא בזב], שבתחילה [כאשר הוא טמא זב] אינו ראוי לטבילה [לדברי תורה, שהוא טמא טומאה יותר חמור], אבל בעל קרי שראה זיבה, שבתחילה [כשראה קרי] היה ראוי לטבילה, [אז הוא] חייב [בטבילת קרי], או דילמא לא משנה. בא שמע, המשמשת [מטתה] וראתה נדה, צריכה טבילה, ורבי יהודה פוטר. והרי משמשת וראתה נדה [שהזרע קדם לטומאת נדה] כמו בעל קרי שראה זיבה, ופטר רב יהודה, ולכן לומדים [שרבי יהודה פוטר בכל ענין]. רבי חייא לימד [זאת] בפירושו, בעל קרי שראה זיבה, צריך טבילה, ורבי יהודה פוטר. הדרן עלך מי שמת.

/משנה/. תפלת השחר [זמנה] עד חצות. רבי יהודה אומר, עד ארבע שעות³. תפלת המנחה [זמנה] עד הערב [פי' עד שזה חושך], רבי יהודה אומר עד פלג המנחה. תפלת הערב אין לה קבע [אלא כל הלילה זמנה], ושל מוספין כל היום, (רבי יהודה אומר, עד שבע שעות).

גמרא. שאלו סתירה, מצותה [של ק"ש] עם הנץ החמה, כדי שיסמוך גאולה לתפלה ונמצא מתפלל ביום [מיד אחרי נץ החמה, וכאן כתוב עד חצות. מתוך הגמ' כאשר למדנו בברייתא ההיא, [היינו] לותיקין [המקדימין למצות ומחזרים לעשות דבר בזמנו ומצותו], שאמר רבי יוחנן, ותיקין היו גומרים אותה עם הנץ החמה [אבל המשנה שלנו מדבר לגבי אלה שמאחרים].

[מקשה הגמ'] וכי כולם [שאינם בני ותיקין רק מותרים להתפלל] עד חצות ותו לא. והרי אמר רב מרי בן רב הונא בנו של רבי ירמיה בר אבא בשם רבי יוחנן, טעה ולא התפלל ערבית, מתפלל בשחרית שתיים. [טעה ולא התפלל] שחרית, מתפלל במנחה שתיים [אחרי חצות. מתוך הגמ'] כל היום הוא יכול להתפלל, [אבל כל שהוא מתפלל שחרית] עד חצות, נותנים לו שכר תפלה בזמנה, מכאן ואילך, שכר תפלה נותנים לו, שכר תפלה בזמנה, לא נותנים לו.

שאלו שאלה, טעה ולא התפלל מנחה, מהו שיתפלל ערבית שתיים. אם תרצה לומר [פי' אם תשיב על השאלה] טעה ולא התפלל ערבית מתפלל שחרית שתיים, משום שזה יום אחד, שנאמר "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד", אבל כאן, תפלה במקום קרבן היא, וכיון דעבר יומו בטל קרבנו [ואינו מקריבו ביום אחר אם זמנו קבוע, כגון: מוספים של כל יום ויום]. או דילמא, כיון שתפילה היא בקשת רחמים, כל זמן שהוא רוצה יכול להתפלל. בא שמע, שאמר רב הונא בר יהודה אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן, טעה ולא התפלל מנחה, מתפלל ערבית שתיים, ואין בזה משום דעבר יומו בטל קרבנו.

שאלו שאלה מברייטא, [נאמר בפסוק] "מעות לא יוכל לתקן וחסרון לא יוכל להמנות", "מעות לא יוכל לתקן", זה שבטל קריאת שמע של ערבית או קריאת שמע של שחרית, או תפלה של ערבית, או תפלה של שחרית [ולא כתוב שאפשר להשלים בלהתפלל התפלה הבא פעמיים]. "וחסרון לא יוכל להמנות", זה שנמנו חביריו לדבר מצוה ולא נמנה עצמם.

אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן, במה מדובר כאן, שבטל במזיד⁴ [שאז אין לו תשלומין]. אמר רב אשי, וכן מדויק [בלשון הברייטא], שלמדנו בטל ולא כתוב טעה, ולכן לומדים [שזה החילוק בין שני הברייטות].

אבל אם משתינים - ר"ל ואפילו בשעה שאין שם מי רגלים ואין בהם ריח רע לפי שיש שם בה"כ על מקום זה שמחוץ לגומא שמשתנים שם. וכתב ה"ט דמ"מ למחיצות בה"כ הזה אין להם דין מחיצות בה"כ להרחיק מהן מכנגדן וככ"ל בסק"ה דהא במי רגלים אין איסור מן התורה אלא כנגד הקילוח לבד ואחר שנפל על הארץ איסורו רק מדרבנן ואין מחיצות אלו נקראים בשביל זה מחיצות בה"כ. ונראה דאותן המקומות שנוהגין לעשות מקום מיוחד להשתנה לכל וידוע שאותן המקומות מסריחין מאוד גם על מחיצותיהן יש שם בה"כ לכל דיני דומיא דעביט של מי רגלים שמבואר [בסימן פ"ז] בהרבה פוסקים דאיסורו מן התורה ואף על גב דמי רגלים עצמן אינן אלא מדרבנן מ"מ כיון שהוא מיוחד לזה הוא מסריח ביותר וחמיר טפי וה"ל דכוותיה ועיין בסימן ע"ט בפמ"ג דדעתו דמי רגלים המסריח איסורו מן התורה:

³ ע"י ש"ע (א"ח סי' פט ס"א): הוב"ד לעיל הערה .

{כו ע"ב}

הרבנים למדו, טעה ולא התפלל מנחה בערב שבת⁴, מתפלל בליל שבת פעמיים. טעה ולא התפלל מנחה בשבת⁵, מתפלל במוצאי שבת פעמיים [תפילת י"ח] של חול, ומבדיל בראשונה [שזה עבור תפילת מוצ"ש, ולכן מזכיר הבדלה בברכת חונן הדעת] ואינו מבדיל בשניה [שזה תשלומין של י"ח של שבת]. ואם הבדיל בשניה ולא הבדיל בראשונה, שניה עלתה לו [בשביל תפילת מוצאי שבת], ראשונה לא עלתה לו [לכלום], שאין לו להקדים תפלה שעבר זמנה לתפלה שזמנה עכשיו, והשניה נמי לא עלתה לו לשל שבת, הואיל והבדיל בה גילה דעתו שאינה של שבת, והיא תחשב לשל ערבית].

רואים מזה, כיון שלא הבדיל בראשונה הוא כמי שלא התפלל ומחזירין אותו [פ"י] צריך להתפלל תפילת י"ח עוד פעם].
ושאלו סתירה, טעה ולא הזכיר גבורות גשמים⁶ בתחיית המתים או שאלה בברכת השנים⁷, מחזירין אותו. [אבל אם לא הזכיר] הבדלה בחונן

⁴ ע"י ש"ע (א"ח סי' קח ס"ט): טעה ולא התפלל מנחה בערב שבת, מתפלל ערבית שתיים של שבת: הראשונה לערבית, והשניה לתשלומין. הגה: וה"ה אם לא התפלל מנחה בער"ח, מתפלל של ר"ח שתיים. ואם לא הזכיר יעלה ויבא בראשונה והזכיר בשנייה, צריך לחזור ולהתפלל. אבל אם לא הזכיר בשתייה, או הזכיר בראשונה ולא בשנייה, אין צריך לחזור (כל בו חוץ ממה שכתב של ר"ח שתיים).

מ"ב: של שבת - אף על גב שבאה לתשלומין של חול מ"מ כיון שעכשיו הוא שבת מתפלל אותה ג"כ של שבת. ואם טעה והתפלל השניה של חול פטור מלהתפלל ואם הקדים בזה השל חול לשל שבת לא יצא לכו"ע שהרי ניכר שהקדים התשלומין אך אם עדיין היום גדול אלא שקיבל שבת במזמור שיר וגו' או בברכו ולא התפלל עדיין מנחה דמבואר לקמן בסימן רס"ג ס"ט] דיתפלל ערבית שתיים לכתחילה צריך להתפלל שתיים של שבת והראשונה לשם ערבית והשניה לשם תשלומי מנחה ובדיעבד אם התפלל ראשונה לשם מנחה ואפילו אם התפלל אותה של חול אפשר דיצא הואיל ועדיין יום הוא:

שתיים - וכן פסקו המ"א והד"ה והח"א ושאר אחרונים דלא כהלבוש וסייעתו שסוברים דאין צריך להזכיר בשניה של ר"ח. מי שלא התפלל ערבית ב"ח והתפלל שחית שתיים ולא הזכיר בשניה יעלה ויבא א"צ לחזור ולהתפלל כיון דאפילו אם היה מתפלל בערבית גופא ושכח א"צ לחזור א"כ לא יהיה חמיר התשלומין מאלו התפלל בזמנה וכן אם טעה ולא התפלל מנחה ב"ח ור"ח הוא שני ימים ומתפלל ערבית שתיים והשניה הוא לתשלומין של מנחה אפילו לא הזכיר בה ר"ח א"צ לחזור כיון דאפי' בעיקר התפלה דערבית א"צ לחזור בשביל יעלה ויבא ק"ו מה שהוא עכשיו לתשלומין:

צריך לחזור - דבזה שלא הזכיר בראשונה גלי דעתו דנתכוין בה לשם תשלומין של ער"ח דהוי חול וכבר מבואר בתחלת הסימן דאם הקדים התשלומין לשל חוב דלא יצא וכמו בהבדלה בסעיף שאחר זה ע"כ יחזיר ויתפלל אותה התפילה והיינו דוקא כשהתשלומין בא מחמת תפלה שאינו של ר"ח דכיון שלא הזכיר יעלה ויבא בראשונה גלי אדעתיה דצ"ל בראשונה אדעתא דתשלומין של יום חול אבל אם היה ר"ח ב' ימים ולא התפלל מנחה ביום ראשון של ר"ח שצריך להתפלל ערבית שתיים ולא הזכיר בראשונה יעלה ויבא א"צ לחזור ולהתפלל דליכא ראיא דבשביל תשלומין התפלל אותה. עוד כתבו האחרונים דמה שכתב הרמ"א דאם לא הזכיר בראשונה והזכיר בשניה צריך לחזור ה"מ בסתמא אבל אם כיון בפירוש הראשונה לשם חובה והשניה להשלמה יצא:

⁵ ע"י ש"ע (א"ח סי' קח ס"י): טעה ולא התפלל מנחה בשבת, מתפלל במו"ש (שתיים של חול), מבדיל בראשונה ואינו מבדיל בשניה. ואם לא הבדיל בראשונה, והבדיל בשניה, שניה עלתה לו, ראשונה לא עלתה לו. ואם הבדיל בשתייה, או לא הבדיל בשתייה, יצא.

מ"ב: ואינו מבדיל - משום דהבדלה די בפעם אחד משא"כ בשבת ור"ח דצריך להזכירה בכל התפילות ע"כ פסק בסעיף הקודם דמתפלל של שבת ושל ר"ח שתיים:

לא עלתה לו - דמביעי ליה לאקדומי חובת שעתיה ברישא והוא גילה דעתו שהתפלל הראשונה לתשלומין לכן צריך לחזור ולהתפלל אחת לתשלומין בלא הבדלה אך אם כיון במחשבתו שהראשונה לחיובא והשניה לתשלומין ומה שהיפך ההבדלה היה בטעות ושגג ולא נתכוין כלל א"צ לחזור:
ואם הבדיל וכו' - כ"ז בסתמא אבל אם היה בדעתו בפירוש הראשונה להשלמה נראה דלא יצא [א"ר]:

לא הבדיל וכו' - שאין חוזרין בשביל הזכרת הבדלה בתפילה הואיל ויכול לאומרה על הכוס כמש"כ בסימן רצ"ח ואם אח"כ טעם קודם שהבדיל על הכוס דק"ל צריך לחזור ולהתפלל מ"מ עלתה לו תפלת התשלומין כיון דבשעה שהתפלל התשלומין שפיר היה פטור מחובת שעתא שהרי היה כוס לפניו רק שעל ידי שטעה נתחייב:

⁶ ע"י ש"ע (א"ח סי' קיד ס"ה): בימות הגשמים, אם לא אמר מוריד הגשם, מחזירין אותו. והני מילי שלא הזכיר טל, אבל אם הזכיר טל, אין מחזירין אותו.
מ"ב: הגשמים - אפילו בתפילה ראשונה והוא במוסף של יום טוב א' של פסח /אחרון של חג/ לדידן דנוהגין להכריז משיב הרוח ומוריד הגשם קודם מוסף:
הגשם - אפילו אם אמר משיב הרוח:

הדעת⁷, אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה על הכוס. [עונה הגמ' זה] קשה.

איתמר⁸, רבי יוסי בן רבי חנינא אמר, תפלות [שחרית מנחה ערבית] אבות תקנום⁹. רבי יהושע בן לוי אמר, [אנשי כנסת הגדולה] תקנו תפלות כנגד תמידין. למדנו בבביתא כדברי רבי יוסי בן רבי חנינא, ולמדנו בבביתא כדברי רבי יהושע בן לוי.

למדנו בבביתא כדברי רבי יוסי בן רבי חנינא, אברהם תקן תפלת שחרית, שנאמר "וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם", ואין "עמידה" אלא [לשון] תפלה, שנאמר "ויעמד פינחס ויפלל". יצחק תקן תפלת מנחה, שנאמר "ויצא יצחק לשוחר בשדה לפנות ערב", ואין "שיחה" אלא [לשון] תפלה, שנאמר "תפלה לפני כי יעטף ולפני ה' ישפך שיחו". יעקב תקן תפלת ערבית, שנאמר "ויפגע במקום וילן שם", ואין "פגיעה" אלא [לשון] תפלה, שנאמר "ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע ביי".

ולמדנו בבביתא כדברי רבי יהושע בן לוי, מפני מה אמרו תפלת השחר עד חצות, שהרי תמיד של שחר קרב והולך עד חצות. ורבי יהודה אומר, עד ארבע שעות, שהרי תמיד של שחר קרב והולך עד ארבע שעות. ולמה אמרו תפלת המנחה עד הערב, שהרי תמיד של בין הערבים קרב והולך עד הערב. רבי יהודה אומר, עד פלג המנחה, שהרי תמיד של בין הערבים קרב והולך עד פלג המנחה. ולמה אמרו תפלת הערב אין לה קבע, שהרי אברים [של עולות] ופדרים [של שאר קרבנות] שנוקדו דמם קודם שקיעת החמה [שלא נחשבו ביום, קרבים והולכים כל הלילה. ולמה אמרו של מוספין כל היום, שהרי קרבן של מוספין קרב כל היום. רבי יהודה אומר, עד שבע שעות, שהרי קרבן מוסף קרב והולך עד שבע שעות.

[מקשה הגמ'] מה זה מנחה גדולה? [אם בא להקדים תמיד של בין הערבים אינו יכול להקדימו קודם שש שעות ומחצה, ד"בין הערבים" כתוב בו מ"כ ינטו צללי ערב", מאז שהחמה נוטה למערב, דהיינו], משש שעות ומחצה ולמעלה. ומה זה מנחה קטנה [שהוא זמן תמיד של בין הערבים בכל יום], מתשע שעות ומחצה ולמעלה.

שאלו שאלה, רבי יהודה פלג מנחה אמר [לענין] פלג מנחה הראשונה, או אמר [לענין] פלג מנחה אחרונה [פ"י] שמחלקים את ב' וחצי שעות האחרונים ביום, והוא בשעה של י' שעות ושלשת רבעי]. בא שמע, שלמדנו בבביתא, רבי יהודה אומר, פלג המנחה אחרונה אמר, והיא אחת עשרה שעות חסר רבע.

[שואלת הגמ'] אולי זה פרכה על דברי רבי יוסי בן רבי חנינא [שאבות תקנו התפילות, שהרי מקשרים את כל הדיני תפילות קרבנות]. יאמר לך רבי יוסי בן רבי חנינא, באמת תפלות אבות תקנום, ורבנן אסמכיהו רבנן על קרבנות. שאם לא תאמר כך, תפלת מוסף לרבי יוסי בן רבי חנינא מי תקנה. אלא, תפלות אבות תקנום, ואסמכיהו רבנן על הקרבנות.

רבי יהודה אומר, עד ארבע שעות. שאלו שאלה [בכל הזמנים במשנה] עד ועד בכלל, או דילמא, עד ולא עד בכלל [אבל לרבנן בשחרית, שהוא עד חצות, זה עד ולא עד בכלל]. בא שמע, רבי יהודה אומר עד פלג המנחה. אם תאמר זה מובן "עד ולא עד בכלל", היינו שיש [חילוק הלכתי] בין רבי יהודה לרבנן, אלא אם תאמר "עד ועד בכלל", רבי יהודה [שאמר עד פלג המנחה אחרונה]

הזכיר טל - ר"ל אפי' אם אמר רק מוריד הטל לבד וטעמו דאע"ג דלא נעצר מ"מ שבח הוא להקב"ה בהזכרתו משא"כ בשאלה דצריך לשאול על דבר הנעצר לא מהני אם לא שאל מטר אף ששאל טל וכדלקמן בסימן קי"ז ס"ד:

⁷ ע"י ש"ע (א"ח סי' רצד ס"א): אומרים הבדלה בחונן הדעת, ואם טעה ולא הבדיל משלים תפלתו ואינו חוזר, מפני שצריך להבדיל על הכוס. ואם טעם קודם שהבדיל על הכוס צריך לחזור ולהבדיל בתפלה.

מ"ב: משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רצד סעיף א אומרים הבדלה וכו' - ואפילו אם נזדמן שהבדיל על הכוס מקודם מ"מ צריך להבדיל בתפלה ג"כ. ואי עיקר מצות הבדלה היא דאורייתא או דרבנן עיין במה שנכתב לקמן ריש סימן רצ"ו:

בחונן הדעת - וקבעוה בברכה זו מפני שאסור לתבוע צרכיו קודם הבדלה. מנהג פשוט לומר אתה חונן וכו' עד לאנוש בינה ואח"כ אתה חוננתנו וכו' וחננו מאתך וכו' [אחרונים] ואם התחיל מאתה חוננתנו ואילך יצא. אם שכח להתפלל מתפלל שחרית שתיים ואינו מזכיר אתה חוננתנו לא בראשונה ולא בשניה בד"א כשכבר הבדיל מאתמול על הכוס אבל אם לא הבדיל כלל דיש עליו עדיין חיוב מצות הבדלה וזכיר אתה חוננתנו בשחרית בתפלה שניה שהיא להשלמה ואח"כ צריך להבדיל ג"כ על הכוס כדלקמן סימן רצ"ט ס"ו:

ואינו חוזר מפני וכו' - היינו דלכתחלה מצוה להבדיל בין בתפלה ובין בכוס והכא בדיעבד סומך עצמו על מה שיבדיל אח"כ על הכוס ומ"מ אסור לע"ע במלאכה עד שיבדיל בכוס או שיאמר עכ"פ המבדיל בין קודש לחול וכמ"ש סוף סימן רצ"ט:

ואם טעם וכו' - ואף על גב דק"ל בסימן רצ"ט ס"ה דאם טעה ואכל קודם הבדלה יכול להבדיל אח"כ מ"מ כאן דטעה גם בתפלה קנסין ליה וצריך לחזור ולהתפלל ולהבדיל בתפלה:

{כז ע"א}

היינו רבנן [שחצי מנחה האחרונה מסתיים בשקיעה]. אלא מה [תגיד]. "עד ולא עד בכלל". אבל [קשה ש]כתוב בסוף, ושל מוספין כל היום, רבי יהודה אומר, עד שבע שעות, ולמדנו בברייתא, היו לפניו שתי תפלות, אחת של מוסף ואחת של מנחה, מתפלל של מנחה ואחר כך של מוסף, שזו תדירה וזו אינה תדירה [היינו לשיטת הרבנן שתפילת מוסף כל היום כמו של מנחה]. רבי יהודה אומר, מתפלל של מוסף ואחר כך של מנחה, שזו [פ"י מוסף זמנה] עוברת [בז' שעות] וזו [פ"י מנחה] אינה עוברת. אם תאמר זה מובן "עד ועד בכלל", היינו שמצאנו ב' תפילות יחד [שמנחה אפשר להתפלל כנ"ל מ' שעות וחצי, ולכן יש חצי שעה מאז עד סוף ד' שעות שהוא סוף זמן מוסף], עד לא אם תאמר "עד ולא עד בכלל", איך מצאנו ב' תפילות ביחד [הרי עד ד' שעות ולא עד בכלל זה מסתיים בחצות]. כיון שהגיע [זמן] מנחה הלך [זמן] של מוסף. אלא מה [נגיד], עד ועד בכלל.

[אז] קשה התחלת המשנה, מה [הוא החילוק הלכתי] בין רבי יהודה לרבנן. [מתוך הגמ' מי אמר שזה "פלג מנחה" הוא פלג אחרונה, [רבי יהודה] אמר פלג ראשונה [של פלג האחרונה], וכך אמר, מתאי יוצא פלג ראשונה ונכנס פלג אחרונה, מאז שיוצא י"א שעות חסר רבע. אמר רב נחמן, גם אנחנו למדנו [בדעת רבי יהודה עד ועד בכלל], רבי יהודה בן בבא העיד חמשה דברים: א', שממאנין את הקטנה⁸ [פ"י קטנה שהשיאתה אמה לאחר מיתת אביה, ואע"פ שאין זכות לאמה לקדשה, רבנן תקינו לה קידושין כדי שישאור ולא תצא לזנות, ואם הבת רוצה לבטלה, צריכה מיאון ולא גט, והעיד רבי יהודה בן בבא שפעמים שמצוה על בית דין ללמדה שתמאן בו, כגון: שני אחים נשואין שתי אחיות יתומות, אחת גדולה וקדושה קדושה תורה, ואחת קטנה שאין קדושה אלא מדרבנן, ומת בעלה של גדולה בלא בנים ונפלה לפני אחיו ליבום, ונמצאת זקוקה לו מן התורה, וזיקה זו אוסרת את אשתו עליו משום אחות זקוקה שהיא כאחות אשתו, ומלמדין קטנה זו שתמאן בבעלה, ותעקור קדושה למפרע, ותעשה כל בעילותיה כאלו הן של זנות, כדי להתיר את בעלה ליבם את אחותה], ושמישיאין את האשה על פי עד אחד [שאמר לה מת בעלך]⁹, ועל תרגול שנסקל בירושלים על שהרג את הנפשו¹⁰ [שניקן קדוה של תינוק במקום שהמוח רופף, וניקב את מוחו, וסקלוהו כמשפט שור שנגח את האדם], ועל יין בן ארבעים יום שנתנסך על גבי המזבח [שיצא מכלל יין חדש ומתוק, ובא לכלל יין גמור], ועל תמיד של שחר שקרב בארבע שעות¹¹ [ולא יותר]. לומדים מזה [שכתוב שהתמיד של

⁸ ע"י שר"ע (אה"ע סי' קעה ס"א): היתה אחת גדולה ואחת קטנה, מת בעל הקטנה תצא משום אחות אשה. מת בעל הגדולה, מלמדין את הקטנה שתמאן בבעלה, ויבם הגדולה.

ב"ש: מלמדין את הקטנה שתמאן. ואם לא מיאנה והגדילה ל"ש בא עליה לאחר שהגדילה ל"ש לא בא עליה מוציא את אשתו ואת א"א בחליצה דק"ל יש זיקה כ"כ ר"י בשם הרמ"ה ואל"ה הא דאית' פד"א דף כ"ט למעוטי דר"י דאמר בדין זה דמוציא את אשתו ואת יבמתו משום דאית' למ"ד אין זיקה אבל למה דק"ל יש זיקה ההלכה כר"י אם היא אינה רוצה למאן, ומ"ש אפילו בא עליה לאחר שהגדילה לא פקעה זיקה של יבמתו עיין מ"ש בש"ס קנ"ט בשם תוס' דלא ס"ל כן ועיין ב"ח מאריך בזה והביא פרש"י דף י"ח דדין של ר"ג שאמר בפלוגתא זו תמתין עד שתגדיל ותצא הגדולה משום אחות אשתו אתי אפילו למ"ד יש זיקה, ופסק אם אין רצונה למאן עבדינן כר"ג, מיהו נראה לכאורה אף אם אתי' דין של ר"ג אפי' למ"ד יש זיקה מ"מ הא אוקמא בפרק ב"ש דף ק"ט דר"ג סבר המקדש אחות זקוקה נפטרת היבמה ואנן ק"ל דלא נפטרה והנ"י כתב בשם כמה פוסקים אפילו נשא אותה לא מהני לכן עיקר כפסק ר"י ולא מטעמי' משום יש זיקה אלא מטעם דלא נפטרה היבמה ומ"ש דאסור לומר לכתחלה שיעשה מעשה בקטנה כדי לדחות את הגדולה, ואל"ה אף אם תמאן הקטנ' איך מותרת הגדול' הא בעת הנפילה היתה נראית כאחות ומ"ש מצרת בתו ממאנת דלא מהני מיאון בתו כיון שהיתה נראית בעת הנפילה כצרת בתו עיין תוס' פד"א שם שתיירצו כיון שהיא ממאנת בעוד בעלה חי עוקרת לגמרי הנשואין ועדיף ממאנת לאחר שמת בעלה:

⁹ ע"י שר"ע (אה"ע סי' יז ס"ג): אשה שהלך בעלה למדינת הים, והעידו עליו שמת, אפילו עד אחד, אפילו העד עבד או שפחה או אשה או קרוב, מותרת. ואפילו עד מפי עד, או אשה מפי אשה, או עבד או שפחה או קרוב, כשרים לעדות זו. ופסולי עדות, אם פסולים מדרבנן, כשרים לעדות זו. אבל פסולי עדות דאורייתא, פסולים. ואם מסיחים לפי תומם, כשרים. וכן עובד כוכבים או ישראל מומר לעבודת כוכבים ולכל התורה כלה, אם הוא מסיח לפי תומו, נאמן. הגה: לא בא עד בדרכים הנזכרים, רק יוצא קול הברה בעיני, שמת, אין משיאין את אשתו.

SEE MEIR HA OZER

¹⁰ ע"י רמב"ם (נז"מ פ"י ה"ב): ואחד השור ואחד שאר בהמה חיה ועוף שהמיתו הרי אלו נסקלין. מה בין תם שהרג את האדם למועד שהרג, שהתם פטור מן הכופר והמועד חייב בכופר ובלבד שיהיה מועד להרוג.

¹¹ רמב"ם (תמידין ומוספין פ"א ה"ב): ואימתי זמן שחיתתן, של בקר שוחטין אותו קודם שתעלה החמה משיאור פני כל מזרח, ופעם אחת דחקה השעה את הצבור בבית שני והקריבו תמיד של שחר בארבע שעות ביום.

שחר נקרא בד' שעות, שמש"כ עד שעות, היינו], עד ועד בכלל¹², וכך למדנו מזה. אמר רב כהנא, הלכה כרבי יהודה, הואיל ולמדנו בהכי טוב [פ"י מסכת עדיות] כדבריו.

ועל תמיד של שחר שקרב בארבע שעות. מי לימד את זה, שלמדנו במשנה: "וחם השמש ונמס", בארבע שעות. אתה אומר בארבע שעות, או אינו אלא בשש שעות. כשהוא אומר, "כחם היום" [הנאמר אצל אברהם משמע שכל הקמומות חמים בין חמה בין צל] הרי משמע שש שעות. אבל איך מובן "וחם השמש ונמס" [שרק השמש חם ולא הצל], בארבע שעות [ולפי ד' שעות גם השמש צונן. חזור הגמ' ושואל, מתוך התנאים במשנה שלנו] מי זה [שהרי משמע שד' שעות אינו בוקר, ש"לקטו אותו בבוקר בבוקר] ומכאן רואים שד' שעות אינו בוקר. וקשה שזה] לא רבי יהודה ולא רבנן. אם [זה] רבי יהודה, [הרי הוא לומד] עד ארבע שעות גם כן בוקר [כנ"ל עד ועד בכלל, ותמיד נעשה בבוקר]. ואם [זה] רבנן, [הרי הם לומדים] עד חצות גם כן בוקר.

אם תרצה לומר, [המחבר של הברייתא הנ"ל סובר כמון] רבי יהודה, ואם תרצה לומר, [המחבר של הברייתא הנ"ל סובר כמון] רבנן. אם תרצה לומר רבנן, נאמר בפסוק, "בבקר בבקר", חלקהו לשני בקרים [שלא היו לוקטים אלא בשלש שעות ראשונות, שהוא בקר ראשון]. ואם תרצה לומר רבי יהודה, הבקר המיותר הזה [שנעשה פעמיים בבוקר], להקדים לו שעה אחת.

[ממשיך הגמ' אבל לפי כולם "וחם השמש ונמס" [הוא] בארבע שעות, איך זה משמע. אמר רבי אחא בר יעקב, נאמר בפסוק, "וחם השמש ונמס", איזו היא שעה שהשמש חם והצל צונן. הוי אומר בארבע שעות.

תפלת המנחה עד הערב וכי. אמר רב חסדא לרב יצחק, שם [פ"י לגבי תפילת השחר] אמר רב כהנא הלכה כרבי יהודה הואיל ולמדנו בהכי טוב [פ"י מסכת עדיות] כדבריו. כאן מה [האם הוא גם לומד כדברי רבי יהודה. רב יצחק] שתק ולא אמר לו כלום. אמר רב חסדא, בא נראה, מזה שרב התפלל של שבת בערב שבת [פ"י שקיבל עליו שבת] מבעוד יום, לומדים שהלכה כרבי יהודה [שאחרי פלג המנחה הוא זמן תפילת ערבית. עונה הגמ' אדרבה, מזה שרב הונא ורבנן לא התפללו עד הערב, לומדים שאין הלכה כרבי יהודה. ועכשיו שלא נאמר ההלכה לא כרב זה ולא כרב זה, מי שעשה כרב זה עשה [כהלכה], ומי שעשה כרב זה, עשה [כהלכה]¹³.

רב ביקר בבית מדרש של "גניבא" והתפלל של שבת בערב שבת, ורבי ירמיה בר אבא התפלל מאחורי רב, וסיים רב ולא הפסיק לתפילתו של רבי ירמיה [פ"י לא עבר לפניו לישב במקומו אלא עמד על מקומו].

לומדים מזה שלש [הלכות], לומדים מזה שמתפלל אדם של שבת בערב שבת¹⁴, ולומדים מזה שמתפלל תלמיד אחורי רבו, ולומדים מזה שאסור לעבור כנגד המתפלל¹⁴.

[זה שלמדנו] הוא רביה לרבי יהושע בן לוי, שאמר רבי יהושע בן לוי, אסור לעבור כנגד המתפלל. [מקשה הגמ' וכי זה נכון, והרי רבי אמי ורבי אסי עברו. רבי אמי ורבי אסי עברו [כנגד מתפלל] מחוץ לארבע אמותיו.

[מקשה הגמ' ורבי ירמיה איך עשה כך. והרי אמר רב יהודה אמר רב, לעולם אל יתפלל אדם

¹² ע"י שר"ע (או"ח סי' פט ס"א): הוב"ד לעיל הערה .

¹³ ע"י שר"ע (או"ח סי' רלג ס"א): הוב"ד לעיל הערה יב.

¹⁴ ע"י שר"ע (או"ח סי' קב ס"ד): אסור לעבור כנגד המתפללים בתוך ד' אמות, ודווקא לפניהם, אבל בצדיהם מותר לעבור ולעמוד.

מ"ב: משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן קב סעיף ד אסור לעבור - מפני שמבטל כונתו ע"ז ולכן אסור אפילו עוסק אז בק"ש וחס"א כתב הטעם מפני שמפסיק בין המתפלל להשכינה:

לפניהם - וצדידים שלפניהם להמ"א בסק"ו כלפניהם דמי ולהאליהו רבא שרי: אבל בצדידיהם - והזהיר פ' חיי שרה אסור אפילו בצדידיהם תוך ד"א:

לעבור ולעמוד - ר"ל שיעבור ויעמוד שם ולא ילך להלאה כדי שלא יהיה כנגד פניהם שכל שיוכל לראותו אף שהוא צדידן שלפניו כלפניו דמי ואסור מפני שמבטל כונתו ע"ז ולפי"ז כ"ש דאסור לילך ולעמוד נגד פניו בתוך ד"א כן הוא לדעת המ"א והא"ר סובר דלא אסור רק לעבור בתוך ד"א נגד פניו אבל לילך בתוך ד"א ולעמוד מותר אפילו לפניו ואפשר דיש להקל במקום הדחק:

[כז ע"ב]

לא ליד רבו [שמראה כאילו הם שוים] ולא אחורי רבו¹⁵ [שזה גאון], ולמדנו בברייתא רבי אליעזר אומר, המתפלל אחורי רבו, או הנותן שלום לרבו [כשאר כל אדם, שאמר "שלוך עליך" ולא "שלוך עליך רבי"], או המחזיר שלום לרבו, או החולק על ישיבתו של רבו¹⁶, או האומר דבר שלא שמע מפי רבו¹⁷, גורם לשכינה שתסתלק מישראל.

¹⁵ ע"י שו"ע (י"ד סי' רמב ס"ז): לא יתן שלום לרבו ולא יחזיר לו שלום, כדרך שאר העם, אלא שוחה לפניו ואומר לו ביראה ובכבוד: (שלום עליך רבי, ואם נתן לו רבו שלום, אומר לו: שלום עליך מורי ורבי. וכן נוהגין. וי"א דאין לתלמיד לשאול בשלום רבו כלל, שנאמר: ראוני נערים ונחבאו (איוב כח, ט)). ולא יחלוץ תפיליו לפני רבו ולא יסב לפניו, אלא יושב כיושב לפני המלך. (היה רבו יושב בסעודה עם אחרים, נוטל רשות מרבו ואח"כ מאחרים). ולא יתפלל לפניו לא לאחריו ולא בצדו, ואין צריך לומר שאסור להלך בצדו, אלא יתרחק לאחר רבו. ולא יהא מכוון כנגד אחוריו, אלא יצדד עצמו לצד אחר, בין כשמתפלל עמו בין כשהולך עמו. וחוש' לד' אמות, הכל מותר. (ועיין בא"ח סי' צ"ד). ולא יכנס עמו למרחץ א"כ הוא צריך לו. הגה: ואם היה התלמיד במרחץ קודם לרבו, ובא רבו לשם, א"צ לצאת. וכל זה לא מיייר אלא במקום שהולכים ערומי עורה במרחץ, אבל במקום שהולכים במכנסים, מותר. וכן מנהג פשוט ליכנס עם רבו ואביו וחמיו ובעל אמו ובעל אחותו למרחץ, אף על פי שבגמרא אסור כולם, והכל הוא מטעם דעכשיו הולכים במכנסים. ולא ישב לפניו, עד שיאמר לו: שב, ולא יעמוד, עד שיאמר לו: עמוד, או עד שיטול רשות לעמוד. וכשנפטר מלפניו לא יחזיר לו אחוריו, אלא נרתע לאחוריו, ופניו כנגד פני רבו. הגה: והנפטר מרבו ונטל ממנו רשות ולן בעיר, צריך לחזור ולטול ממנו רשות. ודוקא שלא אמר לו מתחלה שרוצה ללון בעיר, אבל אם הגיד לו בשעה שנטל רשות, א"צ לחזור ולטול ממנו רשות. ולא ישב במקומו, ולא יכריע דבריו בפניו, ולא יסתור דבריו. וחייב לעמוד מפניו, משיראנו מרחוק מלא עיניו עד שיתכסה ממנו שלא יראה קומתו, ואח"כ ישב. ואפילו היה רכוב, צריך לעמוד מפניו, דחשיב כמהלך. הגה: י"א דאין אדם חייב לעמוד לפני רבו, רק שחרית וערבית. ודוקא בבית הרב, אבל בפני אחרים שאין יודעים שעמד לפניו, חייב לעמוד:

מאיר הדעה: ביראה ובכבוד שלום עליך רבי - ואם נותן לו רבו שלום יאמר לו "שלום עליך רבי ומורי" כצ"ל (ט"ז וש"ך), והטעם דכל שמשלב שלום דרכו להוסיף קצת כמ"ש לעיל (סי' קמח ס"י) (ט"ז), מש"כ כאן הוא שיעור של תוך כדי דיבור לכל התורה כולה, וצ"ע שכן בגמ' איתא "שלום עליך רבי ומורי", ואילו ברמב"ם לא כתב מהו בהלכות עדות, אבל כתוב בהלכות ת"ת "שלום עליך רבי", וצ"ע (רע"א) (ועי' דברי רבינו בחר"מ סי' כט ס"א שהשיעור הוא "שלום עליך רבי ומורי").

דאין לתלמיד לשאול - ע' בת' פמ"א (ח"א בהקדמה) (רע"א), אם עובר לפני הרב ואינו נותן לו שלום הוי דרך בורות (פ"ת).

ולא יחלוץ תפיליו - ע' א"ח (סי' לח ס"ז) (ט"ז), עיין בספר באר שבע דף ע"ב עמוד ד' ובב"י ובב"ח בא"ח סימן ל"ח שהאריכו בזה ועיין בא"ח ס"ס כ"ז (ש"ד).

ע"י שו"ע (א"ח סי' צ ס"ד): לא יתפלל בצד רבו ולא אחורי רבו ולא לפניו, (יש אומרים דכל זה לא מיייר אלא להתפלל ביחיד, אבל בצבור אם כך הוא סדר ישיבתו, אין לחוש אם מתפלל לפניו או אחוריו), (ואף על פי שטוב להחמיר המנהג (להקל), אם הרחיק ד' אמות, מותר. (ועיין ביורה דעה סי' רמ"ב סעיף ט"ז).

משנה ברורה: בצד רבו - כי הוא יוהרא שמראה שהוא שוה לרבו ורבו היינו שרוב חכמתו הימנו או גדול הדור. כתב הח"א נ"ל דה"ה אביו:

ולא אחורי רבו - דמיחזי נמי כיוהרא וי"א שנראה כמשתחוה לרבו בתפילתו וי"א מפני שהוא מצער לרבו דשמא יצטרך לפסוע ג' פסיעות לאחריו בעוד שהוא יתפלל ויצטרך להמתין עליו:

ולא לפניו - בק"י דזה ודאי הוא בזיון לרבו שעומד באחוריו נגדו: אין לחוש וכו' - שהכל יודעין שמקום זה מיוחד לרב וזה לתלמיד ולית ביה משום יוהרא או כמשתחוה לו:

שטוב להחמיר - היינו לחוש לטעם השלישי הנ"ל מפני שנראה כמצער לרבו דלפ"י יש להחמיר גם בצבור לאחריו:

המנהג להקל - עיין בביאור הלכה דמ"מ טוב לכתחילה כשקובע לו מקום מאחורי רבו שירחיק כשיעור ד"א וג' פסיעות כדי שלא יצער לרבו:

ד"א מותר - דרשות אחרת היא ועיין בפמ"ג שכתב בשם הפר"ח דלפניו סגי בד"א מצומצמות אבל לאחריו רבו בעינן ד"א וג' פסיעות כדי שיהיה יכול רבו לפסוע ג' פסיעות לאחריו ולא יצטרך להמתין עליו ובתנ"ך ד' אמותיו הלא אסור לפסוע כדלקמן בסימן ק"ב. עוד כתב דבתוך האלמערע מותר אפילו בסמוך דרשותא אחריתא הוא:

ועיין בי"ד וכו' - ר"ל דשם נתבאר דרחוק ד"א מועיל אפילו אם רבו לאחריו וכן כתבו האחרונים:

¹⁶ ע"י שו"ע (י"ד סי' רמב ס"ב): כל החולק על רבו, כחולק על השכינה. וכל העושה מריבה עם רבו, כעושה עם השכינה. וכל המתערעם עליו, כאילו מתערעם על השכינה. וכל המהרהר אחר רבו, כמהרהר אחר השכינה.

[מתרץ הגמ'] רבי ירמיה בר אבא שונה, שהוא תלמיד חבר¹⁸. והיינו מה שאמר לו רבי ירמיה בר אבא לרב [באותו היום שהתפלל רב של שבת בערב שבת], "האם הפסקת" [מלעשות מלאכה הואיל וקבלת עליך שבת בתפלתך]. אמר לו, "כן הפסקתי", ולא אמר, "האם הרב הפסיק". [מקשה הגמ'] וכי הוא הפסיק. והרי אמר רבי אבין, פעם אחת התפלל רבי של שבת בערב שבת, ונכנס למרחץ [כעת הגמ' חושב שמדובר לאחר שגזרו על הזיעה והרחיצה בשבת] ויצא ולימד אותנו הפרק שלנו ועדיין לא נחשך. אמר רבא, הוא נכנס [רק] להזיע [ולא להתרחץ], והיה [זה] קודם הגזירה [על הזיעה].

[מקשה הגמ'] וכי זה נכון, והרי אבין התיר לרב דימי בר ליואי [אחרי שהתפלל של שבת בערב שבת] לעשן סלות [בגפרית, והרי זה תיקון כלי מן התורה. מתרץ הגמ'] שם היה טעות [פ"י] היה יום מעונן, וחשבו שהוא אחרי שקיעה, ואחר כך זרחה החמה, ולא קבל עליו תוספת שבת משעת תפילה¹⁹. מקשה הגמ' וכי [קבלת שבת ב]טעות חוזר [ובטל]. והרי אמר אבין, פעם אחת נתקשרו שמים בעבים, כסבורים העם לומר הוא לילה, ונכנסו לבית הכנסת והתפללו של מוצאי שבת בשבת, ונתפזרו העבים וזרחה החמה, ובאו ושאלו את רבי, ואמר, הואיל והתפללו, התפללו [ורואים שהיא תפילה אע"פ שלא הותרו במלאכה. מתרץ הגמ', אין ללמוד מכאן שקבלת שבת בטעות אינה קבלה, ששם שלא התפללו עין פעם] שונה שהוא צבור ולא מטריחים אותם [אלא קבלת שבת בטעות הוי קבלה, ולא בטלה].

אמר רבי חייא בר אבין, רב התפלל של שבת בערב שבת, רבי יאשיה התפלל של מוצאי שבת בשבת. [מקשה הגמ', זה שלמדנו] רב התפלל של שבת בערב שבת. [האם הוא גם יכול] לומר קדושה על הכוס [לפני השקיעה], או אינו אומר קדושה על הכוס. בא שמע, שאמר רב נחמן אמר שמואל, מתפלל אדם של שבת בערב שבת" ואומר קדושה על הכוס. וההלכה כדבריו.

[מקשה הגמ', זה שלמדנו] רבי יאשיה מצלי של מוצאי שבת בשבת". [האם הוא גם יכול] לומר הבדלה על הכוס או אינו אומר הבדלה על הכוס. בא שמע שאמר רב יהודה אמר שמואל, מתפלל אדם של מוצאי שבת בשבת, ואומר הבדלה על הכוס.

אמר רבי זירא אמר רבי אסי אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא אמר רב, בצד עמוד זה התפלל רבי ישמעאל בן רבי יוסי של שבת בערב שבת. כאשר עולא הגיע [מארץ ישראל לבבל], אמר, בצד תמרה היה ולא בצד עמוד היה, ולא רבי ישמעאל בן רבי יוסי היה אלא רבי אלעזר בן רבי יוסי היה, ולא של שבת בערב שבת היה אלא של מוצאי שבת בשבת היה.

תפלת הערב אין לה קבע. מה זה "אין לה קבע". אם תאמר שאם רוצה מתפלל כל הלילה²⁰, שלמדו תפלת הערב כל הלילה. אלא מה זה "אין לה קבע". כמי שאמר, תפלת ערבית רשות. שאמר רב יהודה אמר שמואל, תפלת ערבית, רבן גמליאל אומר חובה, רבי יהושע אומר רשות. אמר אבין, ההלכה כדברי האומר חובה. ורבא אמר, ההלכה כדברי האומר רשות²¹.

הרבנים למדו, מעשה בתלמיד אחד שבא לפני רבי יהושע, אמר לו, תפלת ערבית רשות או חובה. אמר לו, רשות. בא לפני רבן גמליאל, אמר לו, תפלת ערבית רשות או חובה. אמר לו, חובה. אמר לו, והרי רבי יהושע אמר לי רשות. אמר לו, המתן עד שיכנסו בעלי תריסין [פ"י חכמים המנצחים זה את זה בהלכה] לבית המדרש. כשנכנסו בעלי תריסין, עמד השואל ושאל, תפלת ערבית רשות או חובה. אמר לו רבן גמליאל, חובה. אמר להם רבן גמליאל לחכמים, וכי יש אדם שחולק בדבר זה. אמר רבי יהושע, לא. אמר לו, והרי אמרו לי בשמך רשות. אמר לו, "יהושע, עמוד על רגליך" ויעידו בך". עמד רבי יהושע על רגליו ואמר, אלא אני חי והוא מת, יכול החי להכחיש את המת, ועכשיו שאני חי והוא חי, איך יכול החי להכחיש את החי [אלא על כרחי אני צריך להודות שאמרת לי רשות]. היה רבן גמליאל יושב ודורש, ורבי יהושע עומד על רגליו, עד שרנגו כל העם ואמרו לחוצפית התורגמן [שהיה עומד לפני רבן גמליאל ומשמיע לרבים את הדרשה מפי רבן גמליאל], "שתוק", והוא שתק.

אמרו [כל העם], עד כמה [נרשה לרבן גמליאל] להמשיך ולצער [את רבי יהושע]. בראש השנה של שנה שעברה צערו [שחלקו על קביעות יום א' תשרי, ורבן גמליאל אמר לו שהוא חייב לבא אצלו ביוה"כ שלו, עם מוקצה, להראות לכולם שחשבונו של ר"ג נכון ולא של ר"י], בבכורות במעשה שרבי צדוק צערו [שרבי צדוק היה לו בכור §], גם כאן צערו, בא ונעביר אותו [מהנשיאות. שאלו העם] מי נעמיד במקומו. שנעמיד את רבי יהושע. [ענו, אי אפשר] שהוא בעל המעשה [וזה היה מצער את ר"ג מדאי הרבה. אז שאלו העם] שנעמיד את רבי עקיבא. [ענו אי אפשר] שמא יענוס אותו [ר"ג], שאין לו זכות אבות [לר"ע שהוא בן גרים], אלא נעמיד את רבי אלעזר בן עזריה, דהוא חכם והוא עשיר והוא [דורן] עשירי לעזרא. הוא חכם, שאם שואלים אותו הוא יתרץ. והוא עשיר, שאם יש לו לעבוד לבית הקיסר, גם הוא ילך ויעבוד. והוא עשירי לעזרא, שיש לו זכות אבות ולא יכולים לענוש אותו.

באו ואמרו לו, האם הרב רוצה להיות ראש הישיבה. אמר להם, אלך ואשאל את אנשי ביתי. הלך ושאל לאשתו. אמרה לו,

¹⁷ לבדוק אם זה רמב"ם תפילה פ"א ה"ו פ"ג ה"ו-ז או שו"ע רלה רלו רלז??

{כח ע"א}

[לא כדאי] אולי יורידוך [מן הנשיאו תעבור אחר]. אמר לה, כדאי שאדם ישתמש יום אחד בכוס זכוכית יקרה [ויתכבד בו, אפילו אם] למחר ישבר. אמרה לו, אין לך [שערות] לבנות [ונאה לדרשן להיות זקן]. אותו היום [רבי אלעזר] נהיה בן שמנה עשרה שנה, וקרה לו נס ונחפכו י"ח שורות [של שער זקנו] ללבן. היינו שאמר רבי אלעזר בן עזריה, הרי אני כבן שבעים שנה, ולא בן שבעים שנה.

למדנו, אותו היום [שרבי אלעזר נהיה הנשיא] סלקו את שומר הפתח ונתנה רשות [לכל] התלמידים ליכנס¹⁸. שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר, כל תלמיד שאין תוכו כבורו, לא יכנס לבית המדרש. אותו היום נוסף כמה ספסלים. אמר רבי יוחנן, נחלקו בזה אבא יוסף בן דוסתאי ורבנן, אחד אמר, נוסף ארבע מאות ספסלים, ואחר אמר, שבע מאה ספסלים. [כשר"ג ראה שנוספו כל כך הרבה תלמידים] היה דואג [שיענש במה שמנעם בימיו מלבא לבית המדרש], שרבן גמליאל, אמר, דלמא חס ושלום מנעתי תורה מישראל. הראו לו בחלום כלים לבנים שמלאים באפר [כלומר שהתלמידים האלה שנוספו אינם ראויים]. ולא היא [האמת אלא] גילו לו זה ליישב דעתו.

למדנו, בו ביום למדו [מסכת] עדויות, וכל מקום שאומרים "בו ביום", היה אותו היום. ולא היתה הלכה שהיתה תלויה [בספק] בבית המדרש שלא פירשהו [מתוך שרבו התלמידים נתרבה החדוד והפולפול]. ואף רבן גמליאל לא מנע עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת. שלמדנו במשנה, בו ביום בא יהודה גר עמוני לפניהם בבית המדרש, אמר להם, מה אני לבא בקהל. אמר לו רבן גמליאל, אסור אתה לבא בקהל, אמר לו רבי יהושע, מותר אתה לבא בקהל¹⁹. אמר לו רבן גמליאל, והלא כבר נאמר, "לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה'". אמר לו רבי יהושע, וכי עמון ומואב יושבים [היום] במקומם. כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל האומות, שנאמר "ואסיר גבולות עמים ועתודותיהם שושתי ואוריד כאביר יושבים", וכל שנפרד [נוקטים] שנפרד מהרוב [והרי רוב העולם אינם עמונים או מואבים]. אמר לו רבן גמליאל, והלא כבר נאמר, "ואחרי כן אשיב את שבות בני עמון נאם ה'", וכבר שבו [הם למקומם, לפיכך, כל הבא מארץ עמון הוא בחזקת עמוני, ואסור לבוא בקהל]. אמר לו רבי יהושע, והלא כבר נאמר, "ושבותי את שבות עמי ישראל", ועדיין לא שבו [אם כן גם השבת בני עמון למקומם לא נתקיימה]. מיד התירוהו לבא בקהל.

¹⁸ ע"י שר"ע (י"ד סי' רמו ס"ז): אין מלמדין תורה לתלמיד שאינו הגון, אלא מחזירין אותו למוטב ומנהיגין אותו בדרך ישרה ובודקין אותו, ואח"כ מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו:

ביאור הדעה: וע"י אבד"נ (ריש פרק ג): [והעמידו תלמידים הרבה] שבית שמאי אומרים אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו וכן אבות ועשיר ובית הלל אומרים לכל אדם ישנה שהרבה פושעים היו בהם בישראל ונתקברו לתלמוד תורה ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים.

וד"ל הלבוש (ס"ז): אין מלמדין דברי תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו, או לתלמיד תם שאין ברור לנו אם הוא הגון או אינו הגון. אבל אם הוא הולך בדרך לא טובה, זהו תלמיד שאינו הגון ואין מלמדין אותו, אלא מחזירין אותו למוטב ומנהיגין אותו בדרך ישרה ובודקין אותו, ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו. אמרו חכמים (חולין קלג ע"א) כל השונה לתלמיד שאינו הגון כאילו זורק אבן למרקוליס וכו', לפי שכשאדם זורק אבן למרקוליס הוא סובר שעושה מצוה כדי לבזות העבודה זרה, והרי נמצא שעשה עבירה שעבד עבודתה.

ע"י שו"ת יד אליהו (סימן מו): פירושו שאין מלמדין אותו ר"ל להכניסו בהדי' לבית המדרש בין שאר תלמידים בקביעות הוא דאין מכניסים אותו, אבל אם הוא שואל דין א' מדיני התורה או פירוש א', אין איסור לאמרו לפניו בשעת מעשה, רק שאמרו שמצוה על רבו להרחיקו עד שישוב, אבל גבי גוי אסור ללמדו כלל אפילו כששואל איזה דבר, ומה שמצינו שכן ענו, הם עשו מפני קידוש השם שלא יאמרו שהם נצחו בדבריהם וידברו סרה ח"ו על תורתנו הקדושה. וכן כתב בדברי מלכילא (ח"ד סי' עא).

וע"י ספר חסידים (סי' קטז): ואם לחכם לתלמידים ואחד עוסק לקנטר את הרב ואת התלמידים חבירו מוטב לגרש את האחד לתקנת האחרים הטובים. ואם יש לו לאדם בנים ואחד בעל מחלוקת או שירא פן יחטיא אחיו מוטב שידחה את הרשע בשתי ידיים ואל יאמר והלא אמרו חכמים תהא דוחה בשמאל ומקרב בימין במקום שחב לאחרים יותר יבא לרעה אם לא ידיחוהו שהרי דוד לפי שקרב את אבשלום הרי כמה נפשות נהרגו בשבילו.

ע"י שו"ת ביד אליהו: והנה ע"י חגיגה (דף יג ע"ב) אין מוסרין ד"ת לגוי שנאמר לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום, וצ"ע למה השמיטו הפוסקים. וע"י סנהדרין (&) גוי העוסק בתורה חייב מיתה וא"כ המלמדו עובר אלפני עור לא תתן מכשול (תוס' שם), וצ"ל שבמקום שיש אחר שילמד אותו, שאין איסור לפני עור, עכ"ל אסור משום הדרשה ה"ל. אמנם ז' מצות מותר ומצוה ללמד. אבל תורה שלנו לא שרי כלל לתלמוד תורה לעכ"ל אפילו משום שלום מלכות וקו"י משום שכר הנאה אם לא לגזרה והכרח וסכנה, ואסור לשנות שום דין, אפילו משום פקוח נפש, רק מחויבים למסור עצמה, וכל מה ששינו חז"ל במעשה של תלמי המלך היה ע"פ רוח הקודש, ויש חולקים.

אמר רבן גמליאל, הואיל וכך הוא, אלך ואפיס את רבי יהושע [שציערתי אותו כל כך]. כאשר [ר"ג] הגיע לביתו [של רבי יהושע], ראה שכתלי ביתו שחורים. אמר לו, מכותלי ביתך אתה ניכר שאתה עושה פחמים [ולכן הכותלים נהיו שחורים]. אמר לו, אי לו לדור שאתה מנהיגו, שאין אתה יודע בצערן של תלמידי חכמים במה הם מתפרנסים ובמה הם נזונים²⁰. אמר לו, צערתם אותך [שדברתי כנגד יותר מן הראוי], [בבקשה שת] מחול לי. [רבי יהושע] לא התיחס אליו. [אז ר"ג בקשה] תעשה [פי' תמחול לי] בשביל כבוד אבי. [ורבי יהושע] התפייס.

אמרו, מי ילך ויגיד לתלמידים [שהשוו דעתם של ר"ג ור"י, ויש להשיב הנשיאות לר"ג]. אמר להם כובס אחד, אני אלך. רבי יהושע שלח לבית המדרש, מי שלבש [פי' שרגיל ללבוש] מעיל שילבש מעיל [פי' הרגיל בנשיאות יהיה נשיא], ומי שלא לבש [פי' שלא רגיל ללבוש] מעיל וכי שיאמר למי שלובש מעיל תוריד מעילך ואני אלביש אותו.

אמר להם רבי עקיבא לרבנן, שתסגרו את הדלת, שלא יכנסו עבדי רבן גמליאל ויצערו לתלמידים §. אמר רבי יהושע, מוטב שאני אקום ואלך אליהם. הוא הגיע ודפק על הדלת. אמר להם, מזה בן מזה יזה²¹ [פי' כהן בן כהן יזה מי חטאת], ושאינו לא מזה ולא בן מזה, יאמר למזה בן מזה, המים שלך מי מקוה [ואינו כשר למי חטאת], והאפר [פרה] שלך אפר תנור [ופסולה]. אמר לו רבי עקיבא, רבי יהושע, נתפייסת. לא עשינו כל זה אלא בשביל כבודך. למחר אני ואתה נשכים [יחד] לפתחו [של ר"ג].

אמרו [ר"ע ור"י], איך נעשה. שנוריד [את ר"א מהנשיאות, הרי אי אפשר] שלמדנו, מעלין בקודש ואין מורידין. שנדרוש רב אחד שבת ורב אחד שבת [בסירוגין], יבא לידי קנאה [אם יותר מקשיבים לר"א]. אלא, שידרוש רבן גמליאל שלשה שבתות, ורבי אלעזר בן עזריה שבת אחת. והיינו שאמר מר [במסכת חגיגה], שבת של מי היתה, של רבי אלעזר בן עזריה היתה. ואותו תלמיד [ששאל אם תפילת ערבית רשות או חובה], היה רבי שמעון בן יוחאי.

ושל מוספין כל היום¹⁹. אמר רבי יוחנן, ו[המאחר כל כך] נקרא פושע. הרבנים למדו, היו לפניו שתי תפלות, אחת של מנחה ואחת של מוסף, מתפלל של מנחה ואחר כך מתפלל של מוסף, שזו תדירה וזו אינה תדירה [וכל מקום שיש תדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם]. רבי יהודה אומר, מתפלל של מוסף ואחר כך מתפלל של מנחה, שזו מצוה עוברת וזו מצוה שאינה עוברת [לשיטת רבי יהודה, שמוסף רק עד ז' שעות אבל מנחה כל היום]. אמר רבי יוחנן, ההלכה, מתפלל של מנחה²² ואחר כך מתפלל של מוסף.

רבי זירא כאשר היה חלש מלימודו, היה הולך ויושב בפתח בית מדרשו של רבי נתן בר טובי, אמר, כאשר התלמידים יעברו, אז אקום מפניהם ואקבל שכר. יצא ובא רבי נתן בר טובי, אמר לו, מי אמר הלכה בבית המדרש. אמר לו, כך אמר רבי יוחנן. אין הלכה כרבי יהודה שאמר, מתפלל אדם של מוסף ואחר כך מתפלל של מנחה [אלא כרבנן]. אמר לו, וכי רבי יוחנן אמרה. אמר לו, כן. [רבי זירא] למד את זה ממנו [מרבי נתן] ארבעים פעמים. אמר לו, אחת היא לך [שלא למדת דבר משמו של רבי יוחנן אלא זו בלבד, לכן חביבה היא לך] או חדשה היא לך. [שהיית סבור שאחד מן האחרים אמרה]. אמר לו, היא חדש לי, משום שהסתפקתי [שזה שאמרה הוא] רבי יהושע בן לוי.

אמר רבי יהושע בן לוי, כל המתפלל תפלה של מוספין לאחר שבע שעות לרבי יהודה, עליו הכתוב אומר, "נוגי ממועד אספתי ממך היום". [מקשה הגמ'] איך משמע שה"נוגי" הזה הוא לשון של שבר. כמו שרב יוסף תרגם [את הפסוק], "תברא אתי על שנאיהון דבית ישראל על דאחרו זמני מועדיא דבירושלים" [שבר בא על בני ישראל על שאחרו זמני המועד שבירושלים].

אמר רבי אלעזר, כל המתפלל תפלה של שחרית לאחר ארבע שעות לרבי יהודה, עליו הכתוב אומר, "נוגי ממועד אספתי ממך היום". איך משמע שה"נוגי" הזה הוא לשון של צער, שנאמר "דלפה נפשי מתוגה". רב נחמן בר יצחק אמר, מכאן [מקור ש"נוגי" הוא לשון של צער], "בתולותיה נוגות והיא מר לה".

¹⁹ ע"י שר"ע (או"ח סי' רפו ס"א): זמן תפלת מוסף מיד אחר תפלת השחר ואין לאחרה יותר מעד סוף ז' שעות. ואם התפלל אותה אחר שבע שעות נקרא פושע ואעפ"כ יצא ח"ח מפני שזמנה כל היום. ואם שכח ולא התפלל עד שעבר כל זמנה, אין לה תשלומין. ויש בה נשיאות כפים. הגה: ואם התפלל אותה קודם תפלת שחרית, יצא.

מ"ב: אחר תפלת השחר - כמו קרבן מוסף שזמנו לכתחלה אחר התמיד: מעד סוף וכו' - דעיקר זמן הקרבת המוסף היה לכתחלה עד סוף שבע:

אין לה תשלומין - כיון שנזכר בה קרבן מוסף וקרבן מוסף אין לה תשלומין משא"כ שארי תפלות שלא נזכר בהם קרבן כלל יש להן תשלומין כמ"ש סימן ק"ח:

ויש בה נשיאת כפים - היינו דנושאים כפים במוסף כמו בשחרית וכו"ל בסימן קכ"ט וע"ש בסימן קכ"ח סמ"ד בהג"ה דבכל מדינותינו אין נוהגין לישא כפים בשבת כלל:

יצא - דקרבן מוסף זמנו מתחלת היום עד הערב אלא דאסור להקדים שום קרבן לכתחלה לקרבן תמיד של שחר ובדיעבד יצא:

{כח ע"ב}

רב אויא נחלש ולא בא לדרשה של רב יוסף [שהיה ראש הישיבה בפומבדיתא, והיה דורש בשבת קודם תפלת המוספין, ולאחר הדרשה היו הולכים לבית הכנסת ומתפללים תפלת המוספין]. למחר כאשר [רב אויא] הגיע, אביי רצה להרגיע את דעתו של רב יוסף. אמר לו, למה הרב לא הגיע לדרשה. אמר לו, שהייתי חלש בלבי ולא יכולתי. אמר לו, למה לא אכלת משהו [ואז] להגיע. אמר לו, וכי לא סובר הרב להלכה זו של רב הונא. שאמר רב הונא, אסור לאדם שיטעום כלום קודם שיתפלל תפלת המוספין. אמר לו, הרב היה צריך להתפלל תפילת מוסף ביחידות, ואז לטעום דבר ולבא @@@@. אמר לו, וכי הרב לא סובר את ההלכה זו שאמר רבי יוחנן, אסור לאדם שיקדים תפלתו לתפלת הצבור²⁰. אמר לו, וכי לא נאמר על זה, אמר רבי אבא, היינו [כשהוא מתפלל בבית הכנסת] בצבור [אז] אסור להקדים תפלתו לתפלת הצבור].

[ומסיק הגמ' אין ההלכה, לא כרב הונא²¹ ולא כרבי יהושע בן לוי²².] [מסביר הגמ' אין הלכה] כרב הונא, [בהלכה] זו שאמרנו [שאסור לטעום קודם מוסף. ואין הלכה] כרבי יהושע בן לוי, [בהלכה] זו שאמר רבי יהושע בן לוי, כיון שהגיע זמן תפלת המנחה, אסור לו לאדם שיטעום כלום קודם שיתפלל תפלת המנחה.

משנה. רבי נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפלה קצרה. אמרו לו, מה מקום²³ לתפלה זו. אמר להם, בכניסתי אני מתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידי, וביציאתי אני נותן הודאה על חלקי.

²⁰ ע"י ש"ע (א"ח סי' צ ס"ז): כשעומד עם הצבור אסור לו להקדים תפלתו לתפלת ציבור, אלא אם כן השעה עוברת ואין הציבור מתפלל לפי שמאריכים בפיוטים או לסבה אחרת, (אבל בלא שעה עוברת, יתפלל הפיוטים והתחיונות עם הציבור ולא יפירוש מן הציבור אפילו לעסוק בדברי תורה וע"ל סימן מ"ח).

מ"ב: עם הצבור אסור - אף על גב דבסעיף הקודם כתב דאפילו הוא בביתו יכוין לשעה שהצבור מתפלל היינו כדי שתהא תפלתו נשמעת אבל איסורא ליכא אי מקדים לתפלת צבור אבל כשעומד עם הצבור ומקדים איסורא נמי איכא ועיין באורחות חיים שכתב הטעם מפני שהוא כמבזה את הצבור ומשמע בגמרא דאפילו אם הוא רוצה לעשות זה בשביל לימוד התורה כגון שיש לו שיעור קבוע ללמוד תורה אצל אחד. כתב הב"ח דאם צריך הוא למהר תפלתו כגון שיצא לדרך יצא מבהכ"נ ויתפלל בביתו ויפטר דבשביל לימוד התורה ג"כ מותר לעשות כן וכן משמע בספר מאמר מרדכי אך שם איירי לענין תפילת מוסף ואפשר דה"ל לענין שחרית ועיין לקמן בס"ח:

להקדים תפלתו - ואפילו רוצה לצאת חוץ לבהכ"נ כ"כ המ"א בשם הריב"ש אבל בספר מאמר מרדכי כתב דאין מדברי הריב"ש ראייה ומסיק דאין בו איסור דמקדים תפלתו אלא דלאו שפיר עביד דמפסיד מיהא תפלת הצבור:

השעה עוברת - משמע דאז אפילו בבהכ"נ שרי וכן מוכח לשון תר"י והב"ח פסק דוקא שהזמן קצר כ"כ שבעוד שילך לביתו יעבור זמן תפלה אבל אם יש זמן ילך לביתו ויתפלל ביחיד ע"ש. איתא בגמרא דאם חלש לבו יכול להתפלל בביתו קודם הצבור ובבהכ"נ אף זה אסור ועיין סימן ק"ד ס"ב דאם הוא חולה או אנוס אף בבהכ"נ שרי כ"כ הב"ח והפרישה שם:

²¹ ע"י ש"ע (א"ח סי' רפ ס"ג): מותר לטעום קודם תפלת המוספין, דהיינו אכילת פירות או אפילו פת מועט אפילו טעימה שיש בה כדי לסעוד הלב, אבל סעודה אסור.

מ"ב: אכילת פירות - ואף על גב דלאחר תפלת שחרית כבר נתחייב בקידוש ואסור לאכול ולשתות מקודם ואין קידוש אלא במקום סעודה י"ל דדי כשישתה כוס יין אחר הקידוש דגם זהו מקרי סעודה כ"ל סי' רע"ג ואח"כ יאכל הפירות או כשאין לו יין כ"כ יש לסמוך על הפוסקים דס"ל דדי כשישתה כל הכוס יין של קידוש שמחזיק רביעית דזהו מקרי ג"כ קידוש במקום סעודה:

פת מועט - דהיינו כביצה דכ"ז הוא בכלל אכילת עראי וכ"ש אם אוכל מיני תרגימא מחמשת המינים דשרי:

כדי לסעוד הלב - דהיינו שאוכל פירות הרבה דאכילת פירות לא מקרי קבע ונראה דאם חלש לבו יכול גם פת לאכול עד שתתיישב דעתו אף שהוא יותר מכביצה. כתב בא"ר והובא בשע"ת דאם חלש לבו ואין לו יין ולא שאר דבר לקדש עליו רשאי לאכול פירות וה"ה מיני תרגימא מה' מינים קודם מוסף אף בלי קידוש אבל בלא"ה אין להקל:

²² ע"י ש"ע (א"ח סי' רלב ס"ג): והרי דאסור לאכול סעודה קטנה, היינו כשקובע לסעודה. אבל לטעום, דהיינו אכילת פירות, מותר. והוא הדין לאכול פת כביצה כדרך שאדם אוכל, בלא קבע, מותר.

מ"ב: מותר - אפילו כבר הגיע זמן מ"ק ואפילו אם אוכל הרבה פירות דזה לא מקרי סעודה. ותבשיל העשוי מחמשת המינים ג"כ מותר אם אינו קובע עליהו:

כביצה - ולא יותר וכתב המ"א דבשתיה יותר מכביצה נמי אסור אף דלענין אכילה חוץ לסוכה חשיב עראי אף ביותר מכביצה בזה דהחשש הוא שמא ימשך וזה שייך בשתיה יותר אם הוא משקה המשכר. וסתם משקה מותר לשתות אפילו הרבה:

²³ רש"י מתרגם כ"מה טיבה", ועי' תוס' יו"ט (כתובות פ"א מ"ח) שהביא מהרמב"ם שטיב הוא כלשון "סיבה", ומביא שם עוד שהוא לשון של "עסק". ולעיל כב ע"א תרגמו שהוא לשון של "טוב".

גמרא. הרבנים למדו, בכניסתו מהו אומר²⁴. "יהי רצון מלפניך ה' אלהי שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי [על כשלוני, ובזה שאני אגרום להם להיענות], [ושאני] לא יאמר על טמא טהור ולא על טהור טמא, ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם". ביציאתו מהו אומר. "מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות [פ"י חנוונים²⁴], שאני משכים והם משכימים, אני משכים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים, אני עמל והם עמלים, אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר, אני רץ והם רצים, אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת". הרבנים למדו, כשחלה רבי אליעזר, נכנסו תלמידיו לבקרו. אמרו לו, רבינו, למדנו אורחות חיים ונזכר בהן לחיי העולם הבא. אמר להם, הזהרו בכבודי כדרכיכם²⁵. ומנעו בניכם מן ההגיון [פ"י מהמקרא, שלא ילמדו מדאי הרבה²⁵], והושיבו בין ברכי תלמידי חכמים, וכשאתם מתפללים, דעו לפני מי אתם עומדים [כדי שתתפללו ביראה ובכוונה], ובשביל כך תזכו לחיי העולם הבא.

וכשחלה רבי יוחנן בן זכאי, נכנסו תלמידיו לבקרו. כיון שראה אותם התחיל לבכות. אמרו לו תלמידיו, נר ישראל, עמוד הימני, פטיש החזק²⁶, מפני מה אתה בוכה. אמר להם, אילו לפני מלך בשר ודם היו מוליכין אותי, שהיו כאן ומחר בקבר, שאם כועס עלי²⁷, אין כעסו כעס עולם, ואם חובש אותי, אין חבישתו לעולם, ואם ממיתני, אין מיתתו מיתת עולם, ואני יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממון, אף על פי כן הייתי בוכה [מאימת המשפט, כאשר מוליכים אותי לפני]. ועכשיו שמוליכים אותי לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא²⁸, שהוא חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, שאם כועס עלי, כעסו כעס עולם, ואם אוסרני, איסורו איסור עולם, ואם ממיתני, מיתתו מיתת עולם, ואני יכול לפייסו בדברים ולא לשחדו בממון²⁹. ולא עוד³⁰, אלא שיש לפני שני דרכים, אחת של גן עדן ואחת של גיהנם, ואני יודע באיזו מוליכים אותי, ולא אבכה.

אמרו לו, רבינו, ברכנו. אמר להם, יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם³¹. אמרו לו תלמידיו, [וכי רק] עד כאן [ולא יותר]. אמר להם, ולואי [שיהא כמורא בשר ודם, שאם כן תחדלו מעבירות הרבה]. תדעו, כשאדם עובר עבירה [בסתור] אומר, אומר, שלא יראני אדם. בשעת פטירתו, אמר להם, פנו כלים מפני טומאה [פ"י טומאת אהל המת בכל הבית], והכיניו כסא לחזקתו מלך יהודה שבא [ללוות אותי].

משנה. רבן גמליאל אומר, בכל יום ויום מתפלל אדם שמנה עשרה [בברכות]. רבי יהושע אומר, מעין שמונה עשרה. רבי עקיבא אומר, אם שגורה תפלתו בפיו³², מתפלל שמונה עשרה, ואם לאו, מעין שמונה עשרה. רבי אליעזר אומר, העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים. רבי יהושע אומר, ההולך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה, ואומר [פ"י להלן הוא נוסח התפילה קצרה]: "הושע ה' את עמך את שארית ישראל, בכל פרשת העבור יהיו צרכיהם לפניך, ברוך אתה ה' שומע תפלה". היה רוכב על החמור, ירד ויתפלל. ואם אינו יכול לירד [שאינו לו מי שיאחז את החמור], יחזיר את פניו [לצד ירושלים], ואם אינו יכול להחזיר את פניו, יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים. היה מהלך בספינה או בבית הסהר [ואינו יודע איזה כיוון זה ירושלים], יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים.

גמרא. שמונה עשרה [בברכות] אלה כנגד מיל³³. אמר רבי הלל בנו של רבי שמואל בר נחמני, כנגד שמונה עשרה אזכרות שאמר דוד ב"הבו לה' בני אלים" [והוא רמז לג' ברכות ראשונות אבות גבורות וקדושת ה']. רב יוסף אמר, כנגד שמונה עשרה אזכרות שבקריאת שמע. אמר רבי תנחום אמר רבי יהושע בן לוי, כנגד שמונה עשרה חוליות שבשדרה.

ואמר רבי תנחום אמר רבי יהושע בן לוי, המתפלל צריך שיכרע³⁴ עד שיתפלק כל חוליות שבשדרה [פ"י שיראו כל הקשרים], עולא אמר, עד כדי שיאזא איסר [פ"י ב' קמטים, א' מלמהט וא' מלמעלה וכרוחב מטבע איסר בשר באמצע] כנגד לבו, רבי חנינא אמר, כיון שנענע³⁵ ראשו שוב אינו צריך. אמר רבא, והוא, שמצער את עצמו [וניכר שרוצה לכרוע אלא שהוא מצטער] ונראה כמי שכורע.

[מקשה הגמ', וכי] אלה [הברכות הם] י"ח, [הרי יש] י"ט³⁶. אמר רבי לוי, ברכת המינים תקנוה ביבנה [זמן מרובה לאחר תקנת י"ח ברכות. ומקשה הגמ'] כנגד מי תקנוה. אמר רבי לוי, לרבי הלל בנו של רבי שמואל בר נחמני, כנגד "אל הכבוד הרעים". לרב יוסף, כנגד "אחד" שבקריאת שמע. לרבי תנחום אמר רבי יהושע בן לוי, כנגד חוליא קטנה שבשדרה. הרבנים למדו, שמעון הפקולי [פ"י המוכר צמר גפן] סידר שמונה עשרה ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנה. אמר להם רבן גמליאל לחכמים, וכי יש אדם שיודע לתקן ברכת המינים. עמד שמואל הקטן ותקנה, לשנה אחרת [שמואל הקטן עמד להתפלל כש"ץ ו]שכח [את נוסח של ברכת המינים].

²⁴ עמי הארץ שעוסקים בשיחה בטלה (רש"י).

²⁵ עוד פירוש, משיחת ילדים (רש"י).

²⁶ והוא בחי' עשירות, משלים לט"ט. והוא משפקרו המינים, כמ"ש אבל עקרב פוסק. וז"ש כנגד אל הכבוד הרעים. שהוא בחינתה. וכן אחד שבק"ש. וכן חוליא קטנה, עיר קטנה (אגדות הגר"א).

וחשב [לזכור אותה] שמים או שלש שעות ולא העבירו [מלהיות ש"ץ ומקשה הגמ'] למה לא העבירוהו. והרי אמר רב יהודה אמר רב, [ש"ץ שטעה בכל הברכות]²⁷, אין מעבירים אותו, [אבל אם טעה] בברכת המינים, מעבירים אותו, [ש]חוששים שמא הוא מין²⁸. שמואל הקטן, שונה שהוא תקן [את נוסח הברכה. מקשה הגמ'] ושנחשש שמא אחר בו. אמר אביי, למדנו, טוב לא יהיה רע [פי'] צדיק לא נעשה רשע. חזקיהו [הגמ'] ולא. והרי נאמר "ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עול". [מתוך אביי] אותו היה רשע מעיקרו [וחזר בתשובה, לפעמים חזר ונעשה רשע], אבל צדיק מעיקרו, לא. ולא. והרי למדנו, אל תאמין בעצמך עד יום מותך, שהרי יוחנן כהן גדול שמש בכהונה גדולה שמינים שנה ולבסוף נעשה צדוקי. אמר אביי, יוחנן [הזה] הוא נאי [המלך שהרג חכמי ישראל במסכת קידושין].

עשרים וארבע [ברכות] האלה של [תפילת] תעניתא כנגד מי³⁰. אמר רבי חלבו, כנגד עשרים וארבע רננות שאמר שלמה [מלכים א' ח] בשעה

ש"צ שטעה ודילג אחת מכל הברכות, וכשמזכירין אותו יודע לחזור למקומו, אין מסלקין אותו. אבל אם דילג ברכת המלשינים, מסלקין אותו מיד, שמא אפיקורוס הוא. ואם התחיל בה וטעה, אין מסלקין אותו.

מכל הברכות - ר"ל אפילו אם טעה ודילג ברכת תחיית המתים או בונה ירושלים אין מסלקין אותו לומר שמא כופר הוא בתחיית המתים או אינו מאמין בביאת המשיח אלא תלינן שבשגגה השמיט והטעם עיין בב"י בשם הר"י ועיין בט"ז דס"ל דאם השמיט שתייהם בודאי אנו צריכין לחוש לזה ואפילו אם התחיל מסלקין אותו ויש שחולקין עליו. ודע דמוכח לכ"ע דאם אנו יודעין שהוא כופר בתחיית המתים או אינו מאמין בגאולה העתידה וכ"ש אם אינו מאמין בתורה מן השמים או בגמול ועונש לכ"ע אפיקורוס גמור הוא ואסור להניחו להיות ש"ץ ואם עמד בחזקה אין עונין אמן אחריו ועיין לעיל בסיומן נ"ג סי"ח:

אבל אם דילג - דוקא בשדילג כולה אבל אם דילג ראש הברכה וסיים חתימתה לא מצינו שמשלקים אותו וכן אם לא רצה לומר לכופרים אלא ולמלשינים אין משלקין אותו מפני שיש מקומות שאומרים לכתחילה ולמלשינים:

אין מסלקין אותו - אפילו שהא בינתים הרבה ולא היה יכול להזכר אפ"ה תלינו שבשגגה הוא מדהתחיל בה:

²⁹ והוא כי עוף השמים יוליך את הקול כו', קול דק"ש, שהוא ז' עם היחוד.

³⁰ הוא כ"ד דילה. וחז"י דחול הוא צדיק ח"י עולמים. ששה שמות היא משלימתו לד', ולכן אמרנו ביוםא דתעניתא, וכן שלמה בשעה שהכניס כו'. וז' דשבת היא בסוד שבת. והן נגד ב"ר". **וט ד"ה** הוא בחינה רביעית, שהוא עשר והוא תשע, והן ד' דרגין, והן ב' י"ד נ"ו (אגדות הגר"א).

רבי יהושע אומר מעין שמנה עשרה. מה זה "מעין שמנה עשרה". רב אמר, מעין כל ברכה וברכה [פי' מקצר בנוסח כל ברכה, אבל אומר ברוך את ה' בכל א' וא'], ושמואל אמר [אומר ג' ברכות ראשונות אחר כך] "הביננו³ ה' אלהינו לדעת דרכיך, ומול את לבבנו ליראתך, ותסלח לנו להיות גאולים, ורחקנו ממכאובינו, ודשננו בנאות [פי' בנחה] ארצך, ונפוצותינו מארבע תקבץ, והתועים על דעתך [פי' העוברים על הדבר] ישפטו [היינו צדקה ומשפט], ועל הרשעים תניף ידך, וישמחו צדיקים בבנין עירך ובתקון היכלך ובצמיחת קרן לדוד עבדך ובעריכת נר לבן ישי משיחך, טרם נקרא אתה תננה, ברוך אתה ה' שומע תפלה" [ומסיים בג'] ברכות אחרונות. וקרא היה מקלל מי שמתפלל הבינו [לפי שמדלג הברכות וכוללן בברכה אחת].

אמר רב ביבי בר אביי, כל השנה כולה מתפלל אדם הביננו חוץ מימות

מה שלמדנו לפני כן, אמר רבי תנחום אמר רב אסי, טעה ולא הזכיר וגבורות גשמים בתחיית המתים, מחזירין אותו [שאינה תפילה שיכול לאומרה בשומע תפילה אלא זה הזכרה בעלמא, אבל אם שכתן] שאלה בברכת השנים, אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה בשומע תפלה. ו[אם שכתן] הבדלה בחונן הדעת, אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה על הכוס.

אין קושי [וסתירה], זה [שמחזירים מי ששכח שאלה בברכת השנים] ביחיד, וזה [שאין מחזיקים אותו] הוא ביחיד המתפלל] בצבור. בצבור למה לא, משום ששמעה משליח צבור. אם כן, זה [שלמדנו] מפני שיכול לאמרה בשומע תפלה, היו צריכים לכתוב מפני ששומע משליח צבור. אלא, [מתרץ הגמ'] שניהם [מדוברים] ביחיד, ואין קושי [וסתירה], זה [שכתוב שאין מחזירים אותו מדובר], שהזכיר קודם שומע תפלה³⁵

³² עי' שו"ע (או"ח סי' קיד ס"ה): הוב"ד לעיל הערה 6.

³⁴ עי' שו"ע (או"ח סי' רצד ס"א): הוב"ד לעיל הערה 7.

יז סעיף ה

פלה. (ואם היה לו תענית וצריך לומר עונן. יאמרו

שניים. ואם עקר רגליו, חוזר לראש התפלה. ואם הש

כך אחר שחתם שומע תפלה. קודם שהתחיל רצה.

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילת

ה כל הבקשות וכדלקמן בסימו ק"ט אבל הזכרת פ

מתוקנת לבקשה:

מחיר: 100 ₪

{כט ע"ב}

וזה [שכתוב שמחזירים אותו מדובר] שהזכיר אחרי שומע תפלה.

אמר רבי תנחום אמר רב אסי אמר רבי יהושע בן לוי, טעה ולא הזכיר של ראש חדש בעבודה³⁶, חוזר לעבודה [פ"י תפילת "רצה"]. נזכר בהודאה, חוזר לעבודה. [נזכר] בשם שלום, חוזר לעבודה. ואם סיים [תפילתו לגמרי], חוזר לראש. אמר רב פפא בנו של רב אחא בר אדא, זה שאמר, סיים חוזר לראש, לא אמרו אלא שעקר רגליו [לעשות ג' פסיעות בסוף תפילתו], אבל לא עקר רגליו, חוזר לעבודה. אמר לו, מאיפה אתה

קודם עננו - דשאלה חמורה מעננו דאם לא אמרה מחזירין אותו משא"כ בעננו:

כעקורים דמי - וה"ה אם רגל לומר תחנונים וסיים תחנוניו ואמר אחריהם הפסוק יהיו לרצון וגו' שבאמירת פסוק זה עשה היסח הדעת מלומר עוד תחנונים ונשלמה תפלתו אף על פי שלא התחיל עדיין עושה שלום:

אחר שחתם - ואם נזכר אחר שאמר בא"י יסיים למדני חוקיק ויאמר ותן טל ומטר ואח"כ כי אתה שומע וכו' [בה"ל לעיל בסימן ק"ד]:

³⁶ עי' שו"ע (או"ח ס' תכב ס"א): שולחן ערוך אורח חיים הלכות ראש חודש סימן תכב סעיף א

ערבית, שחרית ומנחה מתפלל י"ח ברכות ואומר יעלה ויבא ברצה. ואם לא אמרו בערבית, אין מחזירין אותו, [ובאיהו מקום שנזכר שאינו חוזר ע"ל סימן רצ"ד סעיף ד' וה'], בין שר"ח יום אחד בין שהם ב' ימים, מפני שאין מקדשין את החדש בלילה. אבל אם לא אמרו שחרית ומנחה, מחזירין אותו. ואם נזכר קודם שהתחיל מודים, אומר במקום שנזכר. ואם לא נזכר עד שהשלים מודים, אם נזכר קודם שהשלים תפלתו, חוזר לרצה. ואם לא נזכר עד שהשלים תפלתו, חוזר לראש. ואם הוא רגיל לומר תחנונים אחר תפלתו ונזכר אחר שהשלים תפלתו קודם שיעקור רגליו, חוזר לרצה. הגה: ואם הוא ספק אם הזכיר או לאו, אין צריך לחזור (כל בו הלכות תפלה). וש"צ ששכח מלהזכיר בשחרית ע"ל סימן קכ"ו.

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות ראש חודש סימן תכב סעיף א

ואומר יעלה ויבא ברצה - ומבואר לעיל בסימן רל"ו ס"ב דמכריז הש"ץ בין קדיש לתפלה שהוא י"ח ולא חשיב הפסק כיון שהוא צורך תפלה:

ובאיהו וכו' עיין לעיל בסימן רצ"ד - ושם מבואר דמשהתחיל לומר ותחזינה והזכיר ברוך אתה ה' אפילו לא סיים המחזיר וכו' נמי אינו חוזר:

בלילה - ולא היה עדיין קדושת ר"ח על היום ואפילו בליל ב' של ר"ח שייך טעם זה שהלא יום ב' הוא רק משום ספיא דאלו היום א' היה קודש היום שני הוא חול:

מחזירין אותו - כתב הכנה"ג דדוקא בשנזכר קודם שהתפלל מוסף אבל אם לא נזכר עד שהתפלל מוסף יצא בדיעבד במה שהזכיר קדושת היום בתפלת מוסף וא"צ לחזור ולהתפלל שחרית וכמו דמקילין בזה בסימן קכ"ו ס"ג בש"ץ לכתחלה יש להקל בזה עכ"פ ביחיד בדיעבד והעתיקו במג"א שם בסק"ג אבל בשו"ר ברכה בשם הרשב"א כתב דביחיד לעולם חוזר ואפילו כבר התפלל מוסף וכן הסכים בספר מור וקציעה אלא דכתב דמ"מ משום ספק יתנה דאם אינו חייב מתפלל הוא בתורת נדבה אכן אם כשהיה מתפלל ג' ראשונות ע"ד להתפלל מוסף נזכר שלא אמר יעלה ויבא בתפלת שחרית בודאי יש להורות שסיים התפלה בשל שחרית ואח"כ יתפלל מוסף:

אומר במקום שנזכר - ואח"כ יאמר מודים והיינו אפילו כבר אמר וסיים ברכת ותחזינה ואם לא סיים עוד המחזיר רק אמר ברוך אתה ה' כתבנו לעיל בסימן קי"ד ס"ו בה"ל דנכון יותר לסיים למדני חקיק כדי שלא יהיה הזכרת השם לבטלה ויאמר יעלה ויבא ואח"כ יאמר עוד הפעם ותחזינה וכו"כ בשע"ת:

חוזר לרצה - דג' אחרונות חשובות כאחת:

עד שהשלים תפלתו - היינו שסיים ברכת שים שלום ואמר יהיו לרצון וכו' דיהיו לרצון מכלל התפלה הוא וכדלעיל בסימן קכ"ב:

ואם הוא רגיל וכו' - ואין נ"מ בזה בין אם אומר התחנונים קודם יהיו לרצון או אחר יהיו לרצון דכל שהוא עוסק עדיין בתחנונים או שעדיין צריך לומר תחנונים לא מקרי עדיין סילוק תפלה:

קודם שיעקור רגליו - נקט האי לישנא משום דהמחבר מיירי שעדיין לא אמר תחנונים רק דכיון דרגיל מסתמא יתחיל לומר גם עתה אבל אם כבר אמר תחנונים וסיים אותם ואין במחשבתו לומר עוד אפילו עדיין לא עקר רגליו כמי שעקר דמי וחוזר לראש התפלה:

א"צ לחזור - טעמו דכיון שאין עוברין שלשים יום שאין מזכירין בו יעלה ויבוא אין זה חזקה שלמה לומר שבדאי לא הזכיר ומ"מ להלכה לא נקטינן כן דרוב האחרונים וכמעט כולם חולקין ע"ז וסוברין דאפילו בספק צריך לחזור ולהתפלל דמסתמא התפלל כמו שרגיל בכל יום בלא יעלה ויבוא מיהו כבר כתבנו לעיל בסימן קי"ד במ"ב סק"ח בשם האחרונים דאם ברור לו שהיה בדעתו לזכור מעין המאורע בתוך התפלה ולאחר זמן מופלג נפל ספק בלבד אם זכר בתפלה או לא אין צריך לחזור אך כ"ז אם הספק נפל לו לאחר זמן אבל אם נתעורר לו הספק מיד אחר התפלה יש לו לחזור:

וש"ץ וכו' בסימן קכ"ו - דשם מבואר שאין צריך לחזור משום טרחא דצבורא ויש לו לסמוך על תפלת מוסף שיתפלל ושם נזכר קדושת היום:

יודע את זה. אמר לו, מאבי מורי שמעתי, ואבי מורי שמע רב. אמר רב נחמן בר יצחק, זה שאמר עקר רגליו חוזר לראש, לא אמרו אלא שאינו רגיל לומר תחנונים [כגון אלהי נצור] אחר תפלתו, אבל רגיל לומר תחנונים אחר תפלתו, חוזר לעבודה. יש אומרים, אמר רב נחמן בר יצחק, זה שאמר, כי לא עקר רגליו חוזר לעבודה, לא אמרו אלא שרגיל לומר תחנונים אחר תפלתו, אבל אם אינו רגיל לומר תחנונים אחר תפלתו [אז זה סיום התפילה כמו עקירת רגליו, ואפילו לא עקר], חוזר לראש.

רבי אליעזר אומר, העושה תפלתו קבע וכו'. [מקשה הגמ' מה זה קבע?]. אמר רבי יעקב בר אידי אמר רבי אושעיא, כל שתפלתו דומה עליו כמשו³⁷ [והיינו לשון קבע, חוק קבוע הוא עלי להתפלל וצריך אני לצאת ידי חובתי]. ורבנן אמרו, כל מי שאינו אומרה בלשון תחנונים. רבה ורב יוסף שניהם אמרו, כל שאינו יכול לחדש בה דבר [לכיון לבדו לשראול צרכיו]. אמר רבי זירא, אני יכול לחדש בה דבר, אבל אני מפחד אולי אני יטעה [בנוסח בגלל זה, ולא אדע לחזור למקום שהפסקתי]. אביי בר אבין ורבי תינא בר אבין שניהם אמרו [קבע היינו], כל שאין מתפלל עם דמדומי חמה [פ"י תפילת שחרית עם הנץ החמה, ומנחה עם שקיעת החמה, וזה קבע, שתפלתו עליו חוק קבוע לצאת ידי חובה, ואינו מקפיד לחזר אחר שעת מצוה ועת רצון], שאמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, מצוה להתפלל עם דמדומי חמה³⁸. ואמר רבי זירא, מה הפסוק [שראיה לזה] "ייראוך עם שמש" [היינו תפילת שחרית] ולפני ירח [היינו מנחה] דור דורים". בארץ ישראל קללו מי שמתפלל עם דמדומי חמה [פ"י מי שמששה תפלת המנחה עד דמדומי חמה. מקשה הגמ' למה. [מתוך הגמ'] שמה יבלבל לו השעה [על ידי אונס ויתפלל אחרי שקיעה].

רבי יהושע אומר, המהלך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה וכו' בכל פרשת העבור. מה זה "פרשת העבור". אמר רב חסדא אמר מר עוקבא, אפילו בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה [פ"י כעס] כאשה מעוברת, יהיו כל צרכיהם לפניך [פ"י צרכיהם גלויים לפניך לרחם עליהם, ולפי זה פרשת העיבור היא כלשון פרישת הכעס]. יש אומרים, אמר רב חסדא אמר מר עוקבא, אפילו בשעה שהם עוברים על דברי תורה, יהיו כל צרכיהם לפניך [ואז פרשת העיבור היא כלשון פורשים לעבירה].

הרבהים למדו, ההולך במקום גרודי חיה ולסטים מתפלל תפלה קצרה. ואיהו היא תפלה קצרה. רבי אליעזר אומר, עשה רצוןך בשמים ממעל [שאינן שם חטא, ואין רצונך עליהם אלא לטוב, ועבורך לתחנונים על רצונך], ותן נחת רוח ליראך מתחת [פ"י שלא יתערבב רוחם על ידי הבריות, כגון על ידי חיות ולסטים], והטוב בעיניך [שאתה ת]עשה [להם], ברוך אתה ה' שומע תפלה. רבי יהושע אומר, שמע שועת [לשון גניחה] יותר מתפילה] עמך ישראל ועשה מהרה בקשתם, ברוך אתה ה' שומע תפלה. רבי אליעזר בן רבי צדוק אומר, שמע צעקת עמך ישראל ועשה מהרה בקשתם, ברוך אתה ה' שומע תפלה. אחרים אומרים, צרכי עמך ישראל מרובין ודעתם קצרה [פ"י אינם יודעים לפרש צרכיהם], יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו ולכל גוף וגוף? די מחסורה, ברוך אתה ה' שומע תפלה. אמר רב הונא, הלכה כאחרים³⁹.

אמר אליהו [הנביא] לרב יהודה האח של רב סלא חסידא, לא תרתח ולא תחטי⁴⁰ [פ"י לא תכעוס, שמתוך הכעס, אתה בא לידי חטא], לא תשתכר בזה, ואל תחטי, וכשאתה יוצא לדרך, תבקש רשות מאדון שלך וצא⁴¹. מה זין, תבקש רשות מאדון שלך וצא. אמר רבי יעקב אמר רב חסדא, זו תפלת הדרך.

ואמר רבי יעקב אמר רב חסדא, כל היוצא לדרך צריך להתפלל תפלת הדרך. מה היא תפלת הדרך. "יהי רצון מלפניך ה' אלהי שתולכני לשלום ותצעדיני לשלום ותסמכני לשלום⁴²", ותצילני מכף כל אויב ואורב בדרך, ותשלח ברכה במעשי ידי, ותתנני לחן לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי, ברוך אתה ה' שומע תפלה."

אמר אביי, תפילה

³⁷ עי' שו"ע (או"ח ס' צח ס"ג): שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן צח סעיף ג

יתפלל דרך תחנונים, כרש המבקש בפתח, ובנחת, ושלא תראה עליו כמשא ומבקש ליפטר ממנה.

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן צח סעיף ג המבקש בפתח ובנחת - הוא ענין אחד ור"ל שיאמרה בנחת בלשון תחנונים כמי שמבקש רחמים על עצמו. וישים אל לבו שאין ביד שום נברא מלאך או מזל או כוכב למלאות שאלתו כ"א ברצונו ית':

כמשא - פ"י אף על פי שאומרה בלשון תחנונים אם אינו מחשב כמו שצריך דבר ובא לבקש מלפני המלך אלא שמתפלל מפני החיוב לצאת ידי חובתו אינו נכון ומאוד צריך לזהר בזה ומ"מ בדיעבד אפילו אם לא אמרה בלשון תחנונים לא יחזור ויתפלל ועיין בה"ל:

³⁸ עי' שו"ע (או"ח ס' פט ס"א): הוב"ד לעיל הערה .

עי' שו"ע (או"ח ס' רלג ס"א): הוב"ד לעיל הערה יב.

{ל ע"א}

אדם צריך לשתף את עצמו יחד עם הציבור [פי' אל יתפלל תפלה קצרה בלשון יחיד. מקשה הגמ' אז] איך אומרים [את תפילת הדרך כך]. יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתולכנו לשלום וכו' [פי' כל התפילה בלשון רבים, שמתוך כך תפילתו נשמעת].

מתי מתפללים [תפילת הדרך]. אמר רבי יעקב אמר רב חסדא, משעה שהולך בדרך³⁹. עד כמה [הוא זמנה להתפלל]. אמר רבי יעקב אמר רב חסדא, עד פרסה [אבל אחרי שהלך פרסה אין להתפלל עוד⁴⁰]. ואיך מתפללים אותה. רב חסדא אמר, מעומד, רב ששת אמר, אפילו מהלך⁴¹. רב חסדא ורב ששת היו הולכים בדרך, קם רב חסדא והתפלל [תפילת הדרך]. אמר רב ששת [שהיה עורף] לשמש שלו, מה עושה רב חסדא. אמר לו, עומד ומתפלל. אמר לו, שתעמיד אותי גם, ואני אתפלל, "מהיות טוב אל תקרא רע" [פי' הואיל ואני יכול להתפלל מעומד, שהרי חבורתי עומדת, לא אקרא רע להתפלל מהלך, ואף על פי שמתור].

מה החילוק הלכתי בין "הבינו" ל"תפלה קצרה". הבינו⁴², צריך להתפלל שלשה [ברכות] ראשונות, ושלש [ברכות] אחרונות, וכאשר הוא מגיע לביתו, לא צריך לחזור ולהתפלל. [אבל] בתפלה קצרה, לא צריך להתפלל לא שלשה [ברכות] ראשונות, ולא שלש [ברכות] אחרונות, וכאשר הוא מגיע לביתו, צריך לחזור ולהתפלל [שהרי לא התפלל תלת י"ח]. וההלכה, "הבינו", מעומד, [אבל] תפלה קצרה, בין מעומד בין מהלך. @@@@

היה רוכב על החמור וכו'. הרבנים למדו, היה רוכב על החמור והגיע זמן תפלה, אם יש לו מי שיאחז את חמורו, ירד למטה ויתפלל, ואם לאו, ישב במקומו ויתפלל, רבי אומר, בין כך ובין כך⁴³, ישב במקומו ויתפלל,

³⁹ עי' שו"ע (או"ח סי' קי ס"ז): אומר אותה אחר שהחזיק בדרך. ואין לאומרה, אלא אם כן יש לו לילך פרסה, אבל פחות מפרסה לא יחתום בברוך (ולכתחלה יאמר אותה בפרסה ראשונה) (רש"י והר"י), ואם שכח מלאומרה, יאמר אותה כל זמן שהוא בדרך, ובלבד שלא הגיע תוך פרסה הסמוכה לעיר שרוצה ללון בה ומשם ואילך יאמר אותה בלא ברכה.

משנה ברורה: שהחזיק בדרך - ר"ל שלא יאמרנה כשעדיין הוא בתוך העיר שדר בה אף שמכין עצמו לצאת לדרך ועיבורה של עיר דהיינו שבעים אמה ומעט יותר סמוך לעיר לאחר שכבר כולו על הבתים הרי הוא כתוך העיר והט"ז מתיר אפילו בתוך העיר משעה שגמר בלבו והכין עצמו לצאת אבל הא"ר והפמ"ג ושאר אחרונים חולקים ע"ז והסכימו דלכתחילה יש ליזהר שלא לעשות כך אך בדיעבד יש לסמוך על דבריו. וכ"ז בתחלת יציאתו מביתו אבל כשהוא לן בדרך יוכל לומר תה"ד בבוקר כשמכין עצמו לצאת אפילו כשהוא עדיין בעיר דכבר החזיק בדרך. ועיין לקמן בסימן ר"ל לענין מה שמתפלל כשיצא מן הכרך ובמ"ב שם:

ואין לאומרה וכו' - שפחות מפרסה בקרוב לעיר אינו מקום סכנה מן הסתם אם לא שמוחזק לן באותו מקום שהוא מקום סכנה אז יש לברך תה"ד בכל גווני. ואין חילוק בין הולך בספינה להולך ביבשה [א"ר] ולפ"ז גם הנוסע על מסילת הברזל יש לו לברך תה"ד אפילו אם נוסע רק פרסה ולפ"ז יש לזהר לכתחילה תיכף כשמתחיל לנסוע לברך ברכת תה"ד וכמו שכתב הרמ"א בסמוך דלכתחילה יתיר תוך פרסה ראשונה ובדיעבד יברך עד לבסוף כ"ז שיש לו עדיין פרסה אחת ליסע על המסילה:

פרסה - הוא ח' אלפים אמה דמיל הוא אלפים אמה ופרסה הוא ד' מילין: אבל פחות וכו' - ומפני זה כשאחד בא מן הדרך בתוך פרסה מנהג העולם שלא ליתן לו שלום דאין זה מקרי בא מן הדרך דהא אין אומר תפילת הדרך: תוך פרסה - ואפילו אם בדעתו ליסע עוד אח"כ כמה פרסאות מעיר זו הוא נסיעה בפני עצמה והשתא הוא ע"פ פחות מפרסה וליכא סכנה:

⁴⁰ ו"א שאם צריך ללכת פרסה או יותר יש להתפלל תפילת הדרך, ואם פחות, לא.

⁴¹ עי' שו"ע (או"ח סי' קי ס"ד): הוב"ד לעיל כט ע"ב הערה לט.

⁴² עי' שו"ע (או"ח סי' קי ס"א): הוב"ד לעיל הערה לב.

עי' שו"ע (או"ח סי' קי ס"ג): הוב"ד כט ע"ב הערה לו.

⁴³ עי' שו"ע (או"ח סי' צד ס"ד): היה רוכב על החמור, אין צריך לירד ולהתפלל, אפילו אם יש לו מי שתופס חמורו, אלא מתפלל דרך הילוכו. וכן אם היה בספינה או ע"ג קרון, אם יוכל לעמוד, עומד. ואם לאו, יושב במקומו ומתפלל. או אם היה הולך ברגליו, מתפלל דרך הילוכו אף אם אין פניו כנגד ירושלים, אפילו שלא במקום סכנה, כי אם יעמוד ויתפלל יקשה בעיניו איחור דרכו ויטרד לבו ולא יוכל לכוין והכל לפי הדרך ולפי המקום ולפי יראתו ויישובו דעתו. ויש מתחמירין לעמוד באבות, וראוי לחוש לדבריהם אם הוא שלא במקום סכנה.

משנה ברורה: דרך הילוכו - מפני שקשה עליו עיכוב הדרך ואין דעתו מיושבת עליו עי"ז:

אם יכול לעמוד וכו' - ר"ל שאינו יושב אלא עומד על רגליו אבל מ"מ מהלך בתנועות הספינה והקרן והחורין כדרך:

וא"ל יושב וכו' - ובכ"ז יחזור פני לא"י אם אפשר לו:

ויישוב דעתו - ואם קדם הוא להשיירא וממתין עליהם ויש לו מי שיאחז את בהמתו ירד למטה ויתפלל וכ"ש כשההלך ברגליו שצריך הוא לעמוד ולהתפלל שבעמידה זו לא יטרד לבו כיון דבלא"ה צריך הוא להמתין על השיירא:

לפי שאין דעתו מיושבת עליו [שקשה עליו עכוב הדרך]. אמר רבא ואם [תרצה] לומר רבי יהושע בן לוי, הלכה כרבי.

הרבנים למדו, סומא⁴⁴ ומי שאינו יכול לכוין את הרוחות [לדעת איפה ארץ ישראל], יכוין לבו כנגד אביו שבשמים⁴⁵, שנאמר "והתפללו אל ה'". יהיה עומד בחוץ לארץ⁴⁶ [ורוצה להתפלל ויודע איפה ארץ ישראל], יכוין את לבו [פי' יפנה גופו] כנגד ארץ ישראל, שנאמר "והתפללו אליך דרך ארצם"⁴⁷. היה עומד בארץ ישראל [ורוצה להתפלל], יכוין את לבו כנגד ירושלים, שנאמר "והתפללו אל ה' דרך העיר אשר בחרת". היה עומד בירושלים, יכוין את לבו כנגד בית המקדש, שנאמר "והתפללו אל הבית הזה". היה עומד בבית המקדש, יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים, שנאמר "והתפללו אל המקום הזה". היה עומד בבית קדשי הקדשים, יכוין את לבו כנגד בית הכפורת⁴⁸. היה עומד אחורי בית הכפורת [פי' לצד מערב העזרה], יראה עצמו כאילו לפני הכפורת [ויתפלל בכיוון מזרח כלפי בית קה"ק]. נמצא, עומד במזרח, מחזיר פניו למערב. [העומד] במערב, מחזיר פניו למזרח. [העומד] בדרום, מחזיר פניו לצפון. [העומד] בצפון, מחזיר פניו לדרום. נמצאו כל ישראל מכוונים את לבם למקום אחד. אמר רבי אבין ואם [תרצה] לומר רבי אביןא, מה הפסוק [שהוא מקור לכך], "כמגדל דויד צוארך בנוי לתלפיות"⁴⁹, תל שכל פיות פונים בו.

אבוא דשמואל ולוי כאש"י היו רוצים לצאת לדרך, הוא מקרימים [קודם היום] ומתפללים, וכאשר מגיע זמן קריאת שמע, קראו. כמו מי [עשו כך], כמו התנא הזה שלמדנו בברייתא, השכים לצאת לדרך, מביאין לו שופר ותוקע, לולב ומנענע, מגילה וקורא בה, וכשיגיע זמן קריאת שמע קורא. השכים לישב בקרון או בספינה [שיש יותר פחד], מתפלל, וכשיגיע זמן קריאת שמע קורא, רבי שמעון בן אלעזר אומר, בין כך ובין כך [יתמין עד זמן קריאת שמע ואז] קורא קריאת שמע ומתפלל, כדי שיסמוך גאולה לתפלה. [מקשה הגמ' במה חולקים [רשב"א והת"ק]. אחד [פי' התנא הראשון] סובר, תפלה מעומד עדיף [שיכול לכוין את לבו, לפיכך היו מקדימין להתפלל מעומד בביתם, שלא יצטרכו להתפלל בדרך במהלך]. ואחד סובר, לסמוך גאולה לתפלה עדיף.

מרימר ומר זוטרא הוו אוספים עשרה בשבת של הרגל [פי' שלפני פסח וסוכות ושמחת תורה] ונקראים ק"ש ואחר כך מתפללים, ואחר כך יוצאים לדרשה [שהם היו דורשים, שהדרשה היה מתחיל מיד אחרי זמן קריאת שמע, והעם נמשטים כל א' לבדן].

רב אשי [כאשר היה דורש לפני החג לא היה מתפלל קודם בית המדרש, אלא כשמגיע זמן קריאת שמע היה אומר הרבה למתורגמן העומד לפניו, ובעוד שהמתורגמן משמיע לרבים הוא קורא את שמע, וסומך גאולה לתפלה] ומתפלל מיושב, [שלא היה רוצה לצאת, שלא להטריח את הצבור לקום מפניו, ועשה כל זה] ביחידות בפני הציבור, וכאשר היה מגיע הביתה [אחר הדרשה] חזר ומתפלל מעומד. אמרו התלמידים [לרב אשי] שהרב יעשה כמו מרימר ומר זוטרא. אמר להם, זה טרחה עבורי [לדחות את הדרשה עד שאתפלל. המשיכו לשאול] שיעשה הרב כאביו של שמואל ולוי [שמתפללין קודם היום בביתם מעומד, ולא תצטרך לשתי תפלות, ואין חסרון של זה שלא להסמך גאולה לתפלה, כיון שהתפלל קודם קריאת שמע]. אמר להם, לא ראיתי שרבנים זקנים ממני שעשו כך [שיקדימו תפילה לקריאת שמע, ולכן כיון שהמתין מתפלה עד זמן קריאת שמע, מצוה לסמוך תפלה אחר גאולה, לפיכך מתפלל מיושב במקומו, ולפי שאין דעתו מיושבת עליו כל כך, צריך לחזור ולהתפלל בביתו].

משנה. רבי אלעזר בן עזריה אומר, לא [תקנו חז"ל] תפלת המוספין אלא בחבורת העיר⁵⁰ [פי' בציבור לא ביחידות], וחכמים אומרים, [תקנו להתפלל מוסף גם] בחבורת העיר [וגם] שלא בחבר עיר. רבי יהודה אומר משמו [של רבא⁵¹], כל מקום שיש שם חבורת העיר, יחיד פטור מתפלת המוספין.

גמרא. [מקשה הגמ' רבי יהודה היינו התנא הראשון] ולמה צריכים לכתוב אותו דבר פעמים. יש חילוק [הלכתי] ביניהם, יחיד שלא בחבר עיר [פי' יחיד שדר בעיר שאין שם מניין של עשרה, לפי התנא הראשון לא תקנו מוסף, והיחיד פטור, ולרבי יהודה וא חייב, ורק פטור במקום שיש מניין של עשרה שהשליח צבור פוטר אותו], התנא הראשון סובר, פטור, ורבי יהודה סובר, חייב.

אמר רב הונא בר חיננא אמר רב חייא בר רב, הלכה כרבי יהודה שאמר בשם רבי אלעזר בן עזריה. אמר לו רב חייא בר אבין, טוב אמרת, שאמר שמואל, מימי לא התפללתי תפילת מוסף ביחידות

לעמוד באבות - דברכת אבות הכונה לעכובא וכדלקמן סימן ק"א ומהלך אינו יכול לכוין כ"כ וכן ברוכב על הבהמה יעמידה עד גמר ברכת אבות אבל א"צ לירד ממנה:

⁴⁴ עי' שו"ע (או"ח סי' צד ס"ג): מי שאינו יכול לכוין הרוחות, יכוין לבו לאביו שבשמים.

⁴⁵ הוא שם הוי"ה. אבל מי שיכול לכוין צריך לכוין ג"כ להקב"ה, כמ"ש עיניו למטה ולבו למעלה [אגדות הגר"א].

[ל' ע"ב]

בנהרדעא [לפי שיש שם צבור, והשליח פוטרני], חוץ מאותו היום שהגיע חיל של המלך למקום, והטרידו הרבנים ולא התפללו, והתפללתי ביחידות, והייתי יחיד שלא בחבורת עיר.

רבי חנינא ישב וקרא לפני רבי ינאי, וישב ואמר, הלכה כרבי יהודה שאמר בשם רבי אלעזר בן עזריה. אמר לו, לך ותקרא קריאתך בחוץ, שאין הלכה כרבי יהודה שאמר בשם רבי אלעזר בן עזריה. אמר רבי יוחנן, אני ראיתי את רבי ינאי שהתפלל וחזר והתפלל [פעם שנית, ולמה, וצ"ל משום שאחד של שחרית ואחד של מוסף, וראים הלכה לא כרבי אלעזר בן עזריה]. אמר רבי ירמיה לרבי זירא, ואולי בתחילה [רבי ינאי] לא כיוון דעתו⁴⁶, ולבסוף כוון דעתו [ושניהם היו של שחרית]. אמר לו, תראה איזה אדם גדול שמעיד עליו [פ"י רבי יוחנן העיד על הרב והוא דקדק שבשביל תפילת מוסף היתה התפילה השניה].

רבי אמי ורבי אסי אף על גב שהיה להם שלש עשרה בתי כנסיות בטבריה, לא התפללו אלא בין עמודים איפה שהיו לומדים⁴⁷.

למדנו, רבי יצחק בר אבדימי אמר בשם רבינו [פ"י רב], הלכה כרבי יהודה שאמר בשם רבי אלעזר בן עזריה.

רבי חייא בר אבא התפלל וחזר והתפלל [עוד פעם]. אמר לו רבי זירא, למה הרב עשה כך. אם תאמר משום שהרב לא כוון דעתו, והרי אמר רבי אליעזר, לעולם ימדוד אדם את עצמו, אם יכול לכוין את לבו, יתפלל, ואם לא, אל יתפלל⁴⁸. אלא שהרב לא הזכיר של ראש חדש, והרי למדנו בבביתא, טעה ולא הזכיר של ראש חודש בערבית, אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה בשחרית. [שכח לומר אותו] בשחרית⁴⁹, אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה במוספין. [אם שכח שוב] במוספין [שהתפלל "אתה חונן"], אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה במנחה. אמר לו, וכי לא למדנו על זה, אמר רבי יוחנן, [זה שאין מחזירין] מדובר בצבור [משום

⁴⁶ ע"י ש"ע (א"ח ס' קא ס"א): שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן קא סעיף א

המתפלל צריך שיכוין בכל הברכות, ואם אינו יכול לכוין בכולם, לפחות יכוין באבות. אם לא כיון באבות, אף על פי שכיון בכל השאר, יחזור ויתפלל. הגה: והאידיא אין חוזרין בשביל חסרון כוונה, שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין, אם כן למה יחזור (טור).

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן קא סעיף א המתפלל וכו' - וירגיל אדם עצמו לכוין ע"פ בחתימת של כל ברכה:

שיכוין - היינו פירוש המילות ע"כ מה נכון מאוד להמונים שילמדו פירוש המילות של כל התפלה וע"פ של ברכת אבות ומודים בודאי יש חיוב עליו לידע ביאורו:

באבות - כי הוא סידור שבחו של מקום ע"כ אינו בדין שיהא אז פונה לבבו לדברים אחרים ויש פוסקים דגם מודים חשוב כאבות לכתחלה. ואם הוא משער שאפילו באבות לא יכוין לא יתפלל כלל עד שתתיישב דעתו שיהיה יוכל ע"כ לכוין באבות:

והאידיא וכו' - כתב הח"א נ"ל כיון דמצד הדין צריך לחזור ולהתפלל ע"כ אם נזכר קודם שאמר בא"י בסוף ברכה יחזור לומר מאלקי אברהם וכו':

⁴⁷ ע"י ש"ע (א"ח ס' צ ס"ח): הוב"ד לעיל הערה .

⁴⁸ ע"י רמב"ם (הלכות תפילה ונשיאת כפים פ"ד ה"ו): כוונת הלב כיצד כל תפלה שאינה ככוונה כ אינה תפלה, ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה, מצא דעתו משובשת ולבו טרוד אסור לו להתפלל עד שתתיישב דעתו, לפיכך הבא מן הדרך והוא ע"פ או מיצר אסור לו להתפלל עד שתתיישב דעתו, אמרו חכמים ישהיה שלשה ימים עד שינוח ותתקדד דעתו ואח"כ יתפלל.

⁴⁹ ע"י ש"ע (א"ח ס' קכו ס"ג): שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן קכו סעיף ג

כל מקום שהיחיד חוזר ומתפלל, ש"צ חוזר ומתפלל, אם טעה כמותו כשמתפלל בקול רם, חוץ משחרית של ר"ח, שאם שכח ש"צ ולא הזכיר יעלה ויבא עד שהשלים תפלתו, אין מחזירין אותו, מפני טורח הצבור, שהרי תפלת המוספין לפניו שהוא מזכיר בה ר"ח. אבל אם נזכר קודם שהשלים תפלתו, חוזר לרצה ואין בזה טורח צבור. הגה: "א דאם טעה בשחרית של שבת וי"ט, דינו כמו בר"ח, והכי נהגו (טור וסמ"ק).

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן קכו סעיף ג שאם שכח ש"ץ - ולענין יחיד אם שכח עיין לעיל בסימן קכ"ד ס"י:

ולא הזכיר יע"י - ואם שכח משיב הרוח וטל ומטר וכה"ג מחזירין אותו דדוקא ביעלה ויבא מפני שזכרון אחד עולה לכאן ולכאן [פמ"ג]:

דאם טעה וכו' - ר"ל ששכח והתפלל של חול ולא הזכיר מענינו של שבת וי"ט והשלים תפלתו אבל אם נזכר קודם שהשלים תפלתו חוזר לישמח משה או ב"ח לאתה בחרתנו כ"כ הפמ"ג ומדברי הרב בהג"ה לקמן בסימן רס"ח ס"ה קצת לט משמע כן -

דינו כמו בר"ח - הלבוש הביא דיעות בזה ולא הכריע אבל האחרונים כתבו כהרב:

ששמע אותו ההזכרה של ר"ח משליח ציבור, ויש מקצת הזכרה, אבל ביחיד צריך לחזור⁵⁰.

[מה שדברנו על זה שצריך לחזור ולהתפלל עוד פעם או משום שעטה או משום מוספים] כמה ישהה בין תפלה לתפלה. רב הונא ורב חסדא, אחד אמר, כדי שתתחונן דעתו עליו⁵¹ [פ"י שתהא דעתו מיושבת לערוך דבריו בלשון תחינה], ואחד אמר כדי שתתחולל דעתו עליו⁵² [היינו כמו הקודם, אלא זה בלשון בעלמא]. מי שאמר "כדי שתתחונן דעתו עליו", שנאמר "ואתחנן אל ה'", ומי שאמר "כדי שתתחולל דעתו עליו", שנאמר "ויחל משה".

אמר רב ענן אמר רב, טעה ולא הזכיר של ראש חדש ערבית, אין מחזירין אותו⁵², לפי שאין בית דין מקדשין את החדש אלא ביום. אמר אמרימר, דברי רב מובנים בחדש מלא [פ"י כשהחדש שעבר מלא, עושרין ראש חדש שני ימים, הלכך יכול לאומרה למחר, דערבית של מחר ראש חדש גמור יותר מן הראשון], אבל בחדש חסר, מחזירין אותו. אמר רב אשי לאמרימר, הרי הרב אמר טעם [לדבריו], שאין מקדשים את החדש בלילה], מה לי חסר ומה לי מלא. אלא, לא משנה [ובכל ענין מי שלא הזכיר ר"ח בלילה לא מחזירין אותו].

הדרן עלך תפלת השחר

משנה. אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש [פ"י הכנעה]⁵³. חסידים הראשונים [אחרי שבאו למקום להתפלל] היו שוהין שעה אחת ו[רק אז] מתפללין, כדי שיכונו לבם לאביהם שבשמים. [אם הוא באמצע תפילה] אפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו, ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק.

גמרא. מאיפה אנו לומדים דברים אלה [שצריך הכנעה בתפילה]. אמר רבי אלעזר, שנאמר בפסוק, "והיא מרת נפש". מאיפה [מוכרח שזה מלמד לכולם]. דילמא חנה שונה, שהיתה מאד מר בלבה. אלא אמר רבי יוסי בן רבי חנינא מכאן, "ואני ברב חסדך אבוא ביתך אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך" [פ"י מתוך יראה]. מאיפה [יודעים שזה מחייב את כולם], דילמא דוד שונה, שהיה מצער את עצמו הרבה בתפילה. אלא אמר רבי יהושע בן לוי, מכאן, "השתחו לה' בהדרת קדש", אל תקרא "בהדרת" אלא "בחדרת". מאיפה [אנו יודעים שזה מקור]. דילמא באמת [המובן של הפסוק היא רק], הדרת ממש, כמו זה שרב יהודה היה מקשט את עצמו [בבגדין] ואחר כך מתפלל⁵⁴. אלא אמר רב נחמן בר יצחק מכאן, "עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה" [פ"י עבדו את ה' בתפילה ביראה שהיא לנו במקום עבודה].

[הגמ' חוזר לפסוק הנ"ל ומקשה] מהו "וגילו ברעדה". אמר רב אדא בן מתנא בשם רבה, במקום גילה⁵⁵ שם תהא רעדה.

אביי ישב לפני רבה, ראה שהיה מאד שמח [יותר מדאי, ונראה כפורק עול], אמר, נאמר "וגילו ברעדה". אמר לו, אני מניח תפילין [והם עדות שממשלת קוני ומשרתו עלין].

רבי ירמיה ישב לפני רבי זירא, ראה שהיה שמח מאד, אמר לו, נאמר "בכל עצב יהיה מותר" [כשאדם מראה את עצמו עצב, יהיה לו שחר]. אמר לו, אני מניח תפילין. מר בנו של רבינא עשה הלולא@מסיבה לבנו, ראה את החכמים שהיו מאד שמחים,

⁵⁰ ובהלכות גדולות מפרש לה בשליח ציבור משום מירחא

דציבורא, אבל יחיד הדר (רש"י).

⁵¹ ע"י ש"ע (א"ח קה ס"א): שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן קה סעיף א

המתפלל שתי תפלות, זו אחר זו, צריך להמתין בין זו לזו כדי הילוך ד' אמות, כדי שתהא דעתו מיושבת להתפלל בלשון תחינה.

משנה ברורה סימן קה

שתי תפלות - כגון שחרית ומוסף או ששכח ולא התפלל וצריך להשלימה בזמן תפלה שלאחריה ומתפלל שתיים. והנה לפי מה שיבואר בסימן ק"ח במשנה ברורה דבין ששכח ערבית ומתפלל שחרית שתיים להשלמה ובין ששכח שחרית ומתפלל מנחה שתיים להשלמה צריך לומר אשרי בין תפלה לתפלה לא יצויר דין זה רק בשכח תפלת המנחה שמתפלל ערבית שתיים להשלמה דשם לא יאמר אשרי כמו שמבואר שם במ"ב דצריך ע"כ להמתין כדי ד"א:

להמתין וכו' - ושיעור זה צריך להיות אחר שעקר רגליו ואמר עושה שלום וגו':

בין וכו' - כתב בספר שולחן שלמה וכן אם סיים שמונה אף שעדיין לא עקר רגליו ונזכר שטעה וצריך לחזור ולהתפלל ימתין כזה:

כדי הילוך וכו' - אפילו אינו רוצה לחזור למקומו אלא מתפלל שנית במקום שעומד שם כשפסע אחר תפלה הראשונה אבל לחזור למקומו אפי' אינו רוצה להתפלל שנית צריך להמתין כמש"כ בסימן קכ"ג:

⁵² ע"י ש"ע (א"ח תכב ס"א): הוב"ד לעיל הערה 36.

של תפילה החיובית מותר לשמוע קודם דזה מיקרי עדיין
עוסק בתפילה ועיין לעיל סימן מ"ז ס"ז מה שכתבנו שם
במ"ב/בבה"ל/ בשם הא"ז:
ו"ח ברכות - ר"ל עם התחנן שאומר אח"ז דאין להפסיק
בין ה"ח לתחנן:

יאמר אשרי - כדי לעמוד גם בתפילת תשלומין מתוך
דברי תנחומין של תורה וכו"ל בסימן צ"ג וגם דהא בלא"ה
יהיה צ"ל אשרי קודם למנצח ובא לציון יאמרנה עכשיו ולא
יאמר אח"כ ועיין באחרונים שהסכימו דה"ה אם מתפלל
מנחה שתיים בשביל השלמה יאמר ג"כ עוד הפעם אשרי
קודם תפילה השניה וכל זה הוא רק לכתחילה אבל מדינא
א"צ הפסקה בין תפילה לתפילה רק כדי הילוך ד"א כמש"ל
בסימן ק"ה:

בין וכו' - כדי להשלים בזה גם האשרי שהיה צריך לומר
קודם המנחה ויש מאחרונים שכתבו בשם המקובלים שלא
לומר אשרי בערבית ואף שהוא בשביל תפילת המנחה ג"כ
יש להחמיר בזה וכתב בדרך החיים דאין להאדם ינהוג בזה
יש לו על מי לסמוך אך כל זמן שהוא יום לא ימנע מלומר
אשרי אף שהוא אחר תפילת המנחה ע"כ אם נתאחר ובא
לבה"ל בשעה שהצבור התחילו תפילת המנחה יתפלל
עמהם ויאמר אשרי אח"כ ועיין במ"א שכתב דמדברי הזהור
משמע דאפילו באופן זה לא יאמרנו אדעתא דחובה רק
כקורא בתורה:

י' עי' שו"ע (או"ח סי' קח ס"א): טעה או נאנס ולא
התפלל שחרית, מתפלל מנחה שתיים: הראשונה מנחה,
והשניה לתשלומין. ואם היפך, לא יצא ידי תפלה שהיא
תשלומין, וצריך לחזור ולהתפלל אותה. וכן הדין בכל מקום
שצריך להתפלל תפלה לתשלומין.

מ"ב: טעה - כונתו לאפוקי הזיד וכדלקמן בס"ז. ומי שלא
התפלל מחמת שלא היתה דעתו נכונה עליו כראוי אף
דשלא כדין עשה בזה וכדלעיל בסימן ק"א ס"א וצ"ח ס"ב
מ"מ אין זה בכלל מזיד ומהני ליה השלמה:

או נאנס - כגון שהיה חולה או שכור וכדלקמן בס"ח
ולענין אונן שעבר עליו זמן תפלה עד שקבר מתו עיין לעיל
בסימן ע"א ס"א ובמ"ב שם. ומי שבזמן תפילה לא היה לו
מים לרחוץ ידיו ועי"ז עבר זמן תפילה גם זה הוא בכלל
אונס וצריך אח"כ להתפלל שתיים ולכתחילה אין נכון לבטל
התפילה משום מים וכדלעיל בסימן צ"ב ס"ד ובמ"ב עי"ש.
ואם עסק בצרכי צבור עיין לעיל בסוף סימן צ"ג במ"ב ועיין
בפמ"ג בסימן זה שכתב דנכון שגם בזה יתפלל אח"כ
להשלים התפילה שחסרה לו אך בזה יתפלל אותה בתורת
נדבה ויחדש בה דבר:

ולא התפלל שחרית - ולענין ק"ש אם יש לה תשלומין
עיין לעיל סוף סימן נ"ח ובמה שכ' שם במ"ב ועי"ש עוד
דברכת ק"ש אין לה תשלומין לכו"ע דהיינו אפילו אם ירצה
לברך אותם בעת שקורא ק"ש פעם אחרת עם ברכדברי דלא
תקנו חז"ל תשלומין אלא לתפלה שהיא בקשת הרחמים:
מנחה וכו' - וכשהוא ש"ץ יוצא ידי השלמה במה שמחזיר
התפילה בקול רם ויכוין בה בשביל עצמו לתשלומין וגם
להוציא בה מי שאינו בקי:

שתיים - ואין די שיכוין לשמוע מש"ץ ולצאת בה בשביל
עצמו לתשלומין בין עבור ערבית או שחרית דלא תקנו
שיצא בחזרת הש"ץ אלא דוקא מי שאינו בקי ומ"מ בדיעבד
יצא אם היה זה בשביל השלמת תפילת ערבית ואף על גב
דבסימן קכ"ד ק"ל דאפילו בדיעבד אין בקי יוצא בחזרת
הש"ץ מ"מ בזה שהיא לתשלומין בשביל תפילת ערבית
שהיא רשות קילא:

הראשונה מנחה - כי צריך להקדים תפילה שהיא חובת
שעה לתפילת התשלומין:

ואם היפך - פי' שהיתה בדעתו שתהא הראשונה
לתשלומין לא יצא דלא תקנו רבנן השלמה אלא בזמן
התעסקות בתפילה חיובית ולא קודם לכן ויש מפקקים
לומר שא"צ לחזור ולהתפלל אא"כ גילה דעתו בפירוש

א' עי' שו"ע (או"ח סי' מ ס"ב): הוב"ד לעיל הערה .
עי' שו"ע (או"ח סי' רמ ס"ו): הוב"ד לעיל הערה .
ב' עי' שו"ע (יר"ד סי' רפב ס"ח): הוב"ד לעיל הערה .
ג' עי' שו"ע (או"ח סי' עט ס"א): הוב"ד לעיל הערה .
ד' עי' שו"ע (או"ח סי' פג ס"ב): הזמינו לבית הכסא ועדיין
לא נשתמש בו, מותר לקרות כנגדו אבל לא בתוכו.

מ"ב: ועדיין לא וכו' - אבל אם נשתמש בו אפילו רק פ"א
תו יש עליו שם בה"כ ישן לכל דיניו כיון דהיה שם הזמנה
ומעשה ואם לא היה שם הזמנה ורק במקרה נפנה שם
ואח"כ פינו ממנו הצואה וגם אין בו ריח רע נ"ל דאין עליו
שם בה"כ כלל ומותר אפילו בתוכו וכן מצאתי בספר יבשר
טוב ועיין בבה"ל:

לקרות - ואפילו בתוך ד' אמותיו ויש מחמירין בזה:

כנגדו - דק"ל הזמנה לאו מילתא היא [כדלעיל בסימן
מ"ב ס"ג עי"ש] ומ"מ בתוכו אסור מדרבנן דה"ל בזיון גדול
לק"ש או לתפלה ואפילו בדיעבד אם קרא והתפלל בתוכו
לא יצא [לבוש]:

לא בתוכו - דהיינו אם אותו המקום הוא בלא מחיצות
אין אסור רק אותו המקום שהזמין ואם מקום המושב
שהזמין הוא מוקף במחיצות אסור ע"י ההזמנה כל שטח
ההיקף שבתוך המחיצות ועיין בסמוך ס"ק ז' אבל מבחוץ
מותר בסמוך לו. כתב הבה"ט דלהרהר בד"ת מותר בתוך
בה"כ החדש כשעדיין לא נשתמש בו וכ"כ הא"ר ופשוט
דהבונים שבונים בה"כ אסורים לברך שם שום ברכה
מבפנים במקום המחיצות ואפילו בעוד שלא בנו המחיצות
דכיון שהורשם להם המקום הרי נתייחד זה המקום לבה"כ
ואסור:

ה' עי' רמב"ם (קריאת שמע פ"ד ה"ח): כל הטמאין חייבין
בקריאת שמע ומברכין לפנייה ולאחריה והן בטומאתן, אף
על פי שאפשר להן לעלות מטומאתן בו ביום כגון הנוגעין
בשרץ או בנדה וזבה ומשכבה וכיוצא בהן, ועזרא ובית דינו
תקנו שלא יקרא בדברי תורה בעל קרי לבדו והוציאוהו
מכלל שאר הטמאין עד שיטבול, ולא פשטה תקנה זו בכל
ישראל ולא היה כח ברוב הציבור לעמוד בה לפיכך בטלה,
וכבר נהגו כל ישראל לקרות בתורה ולקרות קריאת שמע
והן בעלי ד קריין לפי שאין דברי תורה מקבלין טומאה אלא
עומדין בטהרתן לעולם שנאמר הלא כה דברי כאש נאם יי'
מה אש אינה מקבלת טומאה אף דברי תורה אינם מקבלין
טומאה. סליק הלכות קריאת שמע.

עי' רמב"ם (תפילה ונשיאת כפים פ"ד ה"ה): לפיכך היו
אומרים בזמן תקנה זו שאפילו זה שראה קרי ונדה שפלטה
שכבת זרע ומשמשת שראתה דם נדה צריכין טבילה
לקריאת שמע וכן לתפלה מפני הקרי אף על פי שהם
טמאין, וכן הדין נותן שאין טבילה זו מפני טהרה אלא מפני
הגזירה שלא יהיו מצויין אצל נשותיהן תמיד, וכבר בטלה
גם תקנה זו של תפלה לפי שלא פשטה בכל ישראל ולא
היה כח בציבור לעמוד בה.

י' עי' שו"ע (או"ח סי' קח ס"ב): טעה ולא התפלל מנחה,
מתפלל ערבית שתיים: הראשונה ערבית, והשניה לתשלומין.
טעה ולא התפלל ערבית, מתפלל שחרית שתיים: הראשונה
שחרית, והב' לתשלומין. לאחר שאומר יוצר וי"ח ברכות,
יאמר אשרי ואח"כ יתפלל י"ח לתשלומי ערבית. (וכן
כשמתפלל ערבית שתיים, משום שלא התפלל מנחה, יאמר
אשרי בין תפלה לתפלה) (סמ"ק וריב"ש סי' ק"מ).

מ"ב: שחרית שתיים - ואסור לאכול קודם שיתפלל
השניה דהא כבר הגיע זמנה ואם התחיל אינו מפסיק ל"כ
המ"א אבל בספר מחצית השקל ובספר מגן גבורים הכריעו
דאפילו בדיעבד מפסיק משום דצריך להסמיק התפילה
השניה להראשונה בכל מה דאפשר:

לאחר שאומר וכו' - ר"ל שלא יפסיק לכתחילה ביניהם
בשום דבר ואפילו בלימוד אסור כי תפילת השלמה צריכה
להיות בעוד שעוסק בתפילה החיובית ומ"מ נ"ל דחזרת ש"ץ

בתפילתו שהשניה היא לשם חובה והראשונה לתשלומין וכגון שהוא מוצאי שבת והבדיל בשניה ולא הבדיל בראשונה כמו שיתבאר ולענין דינא כתב הפר"ח והפמ"ג שאין לנו אלא דברי המחבר וכן העתיק הדה"ח להלכה ומ"מ טוב יותר שבעת שחזור ומתפלל יתנה ויאמר אם אני מחוייב להתפלל פעם שנית אני מתפלל אותה בתורת נדבה:

לא יצא - בין שהיפך במזיד או בשוגג:

וצריך לחזור וכו' - אך אם התפלל השניה לתשלומין והראשונה לשם חובה וטעה בשל חובה ולא אמר בה טל ומטר באופן דצריך לחזור ולא נזכר זה עד אחר תפילה שניה אפי"ה השניה עלתה לתשלומין ויתפלל אח"כ לשם חובה ואף שהתפילה החיובית בטעות היתה לא אמרין כמאן דלא התפלל כלל דמיא לענין זה משום דמ"מ בעת שהתפלל השניה לתשלומין היה זמן תפילה וכן כל כיוצא בזה שהתפלל תפלה הראשונה לחיובא וטעה בה ששכח או הוסיף באופן שצריך לחזור ולהתפלל אותה וכתב המגן גבורים דכל זה אם כיון בפירוש בשניה לתשלומין אבל אם לא כיון טוב יותר שתעלה לו השניה לשם חובה ויתפלל אח"כ לתשלומין דבזה יוצא לכל הדיעות:

י עי' שו"ע (או"ח סי' רלד ס"ב): אם שכח ולא התפלל מנחה, מתפלל ערבית שתיים. ואומר אשרי קודם תפלה שהיא תשלומין לתפלת המנחה. (וע"ל סימן ק"ח).

מ"ב: אם שכח וכו' - ואם הזיד עיין לעיל בק"ח סי' י:

קודם תפלה - עיין לעיל בסי' ק"ח סק"ד במ"ב:

ט עי' שו"ע (או"ח סי' קח ס"ז): הזיד ולא התפלל תפלה אחת, אין לה תשלומין אפי' בתפלה הסמוכה לה, ואם רצה יתפלל אותה נדבה, ואינו צריך חידוש אם מתפלל אותה בתפלה הסמוכה לה.

מ"ב: הזיד - ומי שבא לבה"נ סמוך לערבית והתפלל ערבית מבע"י ועדיין לא התפלל מנחה אף שלכתחילה שלא כהוגן עשה שהיה לו להתפלל תפילת י"ח לשם מנחה בעוד שהקהל מתפללין ערבית מ"מ אין לדמותו להזיד ולא התפלל כיון שעדיין לא עבר זמן המנחה ואף את"ל שא"א לו להתפלל תפילת המנחה באותה שעה כיון שכבר עשאו לילה בתפילת ערבית מ"מ לא יהא אלא ערבית שתיים והשניה לתשלומי מנחה ואם הוא ר"ח יזכיר יעלה ויבא גם בשניה כיון שכבר קיבל עליו ר"ח במה שהזכיר בו יעו"י וה"ה אם אירע כן בשבת יתפלל השניה ג"כ של שבת וכתבו האחרונים דאם לא הזכיר בראשונה יעלה ויבא גם בשניה לא יזכיר כיון שהוא עדיין יום. מי שהתפלל במקום שהיה ראוי להסתפק בצואה ומצא אח"כ צואה דמוכה לעיל בסימן ע"ו שצריך לחזור ולהתפלל לפי שפשע שהיה לו לבדוק ה"ה דפושע ומזיד מקרי לענין זה דאם בעת כשמצא כבר עבר זמן תפילה תו אין לו תשלומין אח"כ:

וא"צ חידוש - והב"ח והגר"א פסקו דצריך חידוש:

י עי' שו"ע (או"ח סי' קיז ס"ד): אם לא שאל מטר בימות הגשמים, מחזירין אותו, אף על פי ששאל טל. אבל אם שאל מטר ולא טל, אין מחזירין אותו.

מ"ב: אם לא שאל - עיין במ"א ובש"ת שכתבו דאם נזכר קודם שהתחיל תקע בשופר ואמרו שם ובסימן ק"ד בבה"ל ד"ה בלי חתימה הארכנו בזה וביררנו דיותר טוב שיאמר בש"ת דבזה יצא לכו"ע עתה מצאתי בספר קיצור ש"ע שפסק ג"כ הכי ואם נזכר קודם שסיים ברכת השנים יאמר במקום שנזכר אך אם נזכר אחר כשנים הטובות יחזור ויאמר וברך שנתנו כשנים הטובות כדי שיהיה מעין חתימה סמוך לחתימה וטוב יותר שיתחיל ותן טל ומטר ויגמור כסדר:

יא עי' שו"ע (או"ח סי' צח ס"ד): התפלה היא במקום הקרבן, ולכך צריך ליזהר שתהא דוגמת הקרבן בכוונה ולא יערב בה מחשבה אחרת, כמו מחשבה שפוסלת בקדשים. ומעומד, דומיא דעבודה. קביעות מקום כמו הקרבנות, שכל אחד קבוע מקומו לשחיטתו ומתן דמיו, ושלא יחוץ דבר

בינו לקיר, דומיא דקרבן שהחציצה פוסלת בינו לכלי. וראוי שיהיו לו מלבושים נאים מיוחדים לתפלה, כגון בגדי כהונה, אלא שאין כל אדם יכול לבזבז על זה. ומ"מ טוב הוא שיהיו לו מכנסים מיוחדים לתפלה, משום נקיות.

מ"ב: משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן צח סעיף ד

בינו לקיר - בטור כתוב עוד ובינו לקרקע וכתב ט"ז דוקא ג"ט אבל בפחות מג"ט אפילו מצוה ליכא ויש אוסרין אפי' פחות מג' ומ"מ לכו"ע מותר לשטוח ביוה"כ על הקרקע עשבים יבשים ולעמוד עליהם להתפלל דבטל הוא לגבי קרקע. אסור להתפלל בבריכה:

כמ"ש כרוה נדיבי העם. ושמה נבנית מהם חצי' מאברהם וחצי' מיצחק, שהם הבונים אותה, שארה וכסותה. אבל יעקב רק ויפגע, והוא עונתה שאין צריכה לדבר מבחוץ, ולכן תפלת ערבית רשות, והוא בא ממילא. כמו אור מים רקיע. וכן רוח. וכן נתינת שותף השלישי. ואמר **אשר עמד שם כו' ג'** מצבין עמידה והליכה ושכיבה, אבל ישיבה היא מדת דוד אחר חצות, והוא תורה כמ"ש ואשב בהר כו'. ואמר באברהם וביעקב המקום ששני מקומות הן למעלה ולמטה. ואמר ויפגע שכבר מצא אותה משני איכיות, רק שפגע בשני איכיותיו להיפוך, והוא הזווג (אגדות הגר"א).

י עי' שו"ע (או"ח סי' רלג ס"א): מי שהתפלל תפלת המנחה לאחר ו' שעות ומחצה ולמעלה, יצא. ועיקר זמנה מט' שעות ומחצה ולמעלה עד הלילה לרבנן, ולרבי יהודה עד פלג המנחה שהוא עד סוף י"א שעות חסר רביע. הגה: ומשערי' שעות אלו לפי ענין היום, ואף אם היום ארוך משערינן ל"ב שעות והם נקראים שעות זמניות, וכן כל מקום ששיערו חכמים בשעות, משערינן לשעות אלו (רמב"ם בפי' המשנה בפ"ק דברכות), ואסיקנא, דעבד כמר, עבד. ודעבד כמר, עבד. והוא שיעשה לעולם כחד מינייהו, שאם עושה כרבנן ומתפלל מנחה עד הלילה, שוב אינו יכול להתפלל ערבית מפלג המנחה ולמעלה. ואם עושה כר' יהודה ומתפלל ערבית מפלג המנחה ולמעלה, צריך ליזהר שלא יתפלל מנחה באותה שעה. ועכשיו שנהגו להתפלל תפלת מנחה עד הלילה, אין להתפלל תפלת ערבית קודם שקיעת החמה. ואם בדיעבד התפלל תפלת ערבית מפלג המנחה ולמעלה, יצא. ובשעת הדחק, יכול להתפלל תפלת ערבית מפלג המנחה ולמעלה. הגה: ולדידן במדינות אלו שנוהגין להתפלל ערבית מפלג המנחה, אין לו להתפלל מנחה אחר כך. ובדיעבד או בשעת הדחק, יצא אם מתפלל מנחה עד הלילה דהיינו עד צאת הכוכבים (בית יוסף בשם אהל מועד ורשב"א).

מ"ב: שהתפלל וכו' - דתפלת המנחה כנגד תמיד של בין הערבים תקנוה וזמן שחיטתו מדאורייתא התחלתו אחר שש שעות ומחצה דהיינו חצי שעה אחר חצות היום ורק משום כדי שיהיו יכולין להקריב קרבנות יחיד מקודם [שאחר התמיד של בין הערבים אסור להקריב שום קרבן] לכן היו מאחרין הקרבנות בכל יום עד ט' שעות ומחצה לבד מערב פסח שחל להיות בע"ש שהיו שוחטין התמיד בשש שעות ומחצה וע"כ עיקר זמן תפלת המנחה לכתחלה הוא מט' ומחצה ולמעלה כנגד התמיד שהיו מקריבין בכל יום ומ"מ אם התפלל משש ומחצה ולמעלה יצא אחרי דעיקר זמנו של תמיד מדאורייתא מתחיל מאותו זמן ויש מהראשונים שמקילין לכתחלה משש שעות ומחצה ולמעלה ועכ"פ אם רוצה לאכול או לצאת לדרך או שעתה יוכל להתפלל עם הצבור ואם ימתין על מ"ק לא יהיה לו מנין לכו"ע מותר להתפלל לכתחלה משש שעות ומחצה ולמעלה:

ומחצה ולמעלה יצא - משמע דמקודם לכן לא יצא אפילו דיעבד [כ"כ מ"א ודה"ח וברכ"י] ויש מאחרונים דס"ל דאף דלכתחלה אסור להתפלל קודם שנשלם החצי שעה שאחר חצות מ"מ בדיעבד שהתפלל בזו החצי שעה לא יתפלל שנית. ודע דמש"כ עד הלילה לרבנן לאו דוקא דהא לערך

רבע שעה קודם צאת הכוכבים לכו"ע בכלל בין השמשות הוא כדלקמן בסימן רס"א ואין להתפלל מנחה אז ועיין לקמיה בהג"ה שניה מה שכתבנו בענין זה למעשה: שהוא עד סוף וכו' - שזמן מנחה קטנה הוא שתי שעות ומחצה [דהלא הוא מט' שעות ומחצה עד סוף י"ב שעות] ונמצא דפלג המנחה הוא שעה שלמה ועוד רביע:

ומשערינן שעות אלו וכו' - היינו כל חשבון השעות הנ"ל בין למנחה גדולה בין למנחה קטנה ופלג המנחה דחשבינן בשעות היום מחלקינן היום בין ארוך בין קצר ל"ב חלקים וכל חלק נקרא שעה וע"פ שעות אלו קבעינן זמן מנחה לכל הנ"ל. ושיעור י"ב שעות היום דמשערינן בו יש מחלוקת בין הפוסקים ד"א דחשבינן מעמוד השחר עד צאת הכוכבים וממילא לר' יהודה מותר להתפלל מנחה עד שעה ורביע קודם צה"כ ולרבנן עד הלילה וכו"ל בסק"ב וכך סתם המחבר בסימן זה ולקמן בסימן תמ"ג ו"א דחשבינן ה"ב שעות מנן החמה עד שקיעתה וממילא לר' יהודה אינו מותר להתפלל מנחה רק עד שעה ורביע קודם השקיעה ולרבנן עד השקיעה:

דעבד כמר וכו' - ויש לכל אחד משניהם קולא וחומרא היינו דלענין מנחה דעת ר' יהודה אינה אלא לחומרא דאין להתפלל מנחה רק עד פלג המנחה אבל ממילא יש קולא לענין מעריב דמשם ואילך נחשב כלילה לענין שיוכל להתפלל תפלת מעריב [היינו רק התפלה עצמה דאלו זמן ק"ש של ערבית לכו"ע בצאת הכוכבים הוא וכדלקמן בסימן רל"ה] ולרבנן הוי קולא לענין תפלת המנחה דמתפללין עד הערב וממילא חומרא לענין תפלת הערב דאין להתפלל קודם חשיכה:

לעולם כחד - פ' שלא ינהוג פעם כך ופעם כך משום דהוה תרתי דסתרי אפילו למחר ומכ"ש שלא יתפלל ביום אחד מנחה אחר פלג כרבנן וערבית קודם צה"כ: באותה שעה - אלא קודם פלג דוקא: עד הלילה - ר"ל עד ביה"ש שהוא ספק לילה:

קודם שקיעת החמה - ר"ל סוף שקיעה שהוא לדעת המחבר בסי' רס"א זמן מועט קודם צאת הכוכבים ואף על גב דגם אז אין להתפלל עד צאת הכוכבים ממש דמקודם לכן הוי רק ספק לילה וכדלקמן בסימן רל"ה בהאי פורתא לא דק:

ולמעלה יצא - אבל קודם פלג אפילו בדיעבד לא יצא ולעיל מתבאר דיש דעות בפוסקים אימת הוא פלג המנחה וע"כ יש לסמוך להקל שלא לחזור ולהתפלל אף אם התפלל שעה ורביע קודם שקיעת החמה:

ובשעת הדחק וכו' - ר"ל דאף אם דרכו תמיד להתפלל מנחה אחר פלג מ"מ יכול להתפלל תפלת ערבית ג"כ בזמן הזה ומ"מ אין להקל בזה רק אם עכ"פ באותו היום התפלל מנחה קודם פלג אבל אם באותו היום גופא התפלל מנחה אחר פלג שוב אסור לו להתפלל ערבית קודם הלילה דהוי תרתי דסתרי באותו יום גופא וכו"ז אם מתפלל ביחידי אבל צבור שהתפללו מנחה וכשילכו לביתם יהיה טורח לקבצם שנית לתפלת ערב ויתבטל תפלת הצבור לגמרי הקילו האחרונים שמותר להתפלל ערבית סמוך למנחה ועיין לקמן בסימן רל"ה ס"א:

מנחה אחר כך - ר"ל אפילו ביום אחר לא יתפלל מנחה אחר פלג כיון דתמיד מחזיק אותו זמן לזמן תפלת הערב אפילו אם בדעתו באותו היום להתפלל מעריב אחר צאת הכוכבים:

או בשעת הדחק וכו' - ר"ל דכיון שהוא שעת הדחק מותר לו לכתחלה להתפלל מנחה בשעה שנהג עד היום להתפלל מעריב וכבר כתבתי בסק"א דיש לו ליזהר שלא להתפלל אז מעריב רק אחר צה"כ אם לא שהוא בצבור ויהיה טורח לקבצם שנית כשילכו כ"א לביתו:

דהיינו עד צאת הכוכבים - לאו דוקא דערך רבע שעה קודם צאת הכוכבים בודאי בין השמשות הוא לכו"ע ואין להתפלל באותו זמן אלא ר"ל סמוך לזה וכן אי' בד"מ

ברל"ב. ודע דאף שמהמחבר והרמ"א משמע דלדין דנוהגים להתפלל מעריב אחר צה"כ מותר להתפלל מנחה אפי' אחר שקיעה עד סמוך לצה"ה יש פוסקים רבים שחולקים בזה ודעתם שתפלת המנחה הוא רק קודם שקיעת החמה ולכן לכתחלה צריך כל אדם ליזהר להתפלל קודם שקיעת החמה דוקא דהיינו שיגמור תפלתו בעוד שלא נתכסה השמש מעייניו ומוטב להתפלל בזמנה ביחידות מלהתפלל אח"כ בצבור ובדיעבד יוכל לסמוך על דעת המקילים להתפלל אחר שקיעה עד רבע שעה קודם צה"כ [אך כל מה שיכול להקדים מחוייב להקדים כדי שלא יכנס בספק בין השמשות אכן אם כבר נראו כוכבים כבר עבר זמן מנחה בודאי דזהו סימן ללילה כמבואר כ"ז בסימן רצ"ג ע"ש במ"ב ובה"ל] אך כ"ז בדיעבד ושעת הדחק גדול אבל לכתחלה בודאי אין לאחר זמן המנחה עד אחר שקיעה וכ"ש שיש ליזהר מאד שלא לאחר עד סמוך לצאת הכוכבים וכבר אחז"ל במערבא לייטי אמאן דמצלי עם דמדומי חמה דלמא מטרפא ליה שעתא:

י' עי' שו"ע (או"ח סי' רסז ס"ב): מקדימין להתפלל ערבית יותר מבימות החול, ובפלג המנחה יכול להדליק ולקבל שבת בתפלת ערבית ולאכול מיד (וע"ל סי' רל"ג כיצד משערין שיעור פלג המנחה).

משנה ברורה: מקדימין - משום דהוי נהיגי עלמא לקבל עליהם שבת מכי פתח הש"ץ ברכו וכדלעיל בסימן רס"א ס"ד לכן מהנכון להקדים להתפלל ערבית כדי להקדים הקבלת שבת וה"ה דיכול לקבל עליו שבת קודם תפלת ערבית:

ובפלג וכו' - משמע מדברי המ"א דאפילו הנוהגין להתפלל מעריב בזמנה מותרים להתפלל בליל שבת מבע"י ובלבד שיהיה מפלג המנחה ואילך דכיון דמצותה להוסיף מחול על הקודש וכבר קבל שבת עליו יכול לסמוך על דעת הסוברים דהוי כלילה לענין תפלה אך הנוהג כן יזהר עכ"פ בע"ש להתפלל מנחה קודם פלג המנחה כדי שלא יהיה תרתי דסתרי אהדדי [היינו דלדעת ר' יהודה בגמרא זמן מנחה נמשך רק עד פלג המנחה ומשם ואילך הוא זמן תפלת ערבית ולדעת רבנן זמן מנחה הוא עד סוף היום וזמן מעריב הוא בערב] ו"א דבצבור יש להקל להתפלל מעריב מבע"י אף אם התפלל מנחה אחר פלג המנחה ונ"ל שאין לסמוך על זה רק כשהוא מתפלל מעריב עכ"פ בבין השמשות ובשעת הדחק אבל לא כשהוא עדיין ודאי יום וק"ש יחזור ויקרא כשהוא ודאי לילה ועיין בבה"ל:

המנחה יכול וכו' - אבל קודם פלג המנחה אין יכול להדליק ולקבל שבת ואפילו אם בדיעבד התפלל תפלת שבת צריך לחזור ולהתפלל. ופלג המנחה י"א דהוא שעה ורביע קודם הלילה וי"א דהוא שעה ורביע קודם השקיעה ועיין לעיל בסימן רס"ג ס"ד ובמש"כ שם במ"ב:

ולאכול - הטעם דכיון דקבל עליו שבת והוסיף מחול על הקודש נחשב כשבת לענין זה דיכול לקדש ולאכול מיד ויכול לגמור סעודתו מבע"י ויש חולקין וסוברים שיזהר למשך סעודתו עד הלילה ויאכל כזית בלילה וטעמם דכיון דהג' סעודות ילפינן ממה דכתיב אכלוהו היום כי שבת היום לה' וגו' בעינן שיקיים אותם ביום שבת עצמו ולכתחלה נכון לחוש לדבריהם:

מיד - ואם לאחר שהתפלל מעריב אין עד הלילה חצי שעה יש ליזהר שלא להתחיל לאכול אלא ימתין עד הערב ויחזור ויקרא ק"ש בלא הברכות ואח"כ יאכל הלילה מיהו הנוהג פוסקים לא יצא ידי חובת ק"ש קודם הלילה מיהו הנוהג להקל בזה אין למחות בידו דיש לו על מי לסמוך. וכ"ז לענין היתר אכילה אבל לענין ק"ש גופא דהוא דאורייתא אין לסמוך ויזהר לקרותה בלילה לצאת ידי חובת ק"ש:

י' עי' שו"ע (יו"ד סי' רמב סכ"ד): לא יאמר דבר שלא שמע מרבו, עד שיזכיר שם אומרו: מאיר הדעה: עד שיזכיר שם אומרו - דכל מה שמזכיר סתם סבורים שהם מדברי רבו, ואם למד לפני שנים לא

יזכיר דבר שלמד מא' מהם בסתם דהא צריך לומר דבר בשם אומרו (ט"ז וש"ך), אבל שמועה ששמע מרבו רשאי לאומרו בסתם, מיהו עכשיו סתם מה שהאדם אומר סוברים העולם שהוא מפי עצמו והלכך הדין משתנה ומ"מ ודאי דאסור לומר בסתם וכ"ש משם עצמו דבר ששמע מאחרים, דהוי מתעטף בטלית שאינו שלו (ש"ך).

טו עי' שו"ע (א"ח סי' צ סכ"ה): תלמיד חבר מותר להתפלל אחורי רבו.

משנה ברורה: אחורי רבו - וה"ה בצד רבו אבל לפני רבו אסור:

טז עי' שו"ע (א"ח סי' רסג סי"ד): אם ביום המעונן טעו צבור וחשבו שחשיכה והדליקו נרות והתפללו תפלת ערבית ש"ש, ואח"כ נתפזרו העבים וזרחה חמה, א"צ לחזור ולהתפלל ערבית אם כשהתפללו היה מפלג המנחה ולמעלה. ואם יחיד הוא שטעה בכך, צריך הוא לחזור ולהתפלל תפלת ערבית. ולענין עשיית מלאכה בין ציבור בין יחיד מותרים, דקבלת שבת היתה בטעות. וי"א שאותם שהדליקו נרות אסורים בעשיית מלאכה ושאר אנשי הבית מותרין. וי"א שאותו נר שהודלק לשם שבת אסור ליגע בו ולהוסיף בו שמן, ואפי' אם כבה אסור לטלטלו.

משנה ברורה: אינם צריכים - דלא מטרחינן צבורא אף שבטעות היתה:

מפלג המנחה ולמעלה - דקודם פלג המנחה אפילו צבור נמי מחזירין דלאו זמן תפלת ערבית היא כלל. וזמן פלג המנחה עיין לעיל בסימן רל"ג:

צריך הוא וכו' - כיון שבטעות התפלל שכבר חשכה וה"ה בחול נמי דינא הכי כיון שהוא נוהג תמיד להתפלל מעריב בזמנו כרבנן והיום בטעות התפלל:

שאותם שהדליקו - אף אם לא התפללו אבל בלא הדלקה אף שהתפללו תפלת שבת כיון שבטעות היתה לא שמה קבלה וטעם ה"א דסבירא להו דקבלה שהיא ע"י הדלקה עדיפא דאית בה מעשה ועיין באחרונים שהביאו בשם כמה מגדולי הפוסקים דס"ל דקבלת צבור בטעות אפילו רק ע"י תפלה שמה קבלה רק שבזה אין המיעוט נמשכין אחר הרוב כיון שבטעות היתה הקבלה ואין להקל נגד אלו הפוסקים. ובמקום הדחק יש לסמוך על דעה קמייתא שבשר"ע:

ליגע בו וכו' - היינו אפילו אחר שלא הדליק עדיין ולא קבל שבת כ"כ הא"ז וכתב המ"א הטעם דאזיל לשיטתיה דקבלת צבור בטעות שמה קבלה וא"כ הוקצה הנר למצותו וכיון שהוקצה לבעלים הוקצה לכל וגם אסור ליגע בו דחיישינן שמא ישתמש בו. ולצורך מצוה יש להקל [דה"ח]. כתב הפמ"ג מי שהדליק נר שבת בעוד היום גדול והתנה שלא לקבל שבת אפ"ה הוקצה הנר למצותה ואסור להשתמש בו תשמיש חול ואפילו אחרים אסורים דמוקצה לבעלים אסור לכל:

י עי' שו"ע (א"ח סי' רסז ס"ב): הוב"ד לעיל הערה יג.

י" עי' שו"ע (א"ח סי' רצג ס"ג): מי שהוא אנוס, כגון שצריך להחשיך על התחום לדבר מצוה, יכול להתפלל של מ"ש מפלג המנחה ולמעלה ולהבדיל מיד אבל לא יברך על הנר, וכן אסור בעשיית מלאכה, עד צאת הכוכבים. הגה: ונוהגים לומר: והוא רחום וברכו באריכות נועם, כדי להוסיף מחול על הקודש (א"ז).

משנה ברורה: כגון שצריך וכו' - היינו שהולך מביתו מבע"י עד סוף התחום ויושב שם עד הערב כדי שמיד שיחשך ילך לדבר מצוה הנחוץ לו ומיירי ששם לא ימצא לו כוס להבדיל עליו:

יכול וכו' - ומ"מ כתבו האחרונים דאין לעשות כן דדבר תמוה הוא לרבים גם שמא יבואו להקל במלאכה ובפרט בימינו דנוהגין לעשות תמיד כרבנן שמתפללין מנחה עד הערב בודאי מדינא אסור להקדים מעריב במו"ש ואף דבע"ש יש שמקילין היינו משום דמצוה להוסיף מחול על הקודש משא"כ במו"ש:

ולהבדיל מיד - ומ"מ ימתין מלקרות ק"ש עד צה"כ:

יט עי' רמב"ם (תפילה פ"ג ה"ו): תפלת הערב אף ע"פ שאינה חובה המתפלל אותה זמנה מתחילת הלילה עד שיעלה עמוד השחר, ותפלת נעילה זמנה כדי שישלים אותה סמוך לשקיעת החמה.

כ עי' שו"ע (אה"ע סי' ד ס"ו): האידנא נתבלבלו כל האומות. לפיכך עמוני ומואבי ואדומי שנתגיירו, מותרין לבא בקהל מיד. דכל דפריש מרובא פריש ואנו תולים שהוא מרוב אומות שהם מותרים מיד. להרמב"ם הוא הדין למצרי. ולהרא"ש, מצרי באיסורו עומד.

מאר העזר: האידנא נתבלבלו - י"א אע"ג דממזר מותר בשתוקי וכן להיפך אבל ספק עמוני אסור דדוקא גבי ממזר איכא יתור לומר בקהל ודאי ולא בקהל ספק אבל בעמוני ליכא יתורא דקרא, וי"א שגם ספק עמוני מותר, ועמ"ש בס"ק (כ"ט) [כ"ז? (אבנ"מ)].

באיסורו עומד - יש מקשים איך דרים במצרים, דאין איסור אלא לשוב דרך ארץ ישראל למצרים (ב"ש).

כא עי' רמב"ם (תלמוד תורה פ"א ה"ט): גדולי חכמי ישראל היו מהן חוטבי עצים ומהן שואבי מים ומהן סומים ואף על פי כן היו עוסקין בתלמוד תורה ביום ז ובלילה והם מכלל מעתיקי השמועה איש מפי איש מפי משה רבינו.

ועי' רמב"ם (מתנות עניים פ"י ה"ח): לעולם ידחוק אדם עצמו ויתגלגל בצער ואל יצטרך לבריות ואל ישליך עצמו על הצבור, וכן צו חכמים ואמרו עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ואפילו היה חכם ומכובד והעני יעסוק באומנות ואפילו באומנות מנוולת ולא יצטרך לבריות, מוטב לפשוט עור בהמות נבלות ולא יאמר לעם חכם גדול אני כהן אני פרנסוני, ובכך צו חכמים, גדולי החכמים היו מהם חוטבי עצים ונושאי הקורות ושואבי מים לגנות ועושי הברזל והפחמים ולא שאלו מן הצבור ולא קיבלו מהם כשנתנו להם.

דרך אמונה: ויתגלגל בצער. ר"ל יגלגל עצמו בדוחק וצער כמה שיכול:

ואל ישליך עצמו כו'. ר"ל אף על פי שמותר לו לקבל צדקה מוטב לו להשתדל שלא יטול עד כמה שאפשר לו:

עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות דהיינו מי שאין לו כלום לשבת רק מזון ב' סעודות אין חייב לא בג' סעודות ולא בכסא דהרסנא [דהיינו דגים קטנים מטוגנים בשמן] ומ"מ נכון מאד שיראה להשתדל שיהי' לו עכ"פ ג' סעודות וכסא דהרסנא ודוקא שאין לו משכונות ללוות עליהן ובלא משכון אין יכול להשיג ללוות דאל"ה צריך ללוות שלא לבטל ממצות עונג שבת ויבטח בה' שיוכל לפרוע וי"א שלא ילוה אא"כ שהוא משער שיוכל לפרוע ונראה דהכל לפי הענין וכ"ז במי שלא נצטרך עדיין לבריות אבל מי שאין לו כלום והוא מוטל הכל על הצדקה הרי הגבאים מחויבים ליתן לו עכ"פ ג' סעודות וכסא דהרסנא ובאדם נכבד הכל לפי כבודו [ובמקומות שנוהגין הגבאים ליתן רק ב' סעודות לאו שפיר עבדי ועכ"פ בימי הקיץ יזהרו בזה]. ומי שיש לו מעט ממון משלו כדי לקנות ממנו מזון ג' סעודות ויותר מזה קצת חייב לזרז עצמו ולקנות מהן לפחות מזון ג' סעודות וכסא דהרסנא ואם יש לו מעט יותר צריך לדחוק עצמו לכבד ולענג השבת כראוי ויצמצם בשאר ימים בהוצאותיו ועי' בא"ח סי' רמ"ב כל הפרטים:

ואפי' באומנות מנוולת. ובלבד שלא יהא בה צד עבירה: חכם גדול אני. ואין זה בזיון לכבוד התורה דכיון שעושה לצורך פרנסתו אין בזה בזיון מיהו אם יש בזה בזיון לכבוד התורה לא יעשה כן והכל לפי הענין @ ואם הוא דיין אסור לו לעשות מלאכה בפני שלשה:

כהן אני. וכיון שחייבין בכבודי כמ"ש וקדשתו פרנסוני: ולא קיבלו מהן כשנתנו להם. אא"כ הוא זקן או חולה וי"א דאפי' בבריא מותר לת"ח ליטול וכן נהגו ועי' ביר"ד סי' רמ"ו סכ"א כל הפרטים בזה ומ"מ אף לדעת רבנו מי שאם ירצה לעסוק בתורה ולהרבות גבולו בתלמידים כל ימי השבוע יצטרך ליהנות מאחרים ויכול ליהנות מיגיע כפיו

ממלאכה נקיה וכשרה כל ימי השבוע ולעסוק בתורה לבד כל יום השבת ולקבוע עתים לתורה כל יום יותר טוב שיהנה מאחרים ויעסוק בתורה כל השבוע:

כ" עי' שו"ע (י"ד סי' רמה סכ"ב): אחד מבני החצר או מבני מבוי שביקש ליעשות מלמד תינוקות, אין שכניו יכולים למחות בידו. וכן מלמד תינוקות שבא חבירו ופתח בית ללמד תינוקות בצדו, כדי שיביאו לו תינוקות אחרים או כדי שיבואו התינוקות שאצל זה לזה, אין יכולים למחות בידו, שנאמר: ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר (ישעיהו מב, כא). הגה: רב היושב בעירו ולומד לרבים, יכול חכם אחר לבא וללמוד גם כן שם, אפילו מקפח קצת פרנסת הראשון, כגון שהקהל קבלו הראשון עליהם לרב ונוטל פרס מהם על זה, אפילו הכי יכול השני לבא לדור שם ולהחזיק רבנות בכל דבר, כמו הראשון, אם הוא גדול וראוי לכך. אבל אם בא חכם אכסנאי לעיר, אין לו לקפח שכר הרב הדר שם לעשות חופות וקידושין וליטול השכר הבא מהם, הואיל והוא פרס הרב הדר שם, אבל מותר לעשות החופה ולתת השכר לרב הקבוע. וכן הותר לו לדון בין שני בעלי דינים שבעיר הבאים לפניו לדון, דלמא הרב שבעיר אין ממוצע להם. אבל אין לו להורות איסור והיתר, או לדרוש לנהוג שררה, באתריה דחבריה. ומי שהוחזק לרב בעיר, אפילו החזיק בעצמו באיזה שררה, אין להורידו מגדולתו אף על פי שבא לשם אחר גדול ממנו. אפילו בנו ובן בנו לעולם קודמים לאחרים, כל זמן שממלאים מקום אבותיהם ביראה והם חכמים קצת. ובמקום שיש מנהג לקבל רב על זמן קצוב, או שמנהג לבחור במי שירצו, הרשות בידם. אבל כל שקבלו הקהל עליהם, וכל שכן אם עשו ברצון השררה, אין לשום גדול בעולם להשתרר עליו ולהורידו:

מאיר הדעה: אין שכניו יכולים כו' - עיין בחו"מ (סי' קנו ס"ג) (ש"ך).

יכול חכם אחר כו' - אפילו חכם הראשון זקן ממנו (ש"ך). אפי' מקפח קצת - כגון בשכר חופות וקידושין, שהם שכר בטלה, ולא בהיתר ברור, אבל פרס שהוא בהיתר ברור, אין לו לקפח הפרס ההוא, מיהו כל זה מדינא אבל מצד המנהג אפשר שיש למחות בזה (ש"ך), וי"א דאין אלו הדברים נאמרים אלא בימיהם שלא קיבלו הרב כפועל, אלא כל ת"ח הנהיג בני עירו כו', אבל בזה"ז שמקבלים רב ועוקר דירתו ובא לכאן וקוצבים שכירתו כפועל ובתוך הקצבה היא שכרו מחופות וגטין וכדומה, א"כ הוא אינו נוטל פרס שלא כדין כלל, אולי הקהלות פעלו און שהטילו פרנסת הרב על אלו היחידים ואין בושה כאן על נטילת פרס זה אם יטלנו בדרך כבוד, וכבר זכה זה הרב בכל רווחי דעבידא דאתי בגבולו ואסור לשום אדם לקפח פרנסתו בזה והרי זה כגוזל ממש (פ"ת).

אבל אם בא כו' - כלומר דוקא כשהחכם אחר בא לדור שם בקביעות אבל בא דרך עראי אכסנאי אין לו לקפח שכרו כלל (ש"ך).

לעשות החופה - כבר נהגו הרבנים שאין אחר יכול לסדר אף שיתנו השכר לרב הקבוע וכל זה אם הרב היה שם אבל כיון שהמתניו ולא בא אין להשגיח על כבוד הרב בזה במקום שהוא עשה שלא כהוגן שלא בא בזמנו וגם לא שלח אחר בשליחותו והרב שרוצה לענוש החכם אכסנאי שסידר קדושין אחר שהמתניו עליו ולא בא ראוי הוא לענוש על שרוצה לענוש שלא כדת (פ"ת).

ברצון השררה - עי' חו"מ (סי' ג' ס"ד ברמ"א) וע' באורים ותומים שם שצווח ככרוכיא על הרבנים שעושים בלי רשות הצבור ע"ש (פ"ת).

כ" עי' שו"ע (או"ח סי' רפו ס"ד): היו לפניו שתי תפלות, אחת של מנחה ואחת של מוספין, כגון שאיחר מלהתפלל תפלת מוסף עד ו' שעות (ומחצה) שהוא זמן תפלת מנחה, צריך להתפלל של מנחה תחלה ואח"כ של מוסף. הגה: ומיהו אם הקדים של מוסף, יצא. וי"א דהיינו דוקא שצריך עתה להתפלל שתייהן, כגון שרוצה לאכול ואסור לו לאכול

עד שיתפלל מנחה, אבל אם א"צ עתה להתפלל מנחה יכול להקדים של מוסף. הגה: ומיהו אם הגיע מנחה קטנה יתפלל מנחה תחלה. ויש מי שהורה שאין עושים כן בצבור להקדים תפלת מנחה לתפלת מוסף, כדי שלא יטעו.

מ"ב: של מנחה תחלה - שהוא תדיר: יצא - דהא דתדיר קודם הוא רק למצוה ולכתחלה ולא לעיכובא בדיעבד:

כגון שרוצה לאכול - לפי מה דמסיק הרמ"א לעיל בסימן רל"ב ס"ב בהג"ה אין לאסור לאכול קודם מנחה כשהגיע זמן מנחה גדולה אלא בסעודה גדולה וסעודת שבת לא מקרי סעודה גדולה [כ"א סעודת נשואין או ברית מילה] ולא חיישינן שמא יפשע ובפרט האידנא דסומכין על קריאה לבהכ"נ למנחה א"צ להתפלל עתה מנחה:

אם הגיע וכו' - ואם הוא סמוך לערב ואין לו שהות להתפלל שתייהן יתפלל מוסף דמנחה יש לה תשלומין בערבית משא"כ במוסף ובספר דגול מרבבה חולק עליו מהירושלמי שמפורש להיפוך וכן הקשה עליו בספר בית מאיר ובחידושי הגרע"א מיישבו בדוחק:

שלא יטעו - פי' בשאר ימים להתפלל מנחה קודם מוסף אפילו קודם חצות:

כ" עי' שו"ע (או"ח סי' קי ס"ח): הנכנס לבית המדרש יתפלל: יר"מ ה' אלהינו ואלהי אבותינו שלא אכשל בדבר הלכה וכו', וביציאתו יאמר: מודה אני לפניך ה' אלהי, ששמת חלקי מיושבי בית המדרש.

מ"ב: הנכנס לביהמ"ד - האר"י ז"ל היה אומרה בכל בוקר והיה אומר אח"כ כי ד' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך:

יתפלל יר"מ - ואין בה חתימה. כתב ט"ז דה"ה מי שיושב ללמוד ביחידות ובפרט אם הגיע להוראה צריך להתפלל שלא יטעה בלימוד ובהוראה לומר על טמא טהור ועל אסור מותר וטוב לומר נוסח אחד קצר כולל הרבה וזהו יר"מ ה' אר"א שתאיר עיני במאור תורתך והצילנו מכל מכשול וטעות הן בדיני איסור והיתר הן בדיני ממונות הן בהוראה הן בלימוד גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך ומה ששגיתי כבר העמידני על האמת ואל תצל מפני דבר אמת עד מאוד כי ד' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה. וכשהוא לומד בחבורה צריך לבקש ג"כ שלא ישמח בתקלתם ולא ישמחו בתקלתו וכדאיתא בגמרא:

וביציאתו וכו' - כתב הרמב"ם בפ"י המשנה ואלה שתי תפלות חובה. ויש לו להתפלל יושב או עומד כמו שיזדמן לו ולא יחזור פניו למזרח ולא למערב ולא יעשה השתחויה וכו' ע"ש והביאו הא"ר ושאר אחרונים:

יאמר מודה וכו' - וה"ה העוסק בתורה ביחידות כל היום צריך לומר כן בכל ערב אחר גמר לימודו:

כ" צוה על התורה ועל התפלה ועל כבוד חברים. ע"ד על ג' דברים העולם עומד על תורה ועל עבודה וג"ח. והנה יש בעולם הבורא ית' ומבחר הנבראים, והם ישראל. והתורה מחברים אל הבורא. וכנגד זה צוה לכבוד התורה ושתתקיים בבניהם. ועל התפלה שהיא העבודה. ועל כבוד חברים שהוא עיקר ג"ח (אגדות הגר"א).

כ" כמ"ש הלא כה דברי כאש נאם ה' וכפטיש יפוצץ סלע. דברי כאש זו היא אור התורה הפנימיות שבה. וכפטיש יפוצץ הוא ההלכות, כמ"ש עוקר הרים. ושני עמודים היו, יכין נגד מצות עשה, שהם מכינים את האדם לעוה"ב. ועמוד השני בועז, נגד ל"ת שצריך לכבוש את יצרו כמו בועז. וזהו נר ישראל נגד אור התורה, כמ"ש בזהר על פסוק כי תורה אור בגימ' ר"ז, עמוד הימיני כו' כנ"ל. והן ג' דרגין הימינים. נר ישראל בחכמה, כמ"ש להעלות נר תמיד, היא המנורה. עמוד הימיני ידוע. פטיש החזק חסד, כמ"ש ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב. והן בג' שמהן וג' דרגין שכוללן הכל. ולפי שמי זאת עולה מן המדבר, לכן אמר עמוד הימיני קודם (אגדות הגר"א).

כז כי ידוע שיש ג' דינים לאחר מיתה, א' בגיהנם, וא' לא נידונים ולא חיים, ג' שמחייבים אותו ליכנס אל האבן הדומם. וזהו נגד ג' דרגין שלהן מרה כו'. וזהו **שאם כעס עלי**. נגד גיהנם כמ"ש בפ' שואל בסופו כעס על הטפשיין ואמר יכנסו לגיהנם כו' ע"ש. ואם **אוסרני**. זהו בדומם ובכף הקלע, בשלשלת כו'. ואם **ממיתני מיתת עולם**. זהו לא חיים ולא נדונים, שזהו מיתת עולם. וע"ז נאמר לאמר לאסורים צאו ולאשר בחשך כו'. והן מוס' ותבן שכנגדן צריכין דישה וזירה (אגדות הגר"א).

כח הם נגד ג' עולמות. וכן **הקב"ה**. הוא בג' דרגין דאצילות, בסוד יב"ק. וכן **שהוא חי וקים לעולם ולעולמי עולמים**. כולן ג' תיבות, וכאן י"ב תיבות, ד' פעמים ג', סוד המרכבה, וסוד שם המפורש, וסוד שם הוי"ה בצירוף, זה (אגדות הגר"א).

כט פי' שאיני יכול לעשות תשובה ותפלה וצדקה אז שיעבירו את הגזירה (אגדות הגר"א).

ל פי' אפילו אם לא יעשו לי רק שיוליכו אותי בדרך זה אל הג'ע איך לא אבכה. והן ימין ושמאל שקודם עוה"ב (אגדות הגר"א).

לא עי' שו"ע (או"ח סי' א ס"א): יתגבר כארי לעמוד בבוקר לעבודת בוראו, שיהא הוא מעורר השחר. הגה: ועכ"פ לא יאחר זמן התפלה שהצבור מתפללין (טור). הגה: שוית' ה' לנגדי תמיד (תהילים טז, ח), הוא כלל גדול בתורה ובמעלות הצדיקים אשר הולכים לפני האלהים, כי אין ישיבת האדם ותנועותיו ועסקיו והוא לבדו בביתו, כישיבתו ותנועותיו ועסקיו והוא לפני מלך גדול, ולא דבורו והרחבת פיו כרצונו והוא עם אנשי ביתו וקרוביו, כדבורו במושב המלך. כ"ש כשישים האדם אל לבו שהמלך הגדול הקדוש ברוך הוא, אשר מלא כל הארץ כבודו, עומד עליו ורואה במעשיו, כמו שנאמר: אם יסתור איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה' (ירמיה כג, כד), מיד יגיע אליו היראה וההכנעה בפחד הש"ת ובושתו ממנו תמיד (מורה נבוכים ח"ג פ' נ"ב), ולא יתבייש מפני בני אדם המלעיגים עליו בעבודת הש"ת. גם בהצנע לכת ובשכבו על משכבו ידע לפני מי הוא שוכב, ומיד שיעור משנתו יקום בזריזות לעבודת בוראו יתברך ויתעלה (טור).

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות הנהגת אדם בבוקר סימן א סעיף א

לעבודת בוראו - כי לכך נברא האדם כמו שאמר הכתוב כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגו'. ואף אם ישיאנו יצרו בחורף לומר איך תעמוד בבוקר כי הקור גדול או ישיאנו בקיץ לומר איך תעמוד ממטות ועדיין לא שבעת משנתך יתגבר עליו ואל ישמע לו ויחשוב בנפשו אלו היה נצרך לעמוד לשרת לפני מלך ב"ו כמה היה זהיר וזריז לעמוד בהשכמה להכין עצמו לעבודתו כ"ש וק"ו בן בנו של ק"ו לפני ממ"ה הקדוש ברוך הוא:

השחר - בשל"ה כתב סוד לחבר יום ולילה בתורה או בתפלה הן בבוקר הן בערב. ומיד כשיתעורר משנתו ואינו רוצה לישן יטול ידיו אף שנשאר מושכב. ומכ"ש שלא ילך ד"א בלי נטילת ידיים. וצריך מאד ליזהר בזה. ובזוה"ק מפליג עבור זה בענשו למאד כי הוא משהה על עצמו רוח הטומאה. ומ"מ חלילה לעבור שום איסור עבור חסרון נט"י כגון לעצור עצמו מלהשתין ע"ז או ליקח מים שהכין חבירו עבור עצמו אם לא שברור לו שיתן תיכף תמורתם אחרים ויש שנכשלין בזה. אם אירע שהמים רחוקים ואין לו מי שיקרבם אליו נהגו קצת מבעלי הנפש שהולכים פחות פחות מד"א וכתב השערי תשובה ע"ז דלא נהירא דעדיף יותר שילכו במרוצה שלא להשהות רוח רעה על ידיו. ו"א דלענין זה אמרינן כולא ביתא כד' אמות דמי אבל אין לסמוך ע"ז כ"א בשעת הדחק. אם אירע כשמשכים בלילה שאין לו מים ליטול ידיו ג"פ כראוי להעביר רוח הטומאה אע"כ חלילה לו לבטל מד"ת משום זה עד שיאיר היום

אלא יטול מעט או ינקה ידיו בכל מידי דמנקי ויברך וילמוד כדין התלמוד והפוסקים:

שהצבור מתפללין - היינו אע"פ שלא יעבור זמן תפלה מ"מ מצוה עם הצבור ועיין לקמן סוף סק"ט:

הצדיקים - דהיינו שיצייר בנפשו תמיד איך שהוא עומד לפני הש"י כי הקדוש ברוך הוא מלא כל הארץ כבודו וכתבו בשם האר"י ז"ל שיצייר שם הוי"ה תמיד נגד עיניו בניקוד יראה כזה יְהוָה וזהו סוד שוית' ה' לנגדי תמיד וזה תועלת גדול לענין היראה. ויש שהיו רגילין מחמת זה לעשות מנורות של קלף מצויירים להניח בסידורים וכותבים בהם שוית' ה' וגו' בן ד' אותיות ושאר שמות ומנורה כזה היתה נקראת בשם שוית' והטעם הוא בכדי שיהיה נזכר שלא לשיח שיחה בטלה בתוך התפלה מאימת השם וכתב בש"ת בשם התבואת שור שראוי לאזור חיל לבטל המנהג כי ע"פ הרוב אינם משמרים את הקלף כראוי ותשתכנה בראש כל חוצות וגם כמה פעמים בא לידי מחיקת השם. ונראה דבמנורות הגדולות המצויירות על קלף שקובעים בבה"כ לפני העמוד תחת טבלא של זכויות שאין שייך בזה טעם הנ"ל לית לן בה עכ"ל. והקובעין בעמוד בלא טבלא יש למחות בידם כי ע"י הנרות שקובעין בעמוד בא ברוב העתים לידי מחיקת השם ח"ו:

מפני בני אדם - ועכ"פ לא יתקוטט עמהם מפני שמדת העזות מגונה מאד ואין ראוי להשתמש ממנה כלל אפילו בעבודת הש"י כי יקנה קנין בנפשו להיות עז אפילו שלא במקום עבודתו ית' (ב"י) ועיין בבה"ל:

המלעיגים עליו - וכן אם הוא אדם בינוני עומד במקום גדולים לא יתבייש מהם ללמוד ולעשות המצוה אך אם אפשר לו לעשות המצוה שלא בפניהם טוב יותר. ומיהו בפני בינונים שילמדו ממנו י"ל טוב יותר לעשות בפניהם שילמדו ממנו לעשות כמעשהו אך יכוין לבו לש"ש ולא להתפאר חלילה:

גם בהצנע לכת - ר"ל אף בשעה שהוא בביתו בהצנע ג"כ יהיה לכתו עם ה' אלהיו וכמו שמסיים והולך:

בזריזות - לאו דוקא אלא ישהה מעט ולא יעמוד פתאום כי זה מזיק לגוף [גיטין דף ע']. טוב לומר תיכף בקומו מודה אני לפניך מלך חי וקים שהחזרת בי נשמתו בחמלה רבה אמונתך. ותיבת בחמלה יהיה באתנחתא ורבה אמונתך בלי הפסק והוא מן הכתוב חדשים לבקרים וגו' שהקב"ה מקיים אמונתו להחזיר נשמות המופקדים בבוקר. וא"צ לזה נט"י ואף אם ידיו מטונפות כי אין מזכיר בזה הנוסח לא שם ולא כינוי ומ"מ ללמוד נראה דאסור קודם שנטל ידיו ובלא"ה אסור קודם ברכת התורה ועיין לעיל סוף סק"ב, ע"כ.

ברכס בברכה זו משני טעמים, א' שהיא אוצרו של הקב"ה, כמ"ש יראת ה' היא אוצרו, וכמו שדרשו על הן יראת ה' בשבת פ"ב [לא]. ועוד שדבר זה ניתן כולו על האדם, כמ"ש [לקמן לג ע"ב] הכל בידי שמים חוץ מ"ש, ולכן התפלל שיעזרם לזה (אגדות הגר"א).

כב עי' שו"ע (או"ח סי' קי ס"א): שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן קי סעיף א

בשעת הדחק, כגון שהוא בדרך. או שהיה עומד במקום שהוא טרוד וירא שיפסיקוהו. או שלא יוכל להתפלל בכוונה תפלה ארוכה, מתפלל אחר ג' ראשונות: הבינו, ואומר אחריה ג' אחרונות, וצריך לאמרם מעומד. וכשיגיע לביתו, אין צריך לחזור ולהתפלל. ואינו מתפלל הבינו בימות הגשמים, ולא במו"ש וי"ט.

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן קי סעיף א

בשעת הדחק וכו' - אבל שלא בשעת הדחק אמרינן בגמרא דאביי לייט אמאן דמתפלל הבינו ומ"מ בדיעבד יצא ואין צריך לחזור ולהתפלל והא"ר מחמיר אפילו בדיעבד וכתבו האחרונים דאם רואה שהזמן תפלה עוברת אם יתפלל ארוכה מותר לכתחלה להתפלל הבינו והיינו בימות החמה:

וירא שיפסיקוהו - קאי ג"כ אדלעיל כשהוא בדרך וירא שיפסיקוהו עוברי דרכים דאל"ה אפילו בדרך טוב יותר שיתפלל כל ה"ח ברכות בהליכה או בישיבה וכדלעיל בסימן צ"ד מלהתפלל הבינו בעמידה ועיין בפמ"ג: הבינו - שהיא כוללת כל הברכות האמצעיות ועיין בטור וב"י את נוסחה ופירושה:

מעומד - שהיא במקום תפלת ח"י בשעת הדחק כיון שהיא כוללת כולן. והעדיפו כח תפלה זו לענין זה יותר משמ"ע שמותר להתפלל במהלך בדרך משום דאם יצטרך לעמוד יהיה טרוד ולא יוכל לכוין משא"כ בזה דקצרה היא לא יטרד ע"י עמידתו. ואם עבר והתפללה במישוב נשאר הפמ"ג בספק דאפשר דצריך לחזור ולהתפלל במעומד כשבא לביתו:

ואינו מתפלל וכו' - מפני שצ"ל ותן טל ומטר בברכת השנים ובמוצ"ש ויר"ט צ"ל הבדלה ואפילו אם ירצה לכללם בברכת הבינו ג"כ אינו רשאי והטעם עיין בב"י ובמ"א ועיין בפמ"ג שמסתפק לומר דאפילו בדיעבד אם התפלל הבינו באלו הימים וכלל בתוכן אפשר דלא יצא דעבר על תקנת חז"ל. ועיין בבה"ל במש"כ בשם הגר"א:

הבינו - עיין בח"א שכתב דדוקא הבינו אסור אבל לקצר כל ברכה וברכה ולכלול בתוכם שאלה והבדלה [והנוסח עיין שם בכלל כ"ד] מותר אם הוא חולה או שעת הדחק גדול:

בימות הגשמים - אלא מתפלל י"ח ואם הפסיקוהו עיין לעיל בסימן ק"ד ס"ה ובמ"ב שם:

י"ח שד' חיות הן, והן ע"ב. וכן בהלל. ולכן כנגד ג' י"ח, והתפלה הרביעית (אגדות הגר"א).

י"ד עי' שו"ע (או"ח סי' קיג ס"ד): שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן קיג סעיף ד

המתפלל, צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה. ולא יכרע באמצע מתניו וראשו ישאר זקוף, אלא גם ראשו יכוף כאגמון.

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן קיג סעיף ד

שיתפקקו - פקק הוא לשון קשר ור"ל שמחמת הכריעה בולטים הקשרים של החוליות:

י"ה עי' שו"ע (או"ח סי' קיג ס"ה): שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן קיג סעיף ה

ולא ישחה כל כך עד שיהיה פיו כנגד חגור של מכנסים. ואם הוא זקן או חולה ואינו יכול לשחות עד שיתפקקו, כיון שהרכין (פי' שהשפיל) ראשו, דיו, מאחר שניכר שהוא חפץ לכרוע אלא שמצער עצמו.

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן קיג סעיף ה

כל כך - דמיחיז כיוהרא ששוחה יותר משיעור שחיה: י"ז עי' שו"ע (או"ח סי' קיג ס"ג): שולחן ערוך אורח חיים

הלכות תפילה סימן קיג סעיף ג

ההולך במקום גדודי חיה ולסטים, מתפלל: צרכי עמך מרובים וכו', ואינו צריך לא לג' ראשונות ולא לג' אחרונות. ומתפלל אותה בדרך כשהוא מהלך, ואם יכול לעמוד עומד, וכשיגיע לשוב ותתקרב דעתו, חוזר ומתפלל תפלת י"ח ברכות (ואם לא חזר להתפלל, הוי כאילו שכח להתפלל לגמרי, ונתבאר לעיל סי' ק"ח, (כן משמע בבית יוסף).

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן קיג סעיף ג

חיה ולסטים וכו' - ר"ל לפי שאז אינו מיושב דעתו כלל ולכן פטרוהו אז מלהתפלל אפי' תפילת הבינו:

חוזר ומתפלל - היינו אם לא עבר עדיין זמנה: להתפלל לגמרי - ר"ל אף להתפלל התפילה קצרה כמאן דליתא דמיא לענין עצם מצות תפילה וחייב להשלימה בתפילה הסמוכה וכדלעיל בסימן ק"ח והיינו דוקא אם מה שלא חזר והתפלל היה בשגגה שלא היה יודע שחייב לחזור ולהתפלל או מחמת שכחה או שכלה הזמן בדרך ולא היה

יכול להתפלל בבואו לביתו אבל אם במזיד לא התפלל הרי הוא מעוות שאינו יכול לתקן ואם עבר זמן שני תפילות בדרך והוצרך להתפלל תפילה קצרה אין תשלומין לתפלה ראשונה:

י"ז עי' רמב"ם (דעות פ"א ה"ד): הדרך הישרה היא מדה בינונית שבכל דעה ודעה מכל הדעות שיש לו לאדם, והיא הדעה שהיא רחוקה משתי הקצוות ריחוק שוה ואינה קרובה לא לזו ולא לזו, לפיכך צוו חכמים הראשונים שיהא אדם שם דעותיו תמיד ומשער אותם ומכוין אותם בדרך האמצעית כדי שיהא שלם בגופו, כיצד לא יהא בעל חמה נוח לכעוס ולא כמת שאינו מרגיש אלא בינוני, לא יכעוס אלא על דבר גדול שראוי לכעוס עליו כדי שלא יעשה כיוצא בו פעם אחרת, וכן לא יתאוה אלא לדברים שהגוף צריך להן ואי אפשר להיות בזולתן כענין שנאמר צדיק אוכל לשובע נפשו, וכן לא יהיה עמל בעסקו אלא להשיג דבר שצריך לו לחיי שעה כענין שנאמר טוב מעט לצדיק, ולא יקפוץ ידו ביותר, ולא יפזר ממונו אלא נותן צדקה כפי מסת ידו ומלוה כראוי למי שצריך, ולא יהא מהולל ושוחק ולא עצב ואונן אלא שמח כל ימיו בנחת בסבר פנים יפות, וכן שאר דעותיו, ודרך זו היא דרך החכמים, כל אדם שדעותיו דעות בינוניות ממוצעות נקרא חכם.

ועי' רמב"ם (דעות פ"ב ה"ג): ויש דעות שאסור לו לאדם לנהוג בהן בבינונית אלא יתרחק מן הקצה האחד עד הקצה האחר, והוא גובה לב, שאין דרך הטובה שיהיה אדם עניו בלבד אלא שיהיה שפל רוח ותהיה רוחו נמוכה למאד, ולפיכך נאמר במשה רבינו ענו מאד ולא נאמר ענו בלבד, ולפיכך צוו חכמים מאד מאד הוי שפל רוח, ועוד אמרו שכל המגביה לבו כפר בעיקר שנאמר ורם לבבך ושכחת את ה' אלקיך, ועוד אמרו בשמעתא מאן דאית ביה גסות הרוח ואפילו א מקצתה, וכן הכעס מדה רעה היא עד למאד וראוי לאדם שיתרחק ממנה עד הקצה האחר, וילמד עצמו שלא יכעוס ואפילו על דבר שראוי לכעוס עליו, ואם רצה להטיל ב אימה על בניו ובני ביתו או על הציבור אם היה פרנס ורצה לכעוס עליהם כדי שיחזרו למוטב יראה עצמו בפניהם שהוא כועס כדי לייסרם ותהיה דעתו מיושבת בינו לבין עצמו כאדם שהוא מדמה כועס בשעת כעסו והוא אינו כועס, אמרו חכמים הראשונים כל הכועס כאילו עובד עבודת כוכבים, ואמרו שכל הכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו, ובעלי כעס אין חייהם חיים, לפיכך צוו להתרחק מן הכעס עד שינהיג עצמו שלא ירגיש אפילו לדברים המכעיסים וזו היא הדרך הטובה, ודרך הצדיקים הן עלובין ואינן עולבין שומעים חרפתם ואינם משיבין עושין מאהבה ושומחים ביסורים, ועליהם הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו.

י"ח א"ל אליהו כו' לא תרתח. היא מדת כעסני. ולא תרוי. היא תאוני והן כלל המדות רעות כמ"ש בפ"ק [אות ב']. וכמ"ש שלשה דברים הקב"ה אוהבן מי שאינו כועס ומי שאינו משתכר כו'. המלך בקונן. זהו מדה שלישית שכתבתי לעיל לצנות, והוא פריקת עול (אגדות הגר"א).

י"ט עי' שו"ע (או"ח סי' קיג ס"ד): שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן קיג סעיף ד

היוצא לדרך, יתפלל: יר"מ ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתוליכנו לשלום וכו', וצריך לאמרה בלשון רבים, ואם אפשר יעמוד מלילך כשיאמרנה, ואם היה רוכב אין צריך לירד.

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן קיג סעיף ד

היוצא לדרך - סעיף זה מיירי אפי' אחר שכבר התפלל שמו"ע:

לשלום - הנפטר מחבירו אל יאמר לו לך בשלום אלא לך לשלום וכשנפטר מן המת יאמר בשלום ולא לשלום. והטעם ע' סוף ברכות בע"י בהכותב ובמהרש"א:

וצריך - ובדיעבד יצא אפילו אם אמר כל הנוסח בלשון יחיד:

לאומרה וכו' - פי' כל הנוסח של תפלת הדרך שמתוך כך תפילתו נשמעת יותר. ובשם ספר הקנה כתבו דמילת ותנני לחן יאמר בלשון יחיד:

בלשון רבים - ודוקא בתפילה הקבועה לרבים אבל כשאדם רוצה לבקש איזה בקשה בעד עצמו אין צריך להתפלל בלשון רבים. ויעסוק בתורה בדרך וכבר אמרו המהלך בדרך ומפנה לבו לבטלה מתחייב בנפשו אבל לא יעיין בהלכה דילמא אתי לאיטרודי. [תענית דף י"ד] וכתב המ"א ואפשר דביושב בעגלה ואיש אחר מנהיג הסוסים שרי אפילו עיון. עוד משמע בגמרא דהמהלך בדרך צריך להרעיב עצמו מעט כי השביעה קשה אז למעיים מפני טורח הדרך. ויזהר כל אדם שיהיה לו פת אפילו הולך במקום קרוב ובמקום דשכיח פת כי כמה פעמים שיקרה מקרות ר"ל בדרך ונכון לכל י"ש בעת יציאתו לדרך שיקח עמו הטלית ותפילין שלו אפילו הוא נוסע למקום קרוב ודעתו לחזור היום פן יקרה איזה מקרה ויתבטל ממצוה ובעו"ה יש עובדי דרכים שאין לוקחין עמן אפילו תפילין וסומכין עצמן שבדרך ישאלו מאחרים ועונם גדול כי הרבה פעמים מצוי שעי"ז עוברים זמן ק"ש ותפלה כשממתינים עד שיזדמן להם. ועוד שלוקחין תפילין ממה שבא בידם ואין מקפידים אם הקשר של ראש הוא לפי מידתו או לא:

ואם אפשר - כגון שהחברותא ממתנת: יעמוד מליך - אך אם עיכוב עמידתו יטרידו מותר לומר במהלך או במיושב:

א"צ לירד - שירידתו ועלייתו טורדתו אלא יעמיד הבהמה מליך אם אפשר לו שאם ירכוב הרי הוא כמהלך וה"ה ליושב בעגלה שא"צ לירד אלא להעמיד הסוסים אם אפשר לו:

מ עי' שו"ע (או"ח סי' צד ס"א): בקומו להתפלל, אם היה עומד בח"ל, יחזיר פניו כנגד ארץ ישראל ויכוין גם לירושלים ולמקדש ולבית קדשי הקדשים. היה עומד בא"י, יחזיר פניו כנגד ירושלים ויכוין גם למקדש ולבית קה"ק. היה עומד בירושלים, יחזיר פניו למקדש ויכוין ג"כ לבית קדשי הקדשים. היה עומד אחורי הכפורת, מחזיר פניו לכפורת.

משנה ברורה: בח"ל וכו' - פי' כשעומד בח"ל למזרחה של א"י יכוין פניו למערב שהוא כנגד א"י וכשעומד מצד מערב כמו במדינותינו יהפוך פניו למזרח וכן בכל הרוחות וכן הביאור במה שכתב לקמיה היה עומד בא"י יחזיר פניו וכו' היה עומד בירושלים יחזיר פניו וכו':

כנגד א"י וכו' - שנאמר והתפללו אליך דרך ארצם: ויכוין וכו' - ר"ל יכוין לבו אף על פי שא"א לו להחזיר פניו נגדם ור"ל שיחשוב בלבו ורעיונו כאלו הוא עומד במקדש אשר בירושלים במקום קודש הקדשים: כנגד ירושלים - שנאמר והתפללו אל ד' דרך העיר אשר בחרת:

פניו למקדש - שנאמר והתפללו אל הבית הזה: אחורי הכפורת - פי' במערבו של בהמ"ק: פניו לכפורת - שנאמר והתפללו אל המקום הזה ויראה את עצמו כאלו הוא עומד לפני הכפורת: וחשב א"י וירושלים וביהמ"ק ובית ק"ק, ד' דברים, כנגד ד' אותיות דידה. א' ארץ ישראל. י' קדשי קדשים, בת עין. והשאר ידוע (אגדות הגר"א). מ"א ולמטה כתיב דרך עיר והבית כו' כמ"ש רבינו יונה (אגדות הגר"א).

מ"ב היא בחי' חמישית, והוא לכ"ג לבד (אגדות הגר"א). מ"ג והוא ג"כ בד' פנות העיר, והן ד' אותיות. כמגדל דוד. אלף כו' תלוי עליו כו' (אגדות הגר"א).

מ"ד עי' שו"ע (או"ח סי' פט ס"ח): בשעת הדחק, כגון שצריך להשכים לדרך, יכול להתפלל משעלה עמוד השחר וימתין מלקרות ק"ש עד שיגיע זמנה. (אם אפשר לו לקרות

ק"ש על הדרך, דהיינו שיתכוין בפסוק ראשון וכמו שנתבאר לעיל סי' נ"ח) (ב"י בשם הרשב"א), ואף על פי שאינו סומך גאולה לתפלה, הכי עדיף טפי שיתפלל בביתו מעומד, ממה שיתפלל בזמנה והוא מהלך ויסמוך גאולה לתפלה.

משנה ברורה: שצריך וכו' - ואין השיירא ממתנת לו או שאר דחק ואונס:

יכול להתפלל - פי' דבסתם דרך אינו יכול לכוין בתפלה בין כשהוא מהלך ברגליו או יושב בעגלה או בספינה ולפיכך אמרו חכמים שטוב יותר שיתפלל משעלה עה"ש אף שאינו עדיין עיקר זמן תפלה וגם לא יוכל לסמוך גאולה לתפלה כי לא יוכל לקרוא אז ק"ש דעדיין לא הגיע זמנה עד שיכיר את חבירו ברחוק ד"א מ"מ זהו טוב יותר משיתפלל בדרך בזמנו עם סמיכת גאולה לתפלה כי בביתו יוכל להתפלל בעמידה:

משעלה עה"ש - עיין בביאור הלכה בס"א שכתבנו בשם הרבה פוסקים דס"ל דדוקא אחר שהאיר מזרח וקודם לזה לא הגיע עדיין זמן תפלה. ובפרט כשרוצה אז לברך על התפילין דזה אפילו לדעת המקילין אסור אפילו אחר שהאיר מזרח עד זמן שיכיר את חבירו ברחוק ד"א ואם הגיע הזמן הזה לכ"ע יקרא ק"ש ויתפלל בביתו כתקונה אף שעדיין לא הנץ החמה כיון שהוא שעת הדחק. ואם הוא בדרך במלון והשיירא שלו עומדים להתפלל קודם זה הזמן ומשער דעד ברכו יגיע הזמן יוכל הוא להתחיל ברכת ברוך שאמר ג"כ עמהם לע"ע בלא תפילין או שילבש תפילין בלי ברכה ואחר שיגיע בין ישתבח ליוצר יראה אם הגיע הזמן ימשמש בהן ויברך:

אם אפשר וכו' - ר"ל דאם יודע שגם ק"ש פסוק ראשון לא יוכל לכוין בדרך כגון שהוא במקום גדודי חיה וליסטים מותר לקרוא ק"ש בביתו ג"כ תיכף משעלה עה"ש אף על פי שעדיין לא הגיע עיקר הזמן וכדלעיל בסימן נ"ח ס"ג:

הכי עדיף - ורוב העולם אין נזהרין בזה ואפשר משום דנוהגים כאידך פוסקים דס"ל דמסמך גאולה לתפלה עדיף ע"כ מתפללין בדרך עם סמיכת גאולה לתפלה [מ"א עי"ש עוד]. עוד כתב אם הוא בדרך ומתיירא שיעבור זמן ק"ש יקרא ק"ש בלי ברכות וכשיבוא למלון יקרא עוד הפעם ק"ש עם ברכדברי ויסמוך גאולה לתפלה ואם הוא רואה שיעבור גם זמן תפלה [שהיא רק עד ד' שעות] ודאי יתפלל י"ח ג"כ בדרך מהלך או מיושב [פמ"ג] וכשנוסע בלילה ויכול לבוא במלון להתפלל שם מעריב נכון להתאחר להתפלל עד בואו שם ולא יתפלל בעודו בדרך אם לא שהוא ישן על העגלה ויש לחוש שמא בתוך כך יעלה עמוד השחר ועיין ברל"ה בשע"ת סק"ז או שהוא ירא שמא לא יהיה לו שם מקום מנוחה להתפלל שיבלבלוהו שם בני הבית:

מה עי' שו"ע (או"ח סי' רפו ס"ב): כל יחיד חייב להתפלל תפלת המוספין בין אם יש צבור בעיר או לא. הגה: ואח"כ חוזר הש"צ התפלה כמו בשאר תפלות.

מ"ב: כל יחיד וכו' - דלא תימא דהואיל דהוא במקום הקרבת הקרבן לא הוטלה המצוה רק על הצבור שבעיר ולא על היחיד קמ"ל דלא אמרינן הכי:

מ"ו כי יש שני מדות רחום וחנון, רחום מחמת רחמנות המרחם, וחנון הוא שהמתפלל מוצא חן בעיניו. וזהו שתתחולל הוא רחמנות, כמ"ש ויחל משה שהחלה למדת הרחמים, ושתתחונן הוא חנון, וכמ"ש באבות אל תעש תפלתך קבע אלא רחמים ותחנונים, שנאמר כי אל רחום וחנון. וכ"ה בזוהר פ' פנחס ברחמים לגבי קודשא בריך הוא וחנון לגבי שכינתא ע"ש. והוא מ"ש עיניו למטה ולבו למעלה, ור"ל שכל כוונתו יהיה בשביל שכינה. וז"ש דעתו עליו. שהדעת כלל שניהם (אגדות הגר"א).

מ"ז עי' שו"ע (או"ח צג ס"ב): לא יעמוד להתפלל אלא באימה והכנעה, לא מתוך שחוק וקלות ראש ודברים בטלים ולא מתוך כעס, אלא מתוך שמחה כגון: דברי תנחומין של תורה סמוך לגאולת מצרים או סמוך לתהלה לדוד שכתוב בו: רצון יראיו יעשה, שומר ה' את כל אוהביו (תהילים קמה יט - כ).

משנה ברורה: באימה והכנעה - שנאמר עבדו את ד' ביראה היינו התפלה שהיא לנו במקום עבודה עשו אותה ביראה:

לא מתוך וכו' - ר"ל דמצוה מן המובחר שאין עומדים אלא מתוך אימה והכנעה אלא כיון דאין כ"א יכול ליזהר להכניס בלבו הכנעה ואימה עכ"פ לא יתפלל מתוך שחוק אלא מתוך שמחה של מצוה [ב"ח וא"ר]:

מה עי' שו"ע (או"ח צא ס"ו): שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן צא סעיף ו

דרך החכמים ותלמידיהם שלא יתפללו אלא כשהם עטופים. הגה: ובעת זעם יש לחבק הידים בשעת התפלה כעבדא קמיה מאריה, ובעת שלום יש להתקשט בבגדים נאים להתפלל (טור).

מט' כי בק"ש איתא בזוהר פ' פנחס מאן דמיחדא בק"ש חדוא זמינא ליה שנאמר אנכי אשמח בה'. כי שמע ואחד ס"ת ע"ד, והם אותיות גדולים, ונשאר אשמ"ח. וזהו עבדו את ה', וזו היא עבודה תפלה, ביראה, וגילו זהו ק"ש ברעדה, וזהו במקום גילה כו'. ואמר שם אלן ארבעה בתי דתפילין כו', וז"ש כאן **אנא תפילין מנחנא**, ב' שינ"ן שבתפילין, כמ"ש ש"ש אנכי על אמרתך. כי השמחה היא יחוד ימינא ושמאלא, כמ"ש נהרות ימחאו כף, וזהו ספיקת כפים בשעת שמחה. ופי' הפסוק כי יש מים רעים ומים מתוקים ולעתיד ירפאו כל המים, וזהו ימחאו כף (אגדות הגר"א).